JEAN GRENIER

Albert Camus

/vzpomínky/

SVĚTOVÁ LITERATURA č1/1970 (POSLEDNÍ PŮLROK STARÉ REDAKCE)

Jediným záměrem těchto stránek je vzpomenout některých rysů Alberta Camuse.
Znamená to, že nechtějí ani zachycovat jeho život ani komentovat jeho dílo, neboť obojí — život i dílo — byly už probádány do nejnepatrnějších podrobností a nepřestávají být studovány.
Mých několik stránek podává tedy jen krátké a nehluboké svědectví, plynoucí z všedního života, v němž se člověk druhého nevyptává a druhý neklade otázky jemu, kde lidé prostě kráčejí společnou cestou. Vědomí, že jsme s přáteli zvažovali závažné problémy, diskutovali s nimi o povaze člověka a jeho osudu, by jistě hřálo. Jenže oni si velké otázky vyřešili bez nás anebo zkoušky, kterými prošli, je už rozhodly za ně; jindy jejich rozhodnutí uzraje po některém slově, nazdařbůh vyřčeném vámi nebo jimi.
Cudná zdrženlivost je nepostradatelnou družkou zrodu a rozkvětu našich představ; nikdo o tom nehovoří, a všichni to cítíme. Vytváří mezi přáteli pouta napohled křehká, ale podle mého nezničitelná. Jak to však všechno popsat, a vyhnout se zmínce o konfrontaci, jež nebyla nikdy výslovná, jak o tom mluvit, a nespojovat své jméno s jménem toho druhého, nezpronevěřovat se právě onomu cudnému mlčení?

I

Nikdy mi nevymizí z paměti jedno setkání s Albertem Camusem v době, kdy mu bylo pouhých sedmnáct. Na počátku nového školního roku se přihrnul do škamen s davem ostatních studentů; bylo to roku 1930, kdy jsem byl jmenován profesorem na alžírském lyceu; chodil tehdy do nástavbové třídy filosofie. Měl ve svém vzezření cosi přirozeně neukázněného. Udělal jsem to proto? Chtěl jsem ho mít víc na očích, řekl jsem mu, aby se posadil do první lavice. Minul snad měsíc a pak už jsem ho nadlouho ve třídě nespatřil. Zeptal jsem se, co s ním je; odpověděli, že je nemocný. Přeptal jsem se, kde bydlí; bylo to až kdesi na zcela opačném konci města; neznal jsem to tam. Nakonec jsem se rozhodl a v doprovodu jednoho žáka, přítele Alberta Camuse, sedl do taxíku; jedna dvě jsme byli na místě. Dům vypadal chudě. Vyšlapali jsme schody do prvního patra. Tam v jedné místnosti seděl Albert Camus, sotva se se mnou pozdravil; vyptával jsem se ho na zdraví, odpovídal jednoslabičně. Měli jsme dojem, že ho naše návštěva obtěžuje. Po každé větě se rozhostilo ticho. Raději jsme odjeli. Z dálky let mi připadá, že jsem mu nejspíš připomínal prokurátora, který má odsouzenci na smrt oznámit, že se jeho odvolání zamítá.* Bylo chování navštíveného známkou revolty a nepřátelství? Jeho zarputile nepříznivé přijetí jistě nebylo namířeno proti mně osobně, ale proti společnosti, jejímž jsem byl (jako profesor v poměru k žákovi) v jeho očích představitelem. Neboť Albert Camus mě sotva znal a nebyl jsem si vědom, že bych ho něčím proti sobě popudil. Ale je třeba přihlédnout i k hrdosti dospívajícího nemocného a chudého chlapce, který už nemá otce a žije v prostředí, kde jeho tužby nemohou být pochopeny ani povzbuzovány; taková hrdost se může projevovat nedůtklivostí. A znovu tu musím připomenout stud, onu nemluvnou zdrženlivost, pro kterou kdosi o vznešených duších prohlásil, že si nepřejí, aby s nimi někdo sdílel neklid, jemuž jsou vystaveny. Tento pocit jsem tehdy nepostřehl; později mi připadal rozhodující.
Pro tehdejší chování mladého Camuse bylo nicméně charakteristické vědomé odmítání. Odmítání aktivní, nikoli cosi skrz naskrz pasívního, čím by věc na jeho místě odbyl jiný. Byl to tvor

* Slavnosti lásky *jsou předznamenány těmito Stendhalovými řádky: „Kat škrtil kardinála Caraffu hedvábnou šňůrou, jež se mu přetrhla; dvakrát musel začínat nanovo. Kardinál se na kata díval a nesnížil se k jedinému slovu.“*

NA OKRAJ GRENIEROVA ALBERTA CAMUSE Setkali se spolu počátkem 30. let na alžírském lyceu: sedmnáctiletý student Camus a jeho o patnáct let starší profesor filosofie Jean Grenier. Camus, žák skvělého nadání a dychtivé chuti do života, ale společenskou bezvýznamností rodiny, hmotným nedostatkem a nemocí už tehdy „cizinec“ uprostřed sebevědomých potomků zámožných kolonistů, a na druhém pólu silná a přitažlivá učitelská osobnost eklektika, zahleděného do otázek lidské existence, člověka píšícího (nezapomeňme, že právě u něho si Camus poprvé uvědomuje, že je *možno* psát), Francouze, který se dokázal sžít se severoafrickou přírodou a kouzlem Středozemí i jeho lidmi. Grenier pedagog přiznává, že zpočátku rozhodně působil spíš nevědomky a nechtěně. Grenier spisovatel, probíraje se půl druhou desítkou titulů svých publikací, připouští možnost přímého myšlenkového nebo formálního vlivu na Camuse vlastně jen u tří nejstarších prací: *Ostrovů*, *Středozemských inspirací* a *Eseje o duchu ortodoxnosti*. Camusův nelíčeně vděčný a po celý život přiznávaný obdiv k profesoru Grenierovi rozsah tohoto vlivu rozšiřuje daleko za hranice prvotní iniciace. Nebyli si podobní a zůstali oba po všechna léta svého velikého přátelství různí, sví, dvě silné individuality, jež se mohou jedině obohacovat, nikoli krýt.
Za knihu Grenierových velmi diskrétních a čistě osobních vzpomínek na Alberta Camuse, s kterými se český čtenář bude moci seznámit, byl autor odměněn Velkou národní cenou za literaturu 1968. A. O.

revoltovaný, který má jen krůček k revolucionáři, ne pesimista hotový stát se skeptikem. Jeho případ se vyznačoval energií. Energií, jež se zatím mohla projevovat pouze vnitřním napětím a gesty, kterými se před druhým stahoval do sebe.
Z důvodů, do nichž jsem v té době dobře neviděl, muž,* s kterým jsem měl co činit, odmítal tedy podávanou ruku: takový byl dojem, jímž se mi ono setkání vtisklo do mysli. V duchu jsem ho viděl schovávat přede mnou ruku za záda; byl to obraz, kterého jsem se dlouho nemohl zbavit.
A byl jsem také přesvědčený, že by už *předem* odmítl pomoc nabídnutou jinými nebo doktrínami, jež se v jeho očích samy odsuzují již tím, že jsou s to přinášet úlevu, umožňovat naději. Pokládal jsem ho za „nepřístupného" a nedokázal jsem rozpoznat, ani proč je takový ani jaká síla ho do tohoto postoje vhání. Ve školním prostředí míval Albert Camus veliké úspěchy, byl by je mohl brát jako zadostiučinění. Nenapadlo mě zahledět se na toto prostředí s nedůvěrou pro jeho umělost, uvědomit si, že úspěch ve třídě zdaleka ještě neznamená úspěch v plném smyslu slova. Jednu dobu mu alžírská akademie nabízela místo profesora v Bel-Abbès. Odebral se tam, ale okamžitě se vrátil: nároky na učitelskou práci byly veliké a plat nestál za řeč. Měl na své gesto právo. Co takové místo znamenalo vedle postavení, kterého se bez námahy a jedině hrou náhody — neboť z hlediska zásluh je zděděné postavení náhoda — bezpečně dostane jeho spolužákům? Krátkozraký duch by mu tenkrát byl mohl vyčítat, že pohrdl podobnou příležitostí k obživě, kázat o trpělivosti, ctnosti, kterou býváme nakloněni doporučovat ostatním, a sami ji přitom nepokládáme za dobrou pro sebe; není pak divu, že se nám nedaří přesvědčit člověka silně si uvědomujícího svou cenu. Kolika řemesly musel ostatně Albert Camus projít, aby se v potu tváře uživil? Nikoli, tento druh odmítání nelze mít nikomu za zlé. Ale v době dospívání je může provázet obecné pohrdání k celému světu a vůle dosáhnout osobní moci. Je to věk, v němž je skoro nemožné vyjít za hranice sebe sama.
Takovéto duševní rozpoložení může být známkou omylu v hodnocení vlastní osoby a přivodit ještě těžší omyly v chování. Nuže, Albert Camus se v odhadu vlastních sil nemýlil; naprosto přesně uměl posoudit, zač stojí, s čímž se mezi lidmi setkáváme nesmírně vzácně a výjimečně. Nebyl povinen skládat ze svých citů účty žádnému Tvůrci, neměl proč spoléhat s důvěrou na Prozřetelnost. Zato si musel vydobýt uznání ostatních. A vyšel z poměrů tak vyděděných, že mu nezbývalo než se prosadit, nechtěl-li být rozdrcen. Rozdrcen? Život ho už přišlápl do prachu. Musel se vyškrábat ze země, byla to pro něho otázka života nebo smrti.
Úspěchu bylo tedy Albertu Camusovi zapotřebí víc než komukoli druhému, bez ohledu na to, zda si ho přál nebo ne. Bylo nutné, aby zaujal místo, které mu patřilo. Jakmile na něm stanul, nepotřeboval už skoro nic. Úspěch, který mívá u tolika lidí škodlivé důsledky, působil na něj šťastně. Od chvíle, kdy jeho cenu uznali, mohl na ni sám zapomenout.
Camus se ze svého přeskrovného postavení povznesl tak výjimečně vysoko, že se vztahy mezi ním a ostatními dočista obrátily. Mohl už jen rozdávat bez obav, že zůstane nedoceněn; lze dokonce říci, že mu podobná myšlenka ani na mysl nepřišla.
Ale odstup si zachovával dál. Ve styku s nejbližšími přáteli zkracoval onu vzdálenost natolik, že prakticky téměř neexistovala, ale ostatní si ji jistě uvědomovali; jedině s prostými lidmi se Camus dokázal bavit jako starý známý. Tento odstup byl mírou, kterou potřeboval na rozmyšlenou: Albert Camus nebral nic na lehkou váhu. Mohlo se mu stát, že se v hodnocení mýlil, jako se to stává každému, ale nebývalo to ze zbrklosti. Nikomu se myšlenky nerozbíhaly méně než jemu. Občas i jeho někdo obelstil, ale jen proto, že Camus jeho manévr prostě nepostřehl. Právě tento jeho odstup vnukal vážnost a jím jeho dílo působí na takovou dálku.

Toužil po velikosti, stýskalo se mu po ušlechtilosti; bylo to patrné i ve výběru věcí, jež ho obklopovaly. Jeho přirozená zdrženlivost nevylučovala dar náklonnosti; jeho *noli me tangere* jí nabývalo rázu prosté obrany proti všemu všednímu a nedůstojnému a dodávalo tím větší ceny jeho úctě a jeho přátelství.
Abych se však vrátil k onomu prvnímu setkání, jež na mne tak zapůsobilo: musím říci, že nevymizelo ani mému tehdejšímu partnerovi. Po deseti letech se mi přiznal, že si pamatuje každou podrobnost mé návštěvy. A když jsem se mu svěřil, jak jsem si tehdy jeho přijetí vykládal,

* *Ten muž ve skutečnosti teprve odrůstal chlapeckým střevícům.*

odpověděl: „Možná že jsem, řečeno absolutně, ve vás viděl Společnost. Ale přišel jste a já od toho dne cítil, že nejsem tak chudý, jak jsem si představoval." Co jsem pokládal za nepřátelství, nebylo určeno mně. A ještě později vysvětloval svůj domnělý chlad neschopností vyjadřovat některé příliš niterné city a věkovým rozdílem, při kterém mladší — v letech, kdy každý rok vydá za deset (mezi šestnáctým a třicátým rokem) — u staršího předpokládá závratnou životní zkušenost.
Jeho názor mi s časovým odstupem připadal velmi správný. Ale nechtěl bych bagatelizovat všechno, co Alberta Camuse dělilo od druhých, neboť právě v této propasti spočívalo ono nedefinovatelné cosi — které by člověk měl definovat, když se pouští do psaní, protože psát znamená někdy popisovat, co nedokáže zachytit štětec, co není zobrazitelné — ono cosi ukazující, v čem se osobnost nedá změnit, úskalí ztěžující vjezd do přístavu či jen pobřežní směrník, zvaný „amer", který v jazyce plavců pro svou nezměnitelnou polohu slouží jako orientační bod. Dojde-li k navázání kontaktu mezi druhým člověkem a vámi příliš snadno, cítíte-li se s ním okamžitě jako doma, čím takový vztah skončí? Oč užší se zdá poměr mezi lidmi, jako v tomto případě, o to bývá šalebnější.
Nedorozumění, jímž byl poznamenán počátek našich styků, nemělo přirozeně dlouhé trvání. Zmínil jsem se o něm hlavně proto, že kontrastovalo s pozdějšími city hluboké a trvalé oddanosti. A dostatečně jsem zde poukázal na příčiny, jež mě pomýlily.

Čemu se ode mne naučil? Žil v blízkosti člověka, jehož úkolem bylo učit ho mezi mnoha jinými, ale který ho jen bezděčně seznamoval se svými sny.
Psát znamená vnášet řád do svých utkvělých představ.
To byl můj případ a nic nebylo méně záměrné než vliv, který jsem na něj snad měl. Je-li někdo uzavřen do sebe sama, nezajímá se dost o druhé, aby mohl pomýšlet na jejich vedení. Může však být dojat pozvolným rozkvétáním některých myslí a napomáhat mu.
Víc než to, čemu jsem je měl učit, mě k mladým lidem, jež mi svěřili, poutalo, co jsem jim mohl povědět o nich samých. Domníval jsem se, že se svého úkolu mohu úspěšně zhostit jenom takto. Narážel jsem u svých žáků na zdrženlivost, onu přirozenou zdrženlivost ducha, jež později mizí, když se z dospívajícího hocha stane muž a už se nestydí (už se tolik nestydí) říkat, co si myslí, co cítí, co by chtěl. Chlapec to po pravdě řečeno možná ještě ani neví. Tato morální cudnost kontrastovala s tělesnou bezostyšností běžnou v zemi, kde se dospívá brzo a jazyk nazývá věci pravým jménem. Pokoušel jsem se pohovořit si s každým jednotlivě, abych poznal jeho zaměření; neužíval jsem k tomu vědeckých nebo technických prostředků, které ještě neexistovaly a k nimž bych ostatně neměl odbornou průpravu, ale volného rozhovoru na náměty zdánlivě všední. Hodně jich přesto uhýbalo. Jistě by se byla našla i metoda účinnější, jen by musela být také proveditelná.
Můj záměr se začal dařit lépe, jakmile jsem dosáhl toho, že mě přicházeli navštěvovat domů; bydlel jsem v bezprostředním okolí Alžíru. S těmi, které nepřitahovala jen zvědavost, jsem si mohl dosyta pohovořit, půjčoval jsem jim nebo dával knihy, hlavně novinky, a diskutovali jsme o současných myšlenkových proudech a autorech naší doby.
Z některých žáků se pak stali studenti zapsaní do „prvního přípravného vysokoškolského ročníku"; pokud se dobrovolně odhodlali psát, snažil jsem se jim vybírat témata a přimět místní časopisy, aby jejich pokusy tiskly; předpokládal jsem, že pro ně bude pobídkou, když jim veřejně vyjde, co každý z nich někde stranou ostatních sepsal. Otištění bylo podle mého mínění jakousi povzbuzující pilulkou. Mělo působit i jako vývojka, protože člověk nemůže říci, že by se znal, dokud se nevyjádří.
O skutečné hodnotě těch textů jsem si zajisté nedělal iluze; bývaly nutně nestejně dobré. Není však tak docela lhostejné, že Albert Camus psal o Bergsonovi a později o filosofii obecně. Když se se mnou seznámil a viděl, že píšu, uvědomil si, že je možno „psát". Až do té doby znal pouze muže, kteří si — třebaže inteligentní a většinou kultivovaní — ponechávali své myšlenky pro sebe, a pokud se pouštěli do jejich zveřejňování, zabývali se jen věcmi obecného zájmu nebo souvislostmi historickými. Hovořit o sobě samém dozajista od člověka žádá, aby prokázal nemalou odvahu; uvědomoval jsem si to nejlíp sám, a přece jsem si v tom nedokázal zabránit. A tak se stalo, že si ze mne vzal příklad.
Byl jsem mu vzorem? Rozumím tím: literárním modelem? O tom nepřísluší rozhodovat mně.

V začátcích možná ano. Ale už před *Cizincem* jsou jasně patrné rozdíly a Camusův styl se stává hluboce osobní.
Byl jsem inspirátorem? Ano, velmi nepřímo. Nechávaje se nést keltskou obrazností, obdivně zahleděnou do snů proměnlivých jako Atlantik, opěval jsem kontrastně Středozemní moře. A podle Alberta Camuse právě tyto stránky sehrály prý u něho roli katalyzátorů. Nejspíš tomu tak bylo; uznáme-li to, vytyčujeme zároveň zhruba i meze mého působení. Kolik takových klíčků, ponechaných dočasně v klidu, čekalo v mysli každého z nás na příhodnou chvíli, aby vyrašilo! A v Camusově případě šlo o pouhou příležitost.*
Proto také není snadné odpovědět, položí-li někdo otázku, do jaké míry je myšlení Alberta Camuse poplatné mému. Existují obecná témata charakteristická pro tu kterou dobu: romantický nápor po první světové válce vzkřísil věčná témata samoty, smrti a zoufalství. *Ostrovy* (To znamená všeliká Odloučenost) jen převzaly motiv opuštěného ostrova, na kterém se ocitl člověk podle Pascala: „Při pohledu na lidskou zaslepenost a ubohost... mě jímá děs, jaký by se zmocnil člověka ve spánku přeneseného na pustý, hrozný ostrov a probouzejícího se, aniž ví, kde je, a bez možnosti dostat se odtud."
Toto vidění světa připadalo Albertu Camusovi nepřijatelné, protože přivádělo k zoufalství: ponechávalo člověka na holičkách, odpíralo mu jakékoli útočiště. Vlastně neodpíralo: nevylučovalo, aby se utíkal k náboženství nebo ke společnosti, k víře a k naději, ale zmiňovalo se o nich bez zvláštního důrazu, protože přitakání útěšným pravdám náleží do soukromého hájemství, kam mají přístup zapovězen ti, kdo k němu nemají klíč, kdežto obraz lidské bídy stavělo do plného světla. Existovala-li nějaká zadní dvířka (a tento výraz by tu byl na místě), bylo jimi vytržení vyvolané chvilkovým stykem s čímsi nepojmenovatelným, nejspíš s Přírodou a zároveň i něčím, co je víc než Příroda. Cestou bližší cestě Montaignově nebo cestě romantiků než pouti Pascalově nebo Dostojevského se tu přecházelo od úzkosti k vykoupení, přičemž „lidské" bylo ponecháváno stranou. Slovem „lidské" zde rozumím, co se apriorně obejde bez metafyziky a čehokoli nadpřirozeného. Má zadní dvířka se otvírala na ne-lidské.**
Právě tohle Albert Camus jednoho dne zdůraznil v rozhovoru, který se mnou vedl v rozhlase. „Jean Grenier," řekl, „není humanista." Znamenalo to: „Zoufá nad člověkem a spásu hledá jinde." On naproti tomu chtěl propátrat „pole možného" a jeho dílo má mučivě lidský přízvuk. Ale nevzrušovalo zpočátku svou žízní po absolutnu? Ryzí revolta jeho prvního vystoupení nebyla v protikladu s jeho výzvou k naději (název knižní řady, kterou řídil); šel pouze cestou, jež ho dovedla od *ne* k *ano*, a ukázal, kudy ho vedla.
Humanista? Já přesto myslel, že jím jsem, když jsem tolik přilnul ke klasické literatuře, k starověkým jazykům a kultuře, po níž by mohl toužit jen někdo, komu je cizí moderní svět, kdo nemá vztah k moderním přírodním vědám, k technice. Na druhé straně jsem však zůstával připoután k jakémusi „zásvětí". Žil jsem „tady" a zároveň míval pocit, že jsem podstatou částí své bytosti „jinde"; žil jsem uprostřed „nyní" a v několika ojedinělých případech jsem měl přímo dojem, že splývám s nadčasovým.
Slovo *humanismus* lze jistě vykládat dvojím způsobem, takže si dva jeho vyznavači mohou být současně blízcí i jeden od druhého vzdálení. Blízcí v tom, že mají rádi všechno pozemské, všechno, co tvoří prsť, z které roste lidské. A vzdálení, jestliže jeden se touto lidskou podstatou nespokojuje, kdežto druhý se jí dobrovolně omezuje.
Ten, kdo se jí nespokojuje, nemusí ještě být silnější. Odstrkává podávanou sklenici, ne že by neměl chuť se napít, ale protože nesnáší víno. Nesmíme si myslet, že ideál je pokaždé překonáním skutečna. Někdo může v nadčasovém, ne-prostorovém, věčném atd. hledat jen alibi. Což se protiví někomu jako Camus, který v *Moru* s pohrdáním hovoří o bytosti (má na mysli Boha) svým věrným tak vzdálené, že si ji ani nedokážou představit. V tomto ohledu byl Albert Camus ve svém myšlení důsledný.
Camus měl tedy plné právo nazývat se humanistou. Měl na zřeteli jen a jen člověka, hovořil jenom o něm. Jeho obzorem byl obzor lidského života, tak omezený v čase i tak bohatý neukojenými touhami a předem odsouzenými láskami. Mělo-li pro něho hrdinství a svatost tak závažný smysl, bylo to u lidí, kteří je vůbec nestavěli na odiv. Nevylučoval, že může existovat

* *Což Dante pregnantně vyjádřil slovy:* „Poca favilla gran fiamma seconda." (Par. *I*, *34*.)
** *Což neznamená na „věci", jak to bývá chápáno dnes; naopak.*

CAMUSOVA MATKA

CAMUSŮV OTEC

i jiný svět, jiný život. Jak se vyjádřit k *nepoznatelnému?* Stačilo mu, aby něco bylo *nepředstavitelné*, a okamžitě zaháněl pokušení zabývat se tím v myšlenkách.

Tento postoj není neslučitelný se smyslem pro velikost a tajemství; zdaleka ne. Lidé jako Euripides oslavují lásku k životu, život, který je nám dán v tuto chvíli, byťsi sebebolestnější a sebepomíjivější. Ale onen druhý postoj, postoj člověka obráceného k tomu, co je za životem, rovněž není v rozporu s humanismem, jak ukázali Alexandrijští, orfici a vyznavači mystérií. Není také vždycky a osudově známkou slabosti. Kdo dokáže stanovit hranici mezi tím, co je člověku dáno poznat, a tím, co mu zůstane odepřeno?

Albert Camus se však příliš bál, aby nesedl na lep falešným prorokům, proto na neznámou a pouze tušenou pevninu vstupoval jen s největší opatrností.

Jak to řekl kdosi před třemi stovkami let: nikdy by ho nic nepřimělo uznat nějakou věc za nepochybnou, kdyby si její pravost očividně neověřil. Proto také byl ve střehu vůči „existenciálnu". Když jsem ho požádal o spolupráci na kolektivním svazku s názvem *Existence*, pokládal za nutné vymezit, co všechno ho dělí od existencialismu. Jakmile se dověděl, že jde jenom o rozbory vztahující se k existenci, přijal a přispěl začátkem svého *Revoltovaného člověka*.

Lze tedy pochopit, že se ho četba oněch několika stran, spojených pod názvem *Ostrovy*, znepokojivě dotkla svým pesimistickým viděním lidského údělu. Ty stránky měly však i svůj optimistický moment: objevovaly útočiště v tom, co bylo později nazváno „privilegovaným okamžikem". Ale tento pozitivní aspekt Camusovi připadal ještě pochmurnější než jejich aspekt negativní. Říkal, že si nic nepřeje vroucněji než přitakat světlu, ale muselo by to být *ano* definitivní. Což nebyl můj případ, protože u mne bylo toto *ano* pouhým seznamem otvírajícím brany k úniku, a to ještě k úniku vždy problematickému.

Když o něm dnes znovu přemýšlím, znovu pročítám jeho dopisy, když v paměti znovu slyším ozvěnu jeho slov, uvědomuji si lépe, zakouším téměř tělesně kontrast mezi jistotou, s jakou vystupoval na veřejnosti, mezi chladem, který občas dával najevo, nebo jen jeho neúčastným vzezřením, a nepřetržitým proudem otázek, jež si uvnitř kladl a jimiž tuto jistotu popíral.

Krátce před válkou mi napsal, že na rozdíl od toho, co si o něm myslím, není si tak zcela jist, že by byl skutečným myslitelem; nechává prý se svést paradoxní stránkou představ, jejich pikantními a snadnými momenty, což není známkou intelektuální poctivosti. Sama tato obava dokazovala, nakolik není obyčejným diletantem. Složil jsem mu obdivnou poklonu nad jeho výkonem na jevišti. Odpověděl, že by se byl opravdu rád stal hercem, ale domníval se, že v jeho zemi* tato dráha není řešením, že by se po ní nikam nedostal. Nebyl zkrátka „šťastným člověkem", kterým se některé dny zdál nebo kterým by se byl rád zdál; uměl odhadnout podíl náhody, jež toto štěstí spoluvytvářela; nebyl ani „hrdým člověkem", neboť si uvědomoval, zač vděčí druhým, ba ani „sebejistým člověkem", protože se nepřestával ptát, co vlastně je na jeho názorech pevného, i když na nich lpěl, jako lpí rolník na plodech země, kterou obdělal a která by bez jeho námahy nedokázala vydat nic: vydobyl si je, nevyhrál je v loterii.

Bylo by nemístné hovořit zde o jednotlivých příhodách a krizích, jež poznamenaly život Alberta Camuse a umožňovaly mu vidět ho z větší blízkosti. Tyto otázky patří do jeho intimního životopisu. Bude naproti tomu přirozené, když tu zaznamenám vděčnost, kterou jsem mu zavázán za to, že mi nejprve věnoval *Rub a líc* a o léta později *Revoltovaného člověka*, a připomenu zájem, který nepřestával projevovat o práce, jež jsem uveřejňoval. Ale bylo by neskromné hovořit o nich. Sám jsem vždycky pokládal za nezasloužené chvály, jimiž mi zahrnoval knihy velmi nestejné hodnoty, které se ke všemu ani zdaleka neubíraly týmž směrem jako on. Jako třeba apologie taoismu, doktríny nečinnosti, na kterou pohlížel jako na důmyslné, paradoxní a neaplikovatelné seznámení s myšlením obracejícím se zády k životu; byl tak pocitvý, že se mnou o ní nehovořil s uznáním, jak to dělával u ostatních prací. Tři z nich měly pro něho tuším význam a možná ho i ovlivnily; jsou to: *Ostrovy*, *Středomořské inspirace* a *Duch ortodoxnosti*. Na první si cenil smyslu pro odříkání, na druhé vášnivého vztahu k slunci, na třetí lásky k pravdě. V jeho díle se dají vysledovat stopy této četby, nebo spíš stopy úvah o této četbě.

Obdiv, který mi dával najevo, mě však přiváděl do rozpaků. Úplně mě například vyvedla z konceptu předmluva, kterou napsal pro nové vydání *Ostrovů*. Bylo pro mne už velikým projevem úcty, že mi dával číst každou svou knihu, ještě než ji zveřejnil, aby mohl přihlédnout k mým poznámkám (většině se spokojujícím upozorněním na pár drobností); přijal jsem jako vyznamenání jeho: „Jdu ve vašich šlépějích," když mi oznamoval koupi domu v Lourmarinu, vsi, kam jsem pravidelně jezdíval od roku 1925 a s jejímž životem jsem byl spjat. (Ale René Char, k němuž cítil velký obdiv a přátelství, ho do tohoto kraje přivábil už před několika lety.) Přál si posléze napsat onu předmluvu, jakmile vyrozuměl, že bych byl šťasten, kdyby jejím autorem byl on. Bylo to v říjnu 1958. Oddaloval jsem její uveřejnění, doufal jsem vytrvale, že ji ještě poopraví a vysloví se o knize méně příznivě. 28. prosince 1959 mi napsal: „Doufal jsem, že dostanu nové vydání *Ostrovů*. Zdrželo se nějak v tisku?" Neměl jsem čas odpovědět mu, spokojil jsem se telegramem s novoročním přáním. Takže už onu předmluvu nespatřil vytištěnou; zanechal mi ji jako posmrtnou úsluhu.

Hovořit o sobě, píše-li člověk o někom druhém, se může zdát scestné. Čí však je to vina? Albert Camus nepřestával opakovat — a mně trvalo dlouho, než jsem se to dověděl — že mi dluží za mnoho. Uvěřili mu naneštěstí trochu příliš doslova; uvědomil jsem si to, když mě lidé začali žádat o informace nebo na mně chtěli, abych mu je doporučil. Pokusil jsem se uvést co nejpřesněji fakta na pravou míru, pokud se to vůbec dá provést, jde-li o něco tak nepostižitelného, tak neuchopitelného, jako je vliv, který někdo, často nevědomky, má na dospívajícího chlapce. Byl o patnáct let mladší než já, což byl značný rozdíl ve věku, kdy jsem ho poznal (v jeho sedmnáctém roce).

Zvolna jsem zjišťoval, že uctívání, kterým mě zahrnuje, doznává určité proměny. Z láskyplného projevu vděčnosti se proti vůli svého autora stávalo jakýmsi pomníkem, připomínajícím nápis od nepaměti vyrytý do skály. Kolemjdoucím už stačilo jen si ten nápis přečíst; spojoval jeho jméno s mým jakožto jeho „učitelem", navzdory všem názorovým rozdílům a mezerám natolik zřejmým, že je nemusím ani zdůrazňovat.

Nepochybně takto se píše historie; ale i kdyby byla pravdivá, ponechávala by stranou to pod-

* *Měl tehdy na mysli Alžírsko.*

statné, nač knihy pohlížejí jako na cosi povrchního, lehkovážného a všedního: všechno, co jsme řekli, a hlavně všechno, co jsme nestačili říci, co bychom nedokázali říci těm, které milujeme,* ani kdybychom s nimi strávili všechen čas.

II Proč a jak Albert Camus vstoupil do komunistické strany? Tuto otázku klade sobě i jiným mnoho lidí, třebaže jeho dílo tímto vstupem do stranických řad a členstvím, jež nemělo dlouhého trvání, nebylo zasaženo přímo.

V době Lidové fronty se Alžíru zmocnil bouřlivý kvas; rozjitřeni nebyli ani tak Arabové, jak by se dalo předpokládat, vření zachvátilo spíš Evropany, přátele Arabů. Pravda, demonstrovali i Arabové, ale ne vždy chápali smysl svých projevů. Negramotní, po nichž se chtělo, aby provolávali: „Všechnu moc sovětům", se dožadovali obutí pro všechny, což v jejich francouzštině pro ucho znělo skoro stejně a jako požadavek bylo až příliš oprávněné pro ty, kdo jim rozuměli. Došlo k založení *Kulturního domu*, Albert Camus se stal jeho vedoucím tajemníkem, pořádaly se časté schůze. Rozvíjel na nich téma nezbytnosti středomořské kultury, pokud by nebyla pouhou mystikou latinity, jež tehdy patřila do arzenálu fašistické propagandy; přál si, aby v ní mohlo zaujmout významné místo Španělsko, země udržující vytrvalé spojení mezi Evropou a Afrikou a svědčící o jejich společném původu, Orientu. Vznikla „Franko-muslimská unie", vyšly brožury o zastoupení domorodců v parlamentě, byla založena skupina *Esprit*, v níž jsem měl příležitost promluvit. Zrodila se „Federální unie studentstva", zaměřená rovněž na emancipaci domorodců a společenský pokrok. Díky filiálce Kulturního domu, zvané *Ciné-travail*, byla pořádána filmová představení nejen v Alžíru, ale i v řadě měst alžírského departementu. Mám před očima několik programů; byla promítnuta *Idea* Franze Maseerela, *Španělsko 1936* (o občanské válce), *Přítelkyně* (sovětský film o letech 1914—1917), *Dobytí Sietama* (republikánskými milicemi) aj.
Tou dobou vyvolala velké vzrušení Gidova kniha *Návrat* z *SSSR*. Skupina přátel *Commune* (revue komunistických intelektuálů, jež se hodně četla, a to nejen v Paříži, kde vycházela) uspořádala v listopadu 1936 diskusní večer; bylo by zbytečné pokoušet se shrnout obsah projevů, protože tam zazněla už všechna stanoviska, která později zobecněla. Přítomní se většinou zastávali Stalina; nemělo se podle nich na něho pohlížet jako na diktátora ze stejného pytle jako Hitler nebo Mussolini, protože na rozdíl od nich zosobňoval jen smýšlení všech Rusů. Poukazovalo se na to, že Gide dostatečně nezná politické a hospodářské otázky, že hovoří lehkovážně a že jeho kniha ať tak či onak přichází nevhod, i kdyby byla pravdivá. Oč ostatně opřít tvrzení, že kdosi rdousí kulturu v zemi, kde mají knihovnu o devíti miliónech svazků a přinesou vám knihu, o kterou požádáte?
Nemám proč prodlévat u tohoto večera, na kterém Albert Camus ani nebyl. Hovořím o něm jedině proto, že svědčí o nesmírné naději mnohými vkládané do změny režimu, a to bez sebenepatrnějšího postranního úmyslu.
Ještě charakterističtější bylo divadelní představení uspořádané Albertem Camusem a jeho druhy v *Divadle práce* (z kterého se stal *Théâtre de l'Équipe* teprve poté, kdy se vzdalo účasti na aktivní politice) v sále lázní Padovani v Bab-el-Ouedu. Dodnes v duchu vidím tu dřevěnou, velice chudě vyhlížející místnost na pilotech na pokraji moře. Pod ní byly kabiny, kde se koupající svlékali a zas oblékali, a pak si chodili nahoru vypít anýzovku nebo si tam v neděli zatančit. Tam se tedy konalo představení *Let ponížení*; román byl rozčleněn na scény a hrán s vřelou telegrafickou autorizací Malrauxovou. Šlo pochopitelně jen o představení ochotnické, jež se muselo spokojit prostředky, které byly po ruce: jednoduchou výpravu obstaral Louis Miquel, herci na sobě měli stejnokroje SS a moderní oblečení, účastníky tábora lidu představovali diváci. Ale hrálo se velice vroucně; stejný ráz by jistě bylo mělo i představení připravované pod názvem *Vzpoura v Austrii*, které se už neuskutečnilo, protože pořadatelům nebyl propůjčen sál.
Albert Camus byl duší všech těchto podniků. Domníval jsem se, že je svým nadáním přímo povolán sehrát velkou politickou úlohu. Byl ve věku, kdy ctižádost je přirozená, a u něho byla

* *Montaigne musel mít velké štěstí, mohl-li napsat: „Ztratíme-li přátele, není žádná útěcha tak sladká jako vědomí, že jsme jim nic nezapomněli říci a že jsme si s nimi dokonale rozuměli."*

víc než oprávněná. Jakým směrem napře své úsilí? Nebylo pochyb, že se postaví do tábora, který vyvolával nadšení svým ideálem i tím, čeho už dosáhl. (Udivovalo mě, že bylo zapotřebí div ne revoluce, aby zaměstnavatelé byli přinuceni platit dovolenou, aby se vybojovalo snížení hodin pracovního týdne a další reformy.) Komunistická strana byla „pochodujícím křídlem" Lidové fronty, nejpřitažlivější ze všech stran pro svou dobyvatelskou a ukázněnou energii. Mohla novému Julienu Sorelovi zajistit kariéru hodnou toho jména. Krom toho lidová strana jejího typu potřebovala „kádry", jak se říká dnes, „odpovědné pracovníky", jak se říkalo už tehdy, aby se nemuselo používat termínu jasnějšího, který však upadl v nemilost (nebo ho bylo používáno hanebnými politickými režimy): „vůdce".
Poradil jsem tedy Albertu Camusovi, aby vstoupil do strany.
Mohl proti této volbě mít nějaké opravdu závažné námitky? Nepředpokládal jsem. Nepřimkl se k určité víře, i když si víry uměl vážit. Dějiny idejí ho nezaměřily k jedné doktríně spíš než k druhé, třebaže jeden jeho dopis svědčí o tom, že setkání helénismu a křesťanství bylo pro něho námětem k meditaci. (Důkazem je i jeho diplomová práce a článek o Bergsonovi v onom čísle revue *Sud*, kde jsem shromáždil studentské eseje.*) Nevzdával se samostatného úsudku a zdrženlivého odstupu a hledal si spíš určitou základní pravdu, z které by si mohl odvodit metodu pro život i myšlení. V danou chvíli velmi živě pociťoval ponižující úděl, k němuž byl odsouzen; přidělovaná stipendia a drobná zaměstnání, s kterými na něho pamatovali, nebyla lékem, ale jen pilulkami zmírňujícími chronickou nouzi. Cítil se solidární s prostředím plným bratrského tepla, světem měšťákům neznámým, který zdařile zachytil ve své povídce *Němí*. Zraňovala ho nerovnost v postavení Evropanů a domorodců. Slovem, byl připraven nastoupit dráhu, jejíž světlé stránky ani úskalí ho nepřivedou do rozporu s jeho přesvědčením; právě naopak, na této cestě bude moci své schopnosti rozvinout naplno a nastavovat hruď oněm nebezpečím, bez nichž si život neuměl představit. Všechno tedy jako by oprávněnosti této volby nahrávalo. Velmi upřímně jsem si to myslel, když jsem Alberta Camuse onoho večera vyprovázel od svého bydliště na samém konci parku Hydra k Voirolovu sloupu, kde sedal na tramvaj na zpáteční cestu do města.

CAMUS V BEDNÁŘSKÉ DÍLNĚ SVÉHO STRÝCE /1920/

Mýlil jsem se. Ve snu mě nenapadlo, že by se politika komunistické strany v Alžírsku mohla natolik změnit a z taktických důvodů zajít až k nesouhlasu s tehdy jedinou opoziční silou — alžírskou lidovou stranou (P.P.A.) — a k odmítání podpory jejímu vůdci. Je pravděpodobné, že by k rozchodu došlo tak jako tak, protože v určitou chvíli by musel zvolit mezi prostředky a cílem. Albert Camus by před tímto rozhodováním neuhnul.
Nedokázal jsem tedy správně odhadnout toho, komu jsem dal takovou radu? Nemyslím. Ale domníval jsem se, že se vmýšlím do jeho postavení, a zjistil jsem, že jsem se do něho neuměl vpravit dostatečně. Krom toho jsem nebyl s to předvídat chod událostí.**
Pociťoval jsem zpočátku uspokojení nad tím, že se Albert Camus pouští cestou, kterou jsem mu napověděl. Ale byl jsem později šťasten, že vykročil po jiné, jež měla být typicky jeho a do které ho nikdo nenutil. Všechno proběhlo tak, jako by sám sebe podrobil zkoušce — ve skutečnosti tomu tak nebylo — a to zkoušce, z které by mohl vyjít nadobro zmoudřelý a uzrálý.
Ocituji zde dopis, datovaný 21. srpna*** a napsaný v Tipase, kde Albert Camus nachází (jak říká v postskriptu) ztracené vnitřní ticho. — Z odstupu se mi ten dopis zdá ještě dojemnější než v době, kdy byl napsán.

„Máte pravdu, když mi radíte vstoupit do komunistické strany. Udělám to, až se vrátím z Baleár. Přiznám se vám, že mě k nim všechno přitahuje a že už jsem byl k této zkušenosti rozhodnut. Mám dojem, že výhrady, které proti komunismu mám, je lépe si ověřit přímým prožitkem. Poznám z větší blízkosti jeho plány a přesvědčím se, jakou cenu se sluší přikládat jistým argumentům. Přemýšlím o tom hodně a připadá mi zatím, že krajnosti komunismu spočívají na určitém počtu nedorozumnění, jež se bez újmy pro věc dají zavrhnout. A také že se komunismus někdy liší od komunistů. Dlouho mi vadilo a vadí, myslím, tolika jiným duchům, že komunismus postrádá náboženský smysl. Ona ctižádost, s kterou se u marxistů setkáváme, vybudovat morálku, jejíž vyznavač by si sám byl měřítkem hodnot. Příliš to zavání čímsi „laickým a povinným", humanismem à la Edouard Herriot. Ale možná že komunismus lze také chápat jako přípravu, jako askezi, jež přichystá půdu činnostem duchovnějším. Slovem, jako vůli vyhnout se pseudoidealismům, nejrůznějšímu líčenému optimismu, aby mohl být zaveden takový stav věcí, v kterém by člověk byl s to znovu nalézt smysl pro svou věčnost. Neříkám, že tahle má představa je ortodoxní. Ale právě v (poctivém) prožitku stranictví, o který se pokusím, budu se vždycky vzpírat klást mezi život a člověka svazek *Kapitálu*. Každá doktrína se může a má vyvíjet. Tohle přesvědčení stačí, abych upřímně podepsal ideje, jež mě přivádějí zpět k mému původu, k mým kamarádům z dětství, ke všemu, co vytváří mou senzibilitu. Ještě nad mnoha dalšími otázkami by bylo dobré se hlouběji zamyslet (nad falešným racionalismem spjatým s iluzí pokroku, nad třídním bojem a historickým materialismem vykládanými ve smyslu finality, jejímž cílem by bylo jedině štěstí a triumf dělnické třídy).
Zdá se mi, že víc než ideje vede často ke komunismu život. Řekněte mi, co si o tom myslíte. Chápete, o čem o všem mohu pochybovat a do čeho všeho vkládám naděje. Hrozně toužím po tom, aby už jednou začalo ubývat z břemene neštěstí a trpkosti, otravujícího lidem život!"

Albert Camus se tedy ke straně nepřimkl bezpodmínečně. Neubíralo mu to na odhodlanosti. A vedlo k tomu, že svému jednání dával určitý směr, i když se přitom nevzdával práva na svobodné myšlení. Nechtěl — a nepřestával to opakovat ani po svém odcizení a odchodu ze strany — zůstat lhostejný k chodu událostí. Lze „připustit činnost ve prospěch komunismu, i když se na něj díváme pesimisticky".
V tom se řadil k názorům vysloveným Andrém Gidem v jeho *Návratu z SSSR* a k myšlenkám, jež

* *V červnu 1932, zároveň s článkem o* Hudbě podle Schopenhauera a Nietzsche. *Stejně jako seminární práce datovaná rokem 1933.*
Srov. zveřejnění těchto textů Rogerem Quilliotem v II. svazku Plejády.
** *Vycházel jsem z obecné sentence, že lidé mají právo na štěstí, a nikoli už tak nutně na pravdu. Myslel jsem tehdy, že hledání pravdy, úzkostné pochybnosti, do kterých zavádí, muka, jež přináší, jsou nejspíš vyhrazeny několika jedincům, jejichž osud není záviděníhodný a kteří od světa nic nečekají.*
*** *Roku 1934.*

jsem hájil v *Eseji o duchu ortodoxnosti*, o kterém ještě mnohem později tvrdil, že je to kniha stále aktuální. Ale nikdy nebyl přívržencem politiky abstence.
Nelze říci, že by se Albert Camus stavěl nepřátelsky k návrhům setkat se s komunistickou stranou na diskusním fóru. Na mou žádost vstoupil do Společnosti, jejímž jsem byl členem a jež si kladla za cíl shromáždit evropské spisovatele a umělce na besedách, kde by se dalo dojít k určitému uvolnění. Později se členství v ní vzdal s odůvodněním, že je rozumnější — a mně to připadalo velmi správné — nevázat se začleněním do sdružení, nemůže-li se člověk na jeho práci podílet osobně. Řídící výbor může žít v domnění, že je oprávněn sepsat takový nebo onaký manifest, chopit se té nebo oné iniciativy, a vůbec se předběžně neporadit se všemi členy Společnosti.
Podobný postup se mu zdál neomluvitelný a nepřijatelný. Žádalo se po něm, aby vstoupil v dialog s protivným táborem navzdory protikladům mezi oběma politickými soustavami. Pro zdar takového podniku by se jedni i druzí museli nejprve vyslovit k tomu, co se sluší souhlasně přijmout a co je třeba odsoudit. Nejenže se takové věci říkat mohou, ale přímo mají. „Nezkreslující světlo, určení hranice, po kterou je setkání uskutečnitelné, a meze, za kterou už k němu dojít nemůže, jsou podle mne nikoli dostačující, ale naprosto nutné podmínky k tomu, aby se duchové pochopili a shodli," psal.

Albert Camus většinou nechoval velkou úctu k jistým literátům. Připadalo mu, že reagují jako ženy, že jejich postoje bývají postoji slabosti omráčené silou.
Nemusíme chodit tak daleko, abychom se přesvědčili, že se jen pranepatrně nechával ovlivňovat ohledy na politickou vhodnost svých názorů. Pokládal za nepřípustné, aby se uvažovalo, jako uvažoval muž jinak velmi slušný, který mu v rozhovoru o *Revoltovaném člověku* řekl: „Škoda! Vaše kniha je krásná, ale má úspěch u pravičáků!"

Jako na uzlový problém nepřestal Albert Camus nikdy pohlížet na Španělsko. Nevynechal jediné příležitosti, aby neprotestoval proti Francovu režimu perem i slovem. Odpíral si návštěvu Španělska, dokud v něm stávající režim potrvá.

Co zde připomínám, je obecně známo. Méně se už ví, kolikrát se pokoušel dosáhnout milosti pro politické odsouzence, kolikrát osobně intervenoval u významných osobností cizích zemí nebo i francouzských. Pojednání o zrušení trestu smrti, které píše s Koestlerem, je známé. Pocit hnusu vyvolaný kdysi v jeho otci pohledem na popravu v Alžíru (jak mu o té události vyprávěla matka) nebyl cizí jeho tehdejšímu postoji; ale tento postoj byl součástí obecnějšího vidění: „Odsoudila-li už Příroda (nebo Bůh) člověka k smrti, ať to nečiní aspoň člověk!"
Albert Camus si k tomuto problému začal sbírat dokumentární materiál, neboť péče o to, aby o věci byl informován tak přesně a v takovém rozsahu, jak jen je možno, než zaujme stanovisko, patří k rysům, jež u něho bijí do očí. Navštívil pátera Z., který mu na podporu udržení trestu smrti hojně citoval ze Starého zákona. „A jak se to shoduje s Evangeliem? zeptal jsem se ho. Odpověděl mi, že ještě pořád žijeme ve světě starozákonním." (Byl to pochopitelně osobní názor jeho spolubesedníka.)

Člověk, který si osobuje právo podrobit státní nebo stranická hesla nelítostné kritice, přijímat jedna a zavrhovat druhá ve jménu spravedlnosti nebo svobody, se vystavuje nebezpečí, že bude označen za reakcionáře nebo konzervativce.
Řekne se mu: „Tak jste pro revoluci, nebo nejste? Jestliže jste, smiřte se s tím, že se ani v nejmenším nebude ohlížet na vaše zásady, spravedlnost a svobodu. Nejste-li pro ni, jste nejopovrženíhodnější měšťák, nejhnusnější konformista."
Někteří se tak obklopují aureolou extremismu, považovaného za ctnost silných, a obviňují druhé z umírněnosti, ne-li rovnou z prostřednosti.
Nepřichází zde však v úvahu vracet se k polemice, jež se týká filosofie dějin mnohem spíš než osobních názorů a k níž každý měl víceméně příležitost zaujmout stanovisko.

Camusovo politické myšlení bylo dvojí povahy: pozorovalo věci z pokojného nadhledu a umělo se do nich i vložit, mělo současně odstup od událostí i jim bylo blízko. Neúčastné hodnocení se projevovalo spíš v rozhovorech a dopisech než v jeho veřejných vystoupeních, prohlášeních nebo článcích. V tomto ohledu byl pravým opakem tolika mužů, kteří v soukromí vyslovují bouřlivácké názory a na veřejnosti mlčí nebo se zabývají neškodnými náměty. Jinými slovy, Albert Camus projevoval odvahu, kdy jí bylo třeba, i když mu nechyběl ani smysl pro možnosti a odstíny.
Tak třeba vyjádřil sympatie mladému Američanovi jménem Gary Davis, který v roce 1949 vyvolal rozruch, když se prohlásil „občanem světa" a byl rozhodnut neuposlechnout žádného mobilizačního rozkazu. Camus tehdy, pravda, říkal, že znovu pročítá *Dona Quijota*, a v Davisovi nacházel „styl hubeného Sancha s bláznovstvím jeho pána". A měl už po krk útoků jedněch, kteří ho obviňovali, že se dává do služeb Ameriky, i druhých, kterým se zdálo, že nahrává Rusku. Byl by si přál vnést trochu morálky do džungle národů a musel se do jisté míry přemáhat, aby hlásal spravedlnost a mír. Jeho „africký" temperament ho strhával spíš ke krajnostem; musel se ovládnout, aby byl s to kázat smír (jako to učinil návrhem občanského příměří v Alžírsku). Evropa byla na jedné straně ohrožena milióny lidí, kteří měli hlad a nebáli se smrti. Na druhé straně viděl jen skeptiky a plné žaludky. Jaký prostor tu zbýval umělci vášnivě zaujatému svým dílem, který potřeboval pocit opory, člověku, který ještě víc než to potřeboval žít v ovzduší spravedlnosti? Měl by milovat spravedlnost i pravdu. Ale v tomto případě bývá věru sám!

III Může být umělec současně umělcem i kritikem? Dokáže tvořit a zároveň svou tvorbu i posuzovat? Nedokáže, aspoň ne současně. „Umělec si uvědomuje jen to, co dělá..." říkal Albert Camus a zdůrazňoval nezbytnost šerosvitu během tvůrčí práce.
Ale připustíme-li, že každé dílo má své *před* a své *po*, mizí, co s ním nebylo slučitelné *během* jeho vzniku. Albert Camus se na svou práci uměl podívat stejně bystrým pohledem, jako se na ni během tvorby plně soustředit. Zaznamenám tu několik jeho myšlenek a odpovědí nad některými jeho díly.

V souvislosti s *Cizincem* si uvědomoval, že téma soudního procesu připomíná téma Kafkovo. Přese všechno se ho nevzdal; zažil několik velkých procesů a byl si jist, že jím nevytváří samoúčelnou konstrukci... A jeho postavy a epizody byly příliš individualizovány, příliš každodenní, aby jim hrozilo nebezpečí, že se budou podobat postavám a dějům Kafkových symbolů.

Divadlo inspirovalo Alberta Camuse k mnoha myšlenkám a teoriím v nejlepším slova smyslu, protože jde o teorie vycházející z praxe. Divadlo si podle něho žádá pohyb, nikoli zmatek. Proto prý svého Caligulu vybavil velmi konvenčními pohnutkami k revoltě.
Podle jeho názoru mělo být dramatické dílo podřízeno především pohybu; nemělo být dílem intelektuálním; děj měl mít přednost před myšlenkami. Nečerpal Shakespeare myšlenkově tak trochu odevšad, z nejvšednější skutečnosti a z nejotřepanějších šablon?
Při práci na *Caligulovi* hledal prosté představy, překvapivé situace, děj, v kterém by nebylo prodlevy. Tato osobitá koncepce divadla ho stavěla proti pojetí uplatňovanému čistě ideovým divadlem i proti oné obdobě rafinovanosti po vzoru Marivauxe, v níž se teze nestřetávají, ale jsou diváku předváděny v třpytu několika výbrusů, takže se jim spíš daří ho okouzlit jako hra, než ho přesvědčit, a tím méně strhnout.
Když jsem před Albertem Camusem (v nejvyšším ročníku) citoval a chválil Suetoniovy *Životopisy dvanácti césarů*, díval jsem se na ně očima romantiků a d'Annunzia. Caligulův výrok, jímž bez rozdílu odsuzoval viníky i nevinné („Vinni jsou všichni!"), mě uchvacoval svou chladnokrevnou smělostí. Camusův césar byl pro mne barbarským Nietzschem (a nejen nemocným člověkem nebo bláznem).
Byl v mých očích také poznamenaný nostalgií po absolutnu. Ve srovnání s tímto absolutnem ztrácely všechny nejrozmanitější věci svou rozličnost a podobaly se jedny druhým. Caligulova exaltace byla panteistickým vytržením, které morálku s lehkým srdcem hází za hlavu.
Osobnost Caliguly, už i tak transponovanou, vybavil Camus navíc čímsi hluboce lidským, nad čím divákovi srdce trne. V Caligulovi je současně cosi nestvůrného i něžného; stává se dokonce

CAMUS SE SVÝM STARŠÍM BRATREM

S KAMARÁDY V BELCOURTU 1927

netvorem jen proto, že byl příliš něžný, že příliš lpěl na ženě, kterou ztratil; jedná ze zoufalství, ale schopnost zoufat není dána každému.

Nedorozumění se mi líbilo, přestože ve mně tón některých scén vyvolával jisté výhrady; v tom však jsme se odjakživa do určité míry rozcházeli a zdrojem této divergence byl spíš temperament než cit, výraz spíš než myšlenka. Zoufalství vyvolané steskem po slunci a moři na mne působilo přinejmenším stejně jako zoufalství vytryskléze ztráty absolutna v *Caligulovi*.

Neměli bychom však omezovat na fyzickou ztrátu, co je ztrátou metafyzickou. Tématem hry je spíše vyhnanství v pascalovském smyslu. Potvrzoval to sám autor. Říkal o *Nedorozumění*, že je to příběh o ztraceném a už nenalezeném ráji, lidštější než jeho předchozí práce, ale nikoli pozitivnější.
Vzal si do hlavy, že napíše „moderní tragédii" a obejde se při ní bez řeckých legend. Cítil, že to bude nesmírně obtížný podnik: jak věci vyřešit, aby potřebný odstup byl patrný, a neupadlo se přitom do směšnosti? Byla to otázka tónu. Přílišná familiárnost mohla být stejně nemístná jako přílišné zdůraznění důstojnosti. (Je ostatně známo, že po prvním představení byly na hře provedeny některé drobné úpravy.)
Obě hry vyšly tiskem společně. (Text *Caliguly* autor mezitím [1938—1943] sevřel kolem ústředního tématu.) Protože technika obou her byla naprosto protichůdná, domníval se Albert Camus, že kniha tímto spojením získá na rovnováze.

Mýtus o Sisyfovi vyjadřuje myšlenku, jež je v Camusovi hluboce zakořeněna. Rád ji upřesňuje a zdůrazňuje její obrysy.
Chtěl by vládnout svému životu stejně jako svému myšlení, plně prožívat své vášně. Ale nevěří příliš v možnost takové existence. Je to mezní případ a Nietzsche při podobném pokusu dospěl k šílenství.

V nesmyslném světě, jak ho známe, si některé ctnosti uchovávají svůj smysl: například čest, věrnost; jsou to ctnosti samotářů, ateistů a aristokratů. Vedou však k nepřijatelným závěrům. Pravda tak může být odmítnuta tím, kdo se jí dobral.
A neměli bychom těžit ze situace, jež připomíná situaci hráče nebo diletanta. Důsledky, jež s sebou nese víra v svět naprosto cizí lidským hodnotám, mohou být závažné a nedůstojné toho, kdo myslí tímto způsobem. Lépe je odvrátit zrak od této demoralizující podívané. Ne že by nebyla opojná. Ale jak říkal Newman, věci tohoto světa jsme s to obdivovat ve chvíli, kdy se ho vzdáváme. K tomtu závěru dospěl i osobně.
Když se později (v roce 1945) vracel k tématu „absurdna", ohrazoval se proti představě, že jeho esej shrnuje všechno: chtěl pouze vyvodit logické důsledky z určité „filosofie non-signifikace". Vyvinul tedy úsilí koherenční.
Naneštěstí z něho vyplývá, že se na žádný hodnotící soud nelze spolehnout; připadalo mu to nepřijatelné, neboť ve všech našich činech jsou hodnotící soudy. Můžeme si stokrát opakovat, že je všechno dovoleno, zůstanou věci, které neuděláme, slova, která nezapřeme... A uzavíral: „Existuje nesmyslný mýtus, neexistuje nesmyslné myšlení."
Jaký tehdy byl jeho obzor? Camus doufal, že díky určité odevzdanosti, určité vytrvalosti, které ještě nebyl s to definovat, dospěje k přitakání světu, jako to děláváme v oblasti přátelství nebo lásky. Ale uvědomoval si dobře, jak obtížné bude takového přitakání dosáhnout. „Oddat se nedokáže každý, kdo by chtěl," psal. Nepřišla ještě pravá chvíle. Bylo třeba vyčkat času, dokud se nenaučí „těžit ze stínu jako ze slunce..."

Zatím se dal do práce na *Revoltovaném člověku*; kniha ho stála mnoho námahy, tím spíše, že se do ní pustil v těžké době, těsně po válce. A já jsem nedlouho předtím odjel do Egypta, který se tehdy těšil rajské hojnosti ve srovnání s bídou, v níž tonula Francie.
Domlouval mi, abych si nedělal svědomí. Tím líp pro šťastlivce nebo ty, kdo ve štěstí nacházejí zalíbení! Obráží to jednu z jeho základních myšlenek, cosi, co hluboce cítil. Sám měl během oné kruté zimy 1945 hmotných starostí nad hlavu a snil o volnu, které mu nebylo souzeno. Stěžoval si, jak těžko se pracuje, je-li člověk věčně přetažený a všechno mu jde na nervy, a dodával, že už tři roky neměl jediný den odpočinku. Všechno to se do jeho díla nepromítá, ale dá se říci, že to prosvitne v jedné jeho povídce, v níž člověka charakterizuje spíš osamělost než solidarita. Připravoval svého *Revoltovaného člověka*; měl v úmyslu odhalit v něm kult dějin a kult touhy po moci jako cosi falešného a šíleného.
Vedlo ho to přirozeně ke kritice hegelianismu a nietzscheismu.
K Hegelovi mohl přistupovat bez skrupulí.
Jiné to bylo s Nietzschem. Camus mu vděčil za příliš mnoho, aby na to zapomněl; určitý nietzscheismus však jen prodlužuje linii vyznačenou Hegelem. Camus připouštěl, že žijeme v historii, ale od představy, že by dějiny byly všechno, ho dělila celá propast. Neboť, jak říkal, žijeme v historii, ale zemřeme mimo její dosah. Což mi připomíná Bossuetovo: „Zemřeme sami." Camus se tím vracel k helénskému a křesťanskému pojetí.
A končil přáním ukázat v textu pro zvláštní číslo revue *Cesta do Řecka*, řízené Joannidesem a věnované tentokrát středomořskému člověku, že je to jediný typ člověka, který dosud můžeme stavět proti člověku ruskému a člověku atlantickému, z nichž by nás kdosi rád přinutil si vybrat.

Řecké myšlení mu bylo odjakživa zdrojem okouzlení. Dotazoval se, zda ve francouzštině existuje běžné knižní vydání Epikurových zlomků, a připsal: „Čím hloub se do nich dostávám, tím víc mě udivuje, kolik stále nových a pravdivých věcí Řekové zformulovali."
Že nám zanechali věci „pravdivé", s tím by mnozí souhlasili i dnes; ale nemálo soudců by popřelo jejich „novost", buď proto, že jejich pravda byla dědictvím daleké minulosti, jako Eukleidova geometrie, nebo že ji nahradila jedna z těch pravd dedukovaných z dějin, už století nebo dvě velmi módních, pro které „příroda" je pouhým věčným „vznikáním".

Po návratu z Ameriky se Albert Camus znovu pustil do své knihy *Mor*. Ale dělalo mu převeliké potíže dokončit ji. Nebyl s ní spokojen. Pochyboval o tomto díle. Protože pochyboval i o sobě samém. Proslulost, kterou mezitím získal, ho neopíjela. Jistě ho nermoutila; byl přesvědčen,

že není zdrávo zůstat neznámý, když už člověk publikuje. A pro většinu případů to zajisté platí. Jeho úspěch nicméně překonal všechno jeho očekávání do takové míry, že mu nyní překážel. Třeba nová rodící se kniha bude pro čtenáře zklamáním, jako byla pro něho? Člověk se s překvapením ptá, odkud se v něm rodila pochybnost o díle, jež potom bylo tak dobře přijato a dodnes je čteno s vášnivým zaujetím. Ale Albert Camus podléhal časem záchvatům malomyslnosti, jež by byly velice udivily ty, kdo ho znali jenom jako autora.
Byl by si rovněž přál, aby ho nechali na pokoji verbíři rekrutující do nejrůznějších stran a církví; kdo stojí mimo ně, nemá, jak říkal, chvilku klidu. Lpěl na nezávislosti, a kdekdo mu ji odmítal přiznat.
Vyvstával před ním závažnější problém: otázka věčných hodnot. Camus nepochyboval o existenci určitých hodnot a v *Moru* ji v té době právě potvrzoval na lidské úrovni. Ale domníval se, že potvrzení jakékoli hodnoty má za následek potvrzení hodnoty vůbec. Hrál poctivou hru a zde váhal, rozdírán tímto dilematem: není-li věčných hodnot, má komunismus pravdu a člověk nesmí smlouvat, nesmí mu být líto ceny, kterou se platí za vybudování nové společnosti; existují-li tyto hodnoty, stojí člověk před Evangeliem. Syntéza — jakkoli žádoucí — mu připadala nemožná. A nedokázal přitom připustit ani vládu násilí, ani vládu nespravedlnosti.
Jako na všechny aspoň trochu pozorné čtenáře, udělal na mne *Mor* dojem zpočátku sice méně živý, ale o to trvalejší a stále hlubší později. První četba některých pasáží — v nichž vystupuje Rieux — byla strhující. Vyprávěl jsem Albertu Camusovi o svých pocitech. Problém, který nazýváme problémem „zla", trápí každého, kdo si ho uvědomil, a já o něm věděl velmi záhy. Výchova, které si mi dostalo, i má povaha ve mně posilovaly sklon hledat zdroj zla v představě kulpability, kdežto u mého partnera tomu tak nebylo.
Myšlení Alberta Camuse bylo však odstíněné, třebaže se často vyjadřovalo kategoricky. Krom toho došlo v jeho mysli k pozoruhodnému vývoji.
Uchovával si stále onu elementární reakci, jež ho stavěla proti trestu ukládanému lidskou „spravedlností". Po osvobození se jednou vypravil na jeden z četných procesů, kterým se říkalo očistné. Jemu samému obžalovaný připadal vinný. Přesto z přelíčení odešel před koncem, protože se s tím člověkem cítil solidární, byl (podle vlastních slov) „s ním". A na proces podobného druhu už ho nikdo nedostal. „Ani katani, ani oběti!" napsal v *Combat*. Byl přesvědčen, že v každém viníkovi je kus neviny.
Chtít dospět k pravdě by koneckonců znamenalo udržet pohomadě oba protichůdné pojmy úvahy. Člověk není nevinný, ale není ani viníkem. Do jaké míry, v jakých mezích? Nevíme. A než se to dovíme — protože jde o morálku prozatímní — zastává autorův mluvčí Rieux názor, že je třeba uzdravit všechno, co se uzdravit dá. Je v tom přiznání neznalosti, ale i rozhodnutí udělat, co je nutné, ať už je výsledek této činnosti jakkoli nejistý.

Stav obležení, jehož premiéra přilákala mnoho diváků — jména Camusových spolupracovníků, jako Balthus, Barrault a další, násobila lesk jména autorova — byla hra veskrze neúspěšná. Albert Camus přesto její přípravě věnoval veškerou péči, a to nejen její redakci. Strávil nad ní pět týdnů a pracoval od dvou odpoledne do dvou hodin do rána. Představení bylo dostaveníčkem jeho stoupenců i jeho odpůrců, ale kritika byla vesměs nepříznivá; kus se hrál všehovšudy třiadvacetkrát. Dověděl jsem se o tom na dálku z novin a rovněž z jeho dopisů.
Z neúspěchu se pokrytecky neradoval ani se nestavěl lhostejným. Ale dokázal v něm najít řadu „subtilních" zadostiučinění; měl například méně schůzek. O hře samé říkal, že byla „pokusem vytvořit jakousi moderní moralitu". Dodával: „Dobře si uvědomuji její nedostatky, ale vložil jsem do ní i svou vášeň. Jednou stranou je to hra o lásce (v širokém smyslu slova). Buď jak buď, píšu hru, na kterou jsem se chystal."

Hra, kterou měl Albert Camus rozepsanou, byli *Spravedliví*. Zpočátku je pojmenoval *Les Innocents*. Upozornil jsem ho na možnost různého chápání tohoto slova, jež si lze vyložit pejorativně ve smyslu „prostoduchosti" stejně dobře jako lichotivě ve smyslu „neviny". Dal mi za pravdu. „Název *Les Innocents* tajil určitou ironii, kterou jsem v něm vyciťoval jen já sám. Jde vskutku o spravedlivé. A za tuto zběsilost se platí."
Uvedení hry vyvolalo protichůdné soudy; navzdory talentu hlavního představitele bylo jen polovičním úspěchem. Později se situace změnila.

Po *Exilu a království* (1955*) měl Camus v úmyslu napsat knihu, které říkal „přímý" román, to znamená text, který by nebyl — jako předchozí romány — „organizovaným mýtem". Už předem o tomto románu prohlašoval, že bude „výchovou" (odkazující na *Citovou výchovu*) nebo jejím ekvivalentem. Později jsem vyrozuměl, že měl na mysli *Prvního člověka*.

Když Albert Camus mluvil o svém díle, dělával to neúčastně, jako by ani nešlo o jeho knihy; tato zdánlivá lhostejnost kontrastovala s tím, jaký zájem projevoval, kdykoli mluvil o svých myšlenkách. Nepopsaná stránka ho často skličovala, ponecháme-li už stranou utrpení, jež mu přinášela nemoc, válka, exil daleko od rodného kraje atd. Ve čtyřiačtyřiceti letech (1957) si kladl otázku, zda by nebylo rozumnější nechat námahy, kterou pokládal za neplodnou a která ho brala druhým (což si vyčítal) i „velké části sebe sama". Zabýval se těmito úvahami těsně před udělením Nobelovy ceny.

O Nobelovu cenu se neprosil. Ani ji neodmítl. Jaký důvod by k tomu také měl? Zpráva o úspěchu ho trochu omráčila. Cítil, že potřebuje získat určitý odstup. A tak se ještě před cestou do Stockholmu vydal do Alžírska, aby tam shromáždil prvky toho, co mělo být vlastním životopisem nejen jeho samého, ale onoho „prvního člověka", chudého Evropana, který se vylodí na neznámé a nepřátelské pevnině a tak pevně v ní zakoření, že nakonec vytváří nový národ. Takový aspoň byl záměr knihy.

Potřeba samoty a ticha ho potom přivedla natrvalo do Lourmarinu, kde se mu dařilo zvládat pracovní program, který si ukládal. Jinak však byl znechucený, „leželo mu v žaludku", co se říkalo a psalo, „moderna", „doba", včetně jeho starých knih.

Jakým životem se tedy chystal žít? Hovořil o tom v dopise z 28. prosince 1959, to znamená týden před svým návratem s Michelem Gallimardem, k němuž ho poutalo velké přátelství, návratem navždy přerušeným na silnici mezi Sens a Fontainebleau. Strávil předtím šest týdnů ve svém domě v Lourmarinu. Pořádně si tam zapracoval, vedl klášterní život, vyznačující se samotou a nenáročností, jak to vyhovovalo jeho práci, třebaže právě na ni pohlížel jako na násilí, jež na sobě páchá, násilí nutné a blahodárné.

Měl v úmyslu střídat pobyt v Paříži s pobytem v Lourmarinu a v každém případě byl rád, že se čas od času bude moci vracet do toho krásného kraje, v kterém vždy okřál a který mu přinesl mír.

IV Ve věku, kdy si dospívající hoch utváří vkus, živil se Albert Camus u svého strýce, který ho po několik let měl u sebe, četbou souborného vydání Anatola France. Není to právě malý paradox literární historie. Spisovatel sám nad ním okouzleně žasl: číst tak mladý tak zapomenutého autora! Specialisté na „vlivy" a „zdroje" tu nemají lehký chlebíček.

Strýc Alberta Camuse, pan Acault, byl povoláním řezník; jeho řeznictví neslo název „franko-britské", aby, jak říkal, měšťáci viděli, že prodává maso prvotřídní jakosti. Byl to muž, který se sám propracoval od píky a vyznačoval se svéráznou povahou. Když jsem ho poznal, nemohlo mu být víc než padesát; překypoval životem a měl vždy pohotově slůvko pro zasmání, bylo v něm něco rabelaisovského, labužnického. Jeho nejoblíbenější krmí byl lyonský salám. Kdysi ostatně žil v Lyonu. Jeho synovec mi prozradil, že v časech, kdy kvetla anarchie, býval aktivním anarchistou. Zůstaly mu z těch dob názory málo konformistické a komunistická strana mu nevyhovovala o nic víc než strany pravicové a církev. Jeho záliba v Anatolu Franceovi je dost dobře vysvětlitelná dobou jeho mládí, kdy France byl pokládán za nejdokonalejšího spisovatele, jaký vůbec je a může být.

Ale nebyla to záliba výlučná, protože do svého obdivu pojal vedle něho i Joyce, jehož *Odyssea* četl a znovu a znovu se k němu vracel. Na této knize ho zaručeně uchvacovaly její humorné a rozpustilé rysy. Občas jsem s ním vypil skleničku anýzovky v kavárně Renesance, jež stála v Micheletově ulici naproti jeho řeznictví.

Alberta Camuse psaní začalo přitahovat velmi záhy. Se svým spolužákem Didierem (který se později stal jezuitou a před několika lety zemřel při automobilové nehodě) redigoval už — což ovšem nic nedokazuje — noviny, jež vycházely v předposlední a možná i v nejvyšší třídě alžírského lycea. Byla to kratochvíle středoškoláka.

* *Pád byl rozvinutím jedné povídky této knihy; původně s jeho napsáním nepočítal. Kdosi už na to upozornil.*

Závažnější už bylo, když jsem ho jednou, krátce po maturitě, potkal před alžírskou hlavní poštou a on se mě zeptal, zda si myslím, že by mohl psát; rozuměl tím psát věci hodné zveřejnění; a zda má schopnosti k dalšímu filosofickému studiu.
Osmnáctiletý Albert Camus přede všemi slavnými spisovateli doby dával přednost Gidovi; jeho *Deník* mu připadal „lidský" (vlastnost, kterou nenalézal u mnoha ostatních).
V té době neměl potuchy, že by kdy mohl s Gidem bydlet, jak tomu nějaký čas bylo ve Vaneauově ulici. Gidovi byl ze všech mladých spisovatelů nejmilejší Sartre a Camus; jeho soudy potvrdilo veřejné mínění s rychlostí, kterou bylo těžko předvídat. Proto také Gidova smrt v roce 1951 na Camuse nutně hluboce zapůsobila.

Prousta v témž věku pokládal za tvůrce (neznal větší slovo chvály) a byl ohromen kontrastem mezi silou kompozice v jeho díle a přepečlivě zachycovaným detailem. Jeho obdiv k němu byl tak veliký, že podle vlastních slov zavíral jeho knihy s hořkostí. Říkal, že v něm člověk nachází tolik věcí, které sám cítí, že si nakonec pomyslí: „Všechno už bylo řečeno. K tomu už není třeba se vracet." Byl jsem z jeho obdivu tím šťastnější, že jsem mu *Hledání ztraceného času* vložil do rukou nazdařbůh, nevěda, zda mu Proustův svět bude vyhovovat.

Čas od času jsem se mu zmiňoval o své četbě, pokud šlo o knihy, které podle mne stály za seznámení. Tak tomu bylo u knihy Rachel Bespalové, *Pouti a rozcestí*. Našel v ní témata, do kterých se chystal jednou pustit, a líbila se mu na ní stránka, jíž říkal „citlivá"; současně litoval, že nadměrně zhušťuje myšlenku (ale tento nedostatek byl vlastně do krajnosti přetažená přednost). Jediná skutečná kritika, kterou proti tomuto — podle mne obdivuhodnému — souboru esejí vznesl, se týkala smyslu slova „absurdní", nedostatečně odlišeného od smyslu slova „iracionální". Nietzsche, podle jeho slov, se málokdy potkává s Kierkegaardem. Camusovo dílo dobře ukazuje význam, kterého takové rozlišení mohlo nabýt.
Camus nepatřil mezi neúnavné čtenáře, ale rád se dovídal, co vychází nejzajímavějšího, a to i v oblastech zdánlivě dost vzdálených jeho zájmu.
Zaujala mě kniha překvapivá nezvyklostí postavy, kterou uváděla na scénu, i novostí svých myšlenek; její autor byl řeholník známý jedině ve své náboženské obci a vedl život budící pramálo pozornosti. Přesto dialogem s ním nepohrdl ani Bergson ani další velcí duchové. Velikost tohoto muže, objeveného Jeanem Guittonem, zapůsobila i na Camuse; ochotně věnoval *Portrétu pana Pougeta* článek, jehož tón mi připadal velice případný; ukázal v něm, jak pozoruhodně knize porozuměl.*

Když připravoval *Revoltovaného člověka*, přečetl k němu celou řadu děl; k této četbě ho měla intelektuální poctivost, obava, aby nevynechal něco podstatného; objevil při ní ostatně některé myslitele 19. století, k nimž jen zřídkakdy někdo přihlíží, protože stojí mimo proud unášející století. Stejně tak práci na *Spravedlivých* předcházela rozsáhlá četba o ruské revoluci 1905.
Jeho nejmilejšími knihami bývaly odjakživa knihy „moralistů", například Chamfort, jemuž věnoval přednášku. Sám na sebe pohlížel jako na „moralistu", přenechávaje Němcům a jejich nespočetným žákům honosný titul „filosofů".

Jaké byly jeho vztahy se Sartrem, je známo; povahově se velice lišili, třebaže se vzájemně měli v úctě. Byl mu vděčný za jeho článek o *Cizinci*, který vyšel v *Cahiers du Sud*, obdivoval se Sartrovu rozboru, uznal oprávněnost některých kritik, pronikavý důvtip některých poznámek. Méně nadšený byl způsobem „demontáže" díla, jehož tvorba má pudový ráz, který tato tak inteligentní analýza nezdůrazňuje. Uznával však, že při kritice patří tento postup k pravidlům hry. Buď jak buď, dospíval k závěru, že člověk musí být se Sartrem, uvědomuje-li si, kdo je proti němu.

* *Později k tomu říkal: „Katolické myšlení mi pokaždé připadá sladkohořké jako potměchuť. Nejdřív člověka navnadí a potom se čímsi nepříjemně dotkne ... Nejspíš proto, že mi chybí to podstatné," uzavíral. Chyběla mu víra.*

Albert Camus žil od počátku své dráhy ve dvou velice odlišných prostředích. V Alžíru uprostřed mladých lidí své generace, kteří publikovali v Charlotově nakladatelství, potom v Paříži v prostředí N.R.F. Charlot, který býval mým žákem, projevoval od raného věku živý zájem o knihy i obchody, což ho přivedlo k tomu, že si otevřel knihkupectví. Jeho firma měla ve štítě *Pravé bohatství*, vypůjčené z názvu Gionovy knihy. Založil řadu drobných knížek formátu básnických sbírek, *Méditerranéennes*, a revui *Rivages*. Tyto publikace měly velkou zásluhu, neboť umožňovaly seznámení s mladými spisovateli, kteří by tehdy nebyli našli jinou příležitost. Tímto způsobem Albert Camus (po nepodepsaném překladu *Coplas andaluses*) uveřejnil *Rub a líc* a *Slavnosti lásky*. Oba tyto svazečky měly okamžitě úspěch u početně nevelkého, ale pozorného publika alžírských studentů.
Rukopis *Cizince* byl u Gallimarda přijat bez jakýchkoli průtahů; nakladatel autorovi poslal smlouvu, kterou si ho zajišťoval na deset knih, a zálohu na honorář.
Je zbytečné hovořit zde o přátelstvích, jež v tomto prostředí navázal, nebo o stycích, k nimž spolupráce s N.R.F. přispěla.

V BOUGIVALU /1945/

V BOUGIVALU /1945/

Knihy, které na něho v době dospívání nejhlouběji zapůsobily, protože mu byly nejblíže, jsou, nemýlím-li se, *Bolest* André de Richauda a *Lidový dům* Louise Guillouxe. Byla to díla mých přátel a Camus v nich nacházel sebe sama. V předmluvě ke Guillouxovým *Druhům* vyslovil, proč ho dojímaly právě podobné knihy, v nichž látkou k dílu bylo chudičké a občas i mučivé dětství, a objevil čtenářům poklad v tom, co by se tolika jiným zdálo čímsi, co je lépe skrýt a zapomenout. Nespočíval celý génius Gorkého v tom, že nikdy neztrácel ze zřetele, čím nejprve tolik trpěl, a měnil neštěstí v krásu, jako by krása do nás mohla vcházet jedině ránou?

Několik měsíců před smrtí četl Nietzschovu korespondenci.
„Hovořil o sobě jako o Pánu Bohu," říkal, „a přesto nepřestává být kýmsi žalostným. Nebyl to Pán Bůh."

Při této příležitosti mi připomněl, že jsem mu před dávnou dobou umožnil poznat knížku vydanou pod pseudonymem a nazvanou *Nietzschovo božství*. Ohnivě toto božství potvrzovala. Velmi jsem tu knihu měl rád; byla mnohem víc než apologií: byla vyznáním víry. Nietzsche v Eze! Objev sebe sama, který tehdy zažil — a později v Turínu!

Camus zůstával nevěřícím Tomášem, i když na toto vyznání víry pohlížel jako na sázku, kterou je třeba brát vážně. Ale chápal podobný omyl a omlouval ho, neboť v Nietzschovi byla odjakživa podvědomá touha napodobovat — například Dionýsa nebo Krista. Podle jeho názoru je hrál, protože měl sám sebe po krk. Camus však byl přesvědčen, že se člověk má smířit s vědomím, že je sám sebou.

U Nietzsche obdivoval především jeho vytrvalý boj s tělesnou bolestí. Uzavíral slovy: „Není pokaždé pravda, že vznešenost zavazuje. Ale závazek často člověka dovede k vznešenosti." Jak přitom nemyslet na toho, kdo takto hovořil o jiném jako o svém vlastním druhém já? Největším obdivem v literatuře — a literaturu neodděloval od lidství — nepřestával zahrnovat Rusy pro ono spojení mezi rukopisem a životem. Tolstému (jehož fotografii měl ve svém pokoji v Lourmarinu) se kořil nejvíc a promíjel mu i jeho kazatelství. Dostojevskij ho fascinoval. Ale zajímali ho všichni, dokonce i takový Ščedrin, v jehož *Golovlevech* viděl mučivou a obdivuhodnou knihu.

Albert Camus si nedělal mnoho iluzí o slávě povšechně. Právě v den, kdy mi oznamoval, že dvacetitisícový náklad *Léta* je rozebrán — a kolik knih už mezitím vydal? — mi vyprávěl tuto historku:

„Pár nemocných, žijících v sanatoriu, se v knihovně u nádraží Saint-Lazare shánělo po mých knihách a nenašlo je. Neznají mě tam. Žena, která knihovnu vede, mi řekla, že se po nich ostatně sháněli jen proto, že jsem členem výboru pro četbu v sanatoriích; chtěli prý si jen ověřit, co vlastně píšu."

Později se před ním kdosi podivoval: „Ach, pane Camus, neřekl jste nám, že jste slavný. Teď už to vím, viděl jsem váš film." (Mluvčí si ho pletl s filmařem Camusem.)

Nobelova cena zajistila svým leskem tentokrát světovou proslulost jménu, jež cestu k slávě omračujícím způsobem zahájilo díky *Cizinci*, ale známé zůstávalo jen v literárních kruzích a mezi mladými. Camus dostal „Cenu kritiků". Stále častěji a častěji se z něho překládalo. Díky osobnímu kouzlu Camuse člověka, probouzely jeho přednášky v zahraničí stále rostoucí touhu po poznání jeho díla. Nobelova cena byla vyvrcholením této pouti za uznáním. Přispělo k němu i to, že tolik záviděná odměna byla udělena spisovateli ještě mladému.

Jak jsem se dověděl při jedné cestě, ve Stockholmu se o Camusovi hovořilo hlavně mezi spisovateli nové generace, kteří se stali členy poroty. Někteří ředitelé pařížských novin, které povolání nutí předvídat velké události, aby je později nestihly nepřipravené, žádali po něm už několik let rozhovory („interviews") na téma: „Právě vám byla udělena Nobelova cena. Jak na to reagujete?"

Našli se spisovatelé, kteří na tyto otázky ochotně odpovídali předem, i když jejich odpovědi možná nikdy nespatří světlo světa. Albert Camus je odmítal. Počítal, že uznání připadne Andrému Malrauxovi, a přál si, aby ho porota ocenila; Malraux ostatně zajel do Stockholmu pronést přednášku; Camus k němu nepřestával vzhlížet s velkým obdivem, jehož prvním svědectvím byla v Alžíru režie *Let ponížení*.

Veřejnost Camusovo vyznamenání schvalovala téměř jednomyslně. Pravím „téměř", neboť v protikladu k tomu, co jsem čekal, si proklestily cestu i prudké útoky. Nejzáludnější komentář srovnával Camuse se Sully-Prudhommem, kterému byla Nobelova cena udělena jako prvnímu Francouzi a jehož dílo později ztratilo kredit. Albert Camus si té nevraživosti byl vědom. Dodával mi sice odvahy k napsání článku o sobě, o který mě požádal jeden týdeník, ale současně mě upozorňoval, že napříště bude mít víc nepřátel než kdykoli dříve.

Nemám v úmyslu vyprávět tu drobné příhody z jeho života ani psát kroniku literárních událostí, popisovat různá prostředí ani portrétovat osobnosti. Proto musím vystačit se vzpomínkou na přátelsky srdečné a prosté ovzduší večeře uspořádané tuctem přátel Alberta Camuse z podnětu Philippa Hériata před jeho odjezdem do Stockholmu. V paměti mi rovněž zůstal oběd po oznámení Nobelovy ceny a odjezdu do Alžírska. Byli jsme spolu sami, bylo na něm vidět — a sám to přiznával — že je jako omámený tím, co se mu přihodilo. Nepřetvařoval se a nedělal

ze sebe oběť, jak to dělává tolik jiných. Mám dojem, že v té chvíli viděl v duchu svou matku a svého učitele; bylo to, jako by se pod jeho prsty spojil první a poslední korálek náhrdelníku. Tenhle obraz mě napadá teprve nyní, ale až příliš věrně symbolizuje skutečnost.

V Alberta Camuse v mládí — později už méně — přitahovalo cestování. Jeho cesty přesto nebyly pokaždé šťastné. Platí to třeba o cestě do Rakouska v červenci 1936, kde byl z osobních důvodů, a nic na tom nemění skutečnost, že tam v Salcburku obdivoval parky a umělecká díla. Ale i v městě jako Praha trpěl samotou a mučivě prožíval pocit vyhnanství. Obdobnou samotu pociťoval i ve vlastní zemi. Napsal kruté stránky o Oranu, ale ani jim se nedaří zakrýt, jak k městu lne, třebaže ho k Oranu víc než město samo poutá jeho sounáležitost s Alžírskem. Viděl Oran jako město brutální, ale plodné. Žhnoucí labyrint, v kterém Minotaura představovala nuda (tak v útlém svazečku věnovaném Oranu). Existovalo však něco, co mu dávalo zapomenout na všechno ostatní: bylo to slunce a bylo to moře. Pobýval na opuštěných nedohledných plážích v okolí Oranu, žil pod stanem živočišným životem, který mu přinášel pocit hlubokého štěstí. „Rána na pláži měla svěžest prvních jiter světa." Slova, jež by někomu mohla připadat jako romantická klišé, nabývala u něho osobitého a plného významu.
Je-li na světě básník jitra, je to on. První den . . . a také první člověk (název knihy, jež nikdy nevyšla a zůstala nedokončená). A časově první si odnáší i prvenství v dokonalosti. Proč? Protože všechny začátky jsou krásné pro toho, kdo miluje život (což mu nebrání v přesvědčení, že dílo je krásné teprve dovršením, neboť dílo nutně ve všem nesplývá s životem), protože možné se ještě nezměnilo v nevyhnutelné, protože . . . ale potřebujeme vůbec tolik důvodů? Nebylo nám dáno vybrat si, ale je nám dovoleno milovat, co bylo vybráno za nás, je-li náš úděl v souladu s naší povahou.
Jeho první cesta do Itálie v době, kdy ještě studoval, předčila všechno, co čekal. Florencie ho oslnila, strávil v ní několik dní jako v pohádce. Později poznal Řím, město, vedle kterého snad ostatní města ani neexistují. Procházel jím jako rozvědčík objevující nový svět; obešel se bez průvodce, nepohrdal muzei ani kostely, ale necítil povinnost do nich vstupovat. Byla to pro něho léčebná kúra; krása uzdravuje, světlo živí, říkal. Pahorky (Janiculus, Palatin), fontány, Hadriánova vila patřily k místům, od nichž se nemohl odtrhnout; tak jedinečně tam dekorace vrůstala do krajiny a splývala s ní. Rozlišuje mezi světlem římským a světlem toskánským, rozpadávajícím se a málem rozptýleným do částeček světelného prachu, zatímco římské se line z oblohy „s pravidelností a hojností, nad níž srdce plesá".*
Jako mladému muži mu Itálie odhalila taje umění. Ve zralém věku se ocitl v zemi, kterou zaplavili „tedeschi" a rachotící „vespy", a shledal se v ní spíš jen se štěstím ze života. A na jaře 1955, maje na mysli Umbrii, píše v souvislosti s cestou z Montesansavina do Sieny: „Je to země zmrtvýchvstání. Chci tím říci, že si dokážu představit, jak právě tady se shledávají přátelé a milenci po smrti." Zmrtvýchvstání, umístěné spíš sem než do údolí Josafat, zmrtvýchvstání, jehož jediným cílem je spojit ty, které smrt rozdělila . . .
Řecko ho obdařilo jiným druhem štěstí. Štěstí, jakým člověka plní pocit volného prostoru, zážitek, který by měl, kdyby vycházel z vězení a někdo ho přenesl „rázem na holou horu rýsující se proti obloze". (Velkým dojmem na něho zapůsobily zejména Mykény.) Řecko jako by jednou provždy Alberta Camuse uzdravilo z oné klaustrace, onoho vnitřního vězení, do něhož se zazdil. Moře a ostrovy mu připadaly jako ráje, „Blažené ostrovy".
Přímo ve chvíli, kdy zakouší největší štěstí, objevuje se kontrast. Výletním parníkem se Camus na skok dostane na protější břeh a letmo zhlédne Malou Asii. Uvědomí si existenci „dvou světů lišících se od sebe jako den a noc". V čem spočívá jejich odlišnost? Bída je přece stejná tu i tam, zdůrazňuje. Co vlastně chybí na jedné straně a čeho je tak vrchovatě na druhé? ptá se. Odpověď najdeme v jeho díle.
Spočívá v určité představě o člověku, v určité věčné hodnotě přikládané lidské přirozenosti; a Asie představuje tisícileté zneuznávání onoho prvenství člověka, jež mu přiznalo Řecko a potom celý Západ.

* *Hovořil také, po Goethově vzoru, o „oněch chvilkách štěstí, které člověku v Římě, uprostřed bytelných, dusných paláců, připraví nečekaně objevená vzdušná perspektiva nebo fontána".*

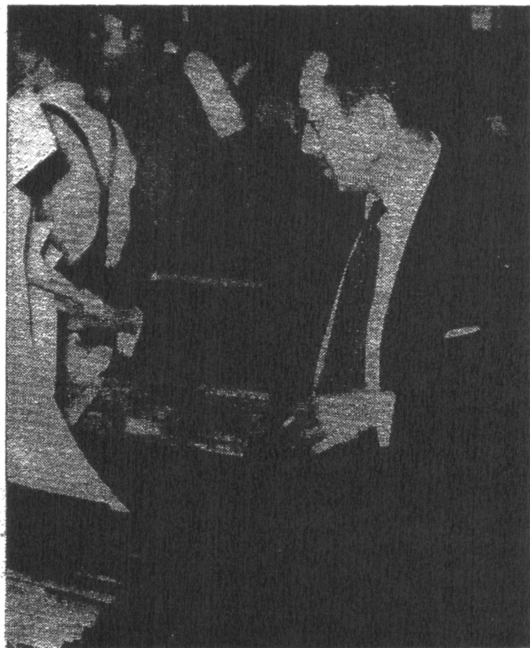
A Amerika? A Japonsko? Země, kam si člověk nemůže dovolit nezajet, chce-li být člověkem svého století. Tomu, koho nemoc tak dlouho připravovala o možnost podívat se, co se děje venku a daleko od něho, jistě nechyběla zvědavost. Japonsko mu předložilo velmi výhodné nabídky. Ale ani krátkost letu nezabránila, aby to pro něho nebyla cesta velice únavná. Stále onen pocit, že se člověk dusí, ona klaustrofobie . . . A pak, myslím, na každém kroku nevyslovená myšlenka na dílo, jež je vaším posláním vytvořit, dílo, na kterém nepracujete a na kterém vám druzí brání pracovat, protože jste už cosi vytvořil a jim to stačí. Jenže toto domněle dovršené dílo nestačí tvůrci; tryská v něm nevysychající pramen. Může se stát, že chvílemi utichne, ale obnoví se, nepřipustíme-li, aby do jeho činnosti zasahoval kdokoli nebo cokoli, co je mu příliš cizí. Jenže ti, kdo vás obdivují, bývají ještě nemilosrdnější než ti, kdo vámi pohrdají a kdo vám aspoň dají pokoj, najdete-li v sobě dost pevné vůle, abyste se na ně ani v nejmenším neohlíželi. Severní Amerikou se Albert Camus nechal zlákat roku 1947, Jižní Amerikou v roce 1949. Na oba kontinenty ho vyslaly *Kulturní styky*. Přestože nebyl zvláštním ctitelem americké civilizace, příjemně ho překvapila výše životní úrovně,* rovnost — přinejmenším mezi bělochy — v oblékání a zvyklostech, udivilo ho, jak si mohou chodit manuálně pracující — „metaři a popeláři nosí rukavice". Věčně zapnuté rádio mu šlo na nervy, ale záblesk naděje na odstranění tohoto zlozvyku viděl v tom, že stačí

* Uvádím tu pochopitelně jen pár ná-

mince, aby člověk v některých kavárnách přístroj umlčel. Zvyk strojit a líčit nebožtíky a veškerá paráda, která má dát zapomenout na mrtvého, se mu přirozeně musela zdát něčím nepřijatelným; přesto však říkal, že je to koneckonců způsob, jak se vyhnout moróznímu potěšení ze smutku, v němž si libují truchlící pozůstalí v Evropě; logická křivolakost podobné úvahy mě zpočátku zaskočila, později jsem si uvědomil, že je v tom postřehu celý on. Nejspíš by nic nenamítal proti neapolským pohřebním průvodům, při nichž je vůz s nebožtíkem apoteózou andělů rozesmátých tváří, vesele dujících do trubek — nepochybně už nikoli obrazem pozemského života, a přitom přece jen obrazem života a štěstí.
V Jižní Americe... ale nechám se strhnout jeho drobnými zážitky a budu je tu vyprávět? Nenechám a nebudu. Byl touto cestou velice unaven. Vyčerpalo ho oficiální turné po hlavních městech: bylo třeba splnit program a neopomenout ani jedinou zemi této širé pevniny, takže vlastně jen přesedal z jednoho letadla do druhého. Přednášel tam na náměty: *Román a revolta*, *Chamfort* a *Duch revolty*. Pokaždé se na něho sesypala řada dotazů, na které už přineslo odpověď jeho dílo. Jednou se ho nějací brazilští studenti zeptali, proč píše „filosofické" divadlo. Šlehl je na oplátku známou duchaplnou odpovědí: „Je to prajednoduchá filosofie, vejde se do dvou vět: Člověk umírá. A není šťasten."
Zdálo se mu, že během té předlouhé pouti je nucen hrát kohosi, kým není. Měl dojem, že byl do oněch zemí vyslán jako „první milovník" nové literatury, a nezbývá mu než se té roli podřídit.

VE SVÉ KANCELÁŘI V REDAKCI COMBAT

V ČASOPISU EXPRESS

◄ NA TERASE CAFÉ DE FLORE /1947/

Byl přitom zahrnován rukopisy, o nichž si jejich autoři představovali, že by měly vyjít u některého velkého nakladatele v Paříži, jako by měl čas všechno to číst a možnost o všem rozhodovat.
Jistěže ho zajímalo mnoho lidí a míst, třeba pouť k Ježíši Iguapskému, svědectví spontánní lidové zbožnosti, staré tři sta let. Tíživě na něj působil pohled na bídu, vystavující své rány široko daleko kolem bohatých obydlí a velkých hotelů. Nejsilnější dojem z Brazílie si však odnášel z *macumbas*, iniciačních shromáždění afrického původu. Zanechaly stopu v povídce nazvané *Rašící kámen*, popisující sen o bratrství, jež by zahrnulo všechny lidi a do něhož by nezasahovaly žádné nadpřirozené síly.

4. srpna 1947 jsme se společně vypravili do Bretaně.
Albert Camus vyhověl pozvání podívat se tam s námi, se mnou a mou rodinou. Jeli jsme pomalu, vůz byl v záběhu, střídavě řídil on a já. Cestou mi vyprávěl historiku o „nepravé služebné", jak ji nedávno zažil. Když byl v Americe, přišlo se jeho ženě představit mladé děvče jako služebná; žena ji přijala. Jednou pozvala na oběd známého; jakmile spatřil, kdo obsluhuje u stolu, zvolal: „Ale tohle je přece slečna X!" Byla to novinářka. Přiznala se, že vstoupila „do služby", aby se přesvědčila, jak Albert Camus vepíše do knihy věnování služebné, a hlavně aby pronikla do autorova soukromí.

Bretaň se Camusovi nelíbila ve všem všudy. Pokud se tam člověk chtěl koupat, musel si kvůli přílivům a odlivům nejdříve zjistit hodinu „vrcholu", protože ve chvíli odlivu se za vodou muselo třeba několik kilometrů. Slunce se příliš často schovávalo za mraky. Oko, zvyklé středomořské sošnosti, nutně pozorovalo místní obyvatelstvo s překvapením. Krom toho tam v životě lidí zabíral příliš mnoho místa kult mrtvých. Dá se tomu vůbec říkat kult? Ne, lidem spíš jen nescházela z mysli smrt, což se projevovalo častými návštěvami hřbitovů. Albert Camus trpěl pohledem na lidskou bídu. Podle jeho mínění je pro člověka už dost velkým břemenem, že je vydán napospas tolikerému neštěstí; měl by být ušetřen dalšího trápení v podobě nezastřeného vystavování všemožných neduhů. Nepopíral neštěstí lidí; hleděl mu přímo do tváře a hledal na ně léky; neměl však rád, aby se zbytečně a nezdravě zdůrazňovalo.
Přespali jsme v Rennes a zamířili na Saint-Malo; krátce jsme se zastavili v Combourgu. Projížděli jsme krajinou porostlou kručinkami a vřesy. Řekl mi (nikoli přesně těmito slovy): „Přál bych si zakalit pero, dodat mu větší pružnosti." Chtěl si uchovat přednosti Stendhalova stylu, rád by však přitom byl získal i něco ze stylu Chateaubriandova.* Podařilo se mu to, jak o tom svědčí *Cizoložnice*. Měl totiž cit pro muzikální členění, pro *bel canto*, jako každý Středozemčan, i když na ně pohlížel s nedůvěrou.
Byl zámek Combourg toho dne a v hodinu, kdy jsme přijeli, pro návštěvníky uzavřen? Už si dobře nevzpomínám; vím jen, že nám dělali trochu drahoty. Sama paní domu se přišla podívat, kdo se to dožaduje návštěvy. Jméno Alberta Camuse jí nic neříkalo. Zeptala se nás, které pokoje bychom zhlédli nejraději. „Chateaubriandův pokoj," odpověděli jsme. „Chateaubriandův? Kterého Chateaubrianda, hlavy rodiny nebo spisovatele?" Dívali jsme se, jako bychom spadli z měsíce; odpověděli jsme, že spisovatelův. Slavný autor byl vskutku jen mladším členem rodu. Návštěvou samou se nebudu zdržovat. V 19. století katastrofálně zasáhli do architektury domu. I do krajiny, protože kdysi mezi zámkem a rybníkem nestálo žádné obydlí. Přesto zanechala návštěva Combourgu, a především návštěva v Saint-Malo, v Albertu Camusovi onen dojem vznešenosti, který hledával v krajinách i v uměleckých dílech stejně jako v životě a který mu byl zkušebním kamenem ryzosti věcí.
S Louisem Guillouxem jsme si zajeli do Tréguier a navštívili tam Renanův dům, kostel a klášter. Albert Camus se zapsal do pamětní knihy Renanova domu.

Egypt ho přitahoval. V době, kdy jsem tam žil (od r. 1945 do r. 1950), jsem se ho snažil přimět, aby přijel. Podnebí i majestát krajiny a památek by se mu byly líbily. Říkal však, že mu *Kulturní styky* nabízejí zájezdy do kdekteré země s výjimkou Egypta. Pokládalo se bezpochyby za nebezpečné, aby do Egypta přijel člověk, který se v Alžírsku postavil za Araby. Káhira byla tehdy ohniskem panarabismu, znamenalo by to pro ni povzbuzení.
Příležitost zajet do Egypta se mu naskytla později (kdy se situace nejspíš změnila). Nabídli mi, abych se tam vrátil a pronesl několik přednášek. Nebránil se pokušení dělat mi na té cestě společníka (tehdejší velvyslanec v Káhiře, pan Couve de Murville, zorganizoval turné, během kterého bychom byli mohli hovořit střídavě). Camus se radoval z nečekaných prázdnin, jež mu kynuly, ale nemoc v v rodině mu zabránila odjet. I já jsem se pak té cesty vzdal.

Skoro vůbec ho nelákaly asijské země. Vše, co viděl mimo Evropu, v něm posilovalo představu, že se žádný kraj nevyrovná zemím vroubícím Středozemní moře.

* *Rád si rozšiřoval „klaviaturu". Exil a království nejsou jen povídky nejrozmanitější inspirace; jsou i rozmanitým stylovým cvičením. Za dva největší francouzské spisovatele na krajních pólech klaviatury pokládal Pascala a Chateaubrianda.*

Začátkem léta 1959 jsem dostal nabídku zúčastnit se jakéhosi kongresu v daleké zemi, kterou jsem toužil navštívit už od svého dvacátého roku. Přijal jsem. Čím víc se však blížilo datum odjezdu, tím víc přede mnou vyvstávalo otázek. Zájezd měl trvat jen krátce, vzdálenosti byly velice dlouhé, celý ten výlet by mohl skončit pořádnou únavou. Neuvidím skoro nic, všechno to bude jen řečnění nebo recepce. Přesto to byla jedinečná příležitost...
Svěřil jsem Albertu Camusovi, v jaké jsem nemilé situaci. Vyslechl mě, v tváři měl úsměv zpola ironický, zpola útrpný. Věděl o mně, jak nad vším váhám; přesto spíš než podráždění cítil ke mně pro mou nerozhodnost jakousi směs náklonnosti a soucitu.
„Když člověk touží vydat se na dlouhou cestu," řekl mi, „měl by si položit otázku: Co mě tam může potkat nejhoršího? Že zemřu. Pročež...?"
Jeho odpověď se mi od té doby často vrátila na mysl.
Léto skončilo, znovu jsem se s ním uviděl a oznámil mu, že jsem se moc a moc rozmýšlel, a nakonec nikam nejel. Pogratuloval mi k tomu: „Máme dělat, jen do čeho se nám opravdu chce."

VI „Zavřete okno, je to příliš krásné...!" Tento výrok Flaubertova přítele Pottevina na úmrtním loži Albert Camus cituje v jednom ze svých *Zápisníků*.
Hovořit o opojení přírodou těm, kdo je nepoznali, není k ničemu. Vyprávět o něm těm, kdo je znají, je zas téměř zbytečné: žijí jen v očekávání nebo ve vzpomínce na chvíle, kdy přestávají být sebou a stávají se součástí čehosi jiného.
Když jsem z výšin Hydry scházel pěšky kolem Voirolova sloupu a Letního paláce Gallandským parkem a šel pak od hotelu Aletti po nábřeží až na Vládní náměstí, kráčel jsem v slávě vycházejícího slunce — protože jsem do lycea v Bab-el-Oued (používám starých pojmenování, nová neznám) chodíval hlavně ráno — a cítil přitom skutečnou radost, u níž bych těžko dokázal říci, z čeho vlastně roste, ne-li z podvědomého souladu mezi tím, kdo ji zakouší, a vším, co ho obklopuje.
Nikomu jsem o tom nepovídal. Byl to zážitek příliš soukromý a zároveň i příliš všední. Ale prostupoval mě nepochybně skrz naskrz. A druhým jistě nezůstával utajen, především mladším, kteří mívají políčeno na slabosti starších lidí, ale dokážou k nim *také* pociťovat zvědavost, v níž bychom nenašli ani špetku nepřízně. Já sám se cítil spjat jakýmsi tajným paktem s těmi, na které věci působí stejně jako na mne, z čehož ve mně rostlo vědomí spojenectví, pocit, že jsem zajedno. S kým vlastně, to jsem neměl ponětí. Možná že to jsou lidé, s nimiž mě sbližuje povolání, možná že ne. Proto jsem raději mlčel.
Kdyby se mě zeptali: „Co jste mu říkal?", nezalhal bych, kdybych odpověděl: „Nic." (*Mu* znamená svému partnerovi, tomu druhému, v daném případě Albertu Camusovi.) Mohl si o něco později přečíst, co jsem napsal o Středozemním moři, myslím však, že přenesl-li jsem na něho něco, bylo to, jako když se přenese nemoc, jako bývá nakažlivá vášeň. Nesl v sobě už všechny zárodky této nemoci, této vášně. Možná že se jen o něco dříve probudily k životu.
V souvislosti s ním jsem se zmiňoval o popírající mlčenlivosti. Bylo v něm i mlčení souhlasné, ona nemluvnost sbližující ty, které společně prožívaný život hrozí vzájemně odcizit.
Měl jsem vůbec právo mluvit o slunci a moři, když jsem prožil dětství v mlhách a v blízkosti oceánu tak odlišného od Středozemního moře, že je přímo jeho protikladem? Ale jestliže pro mne byly takovou potřebou, jakou je pro duši tělo, nemohla mě tato potřeba připoutat k někomu, kdo se tomuto štěstí těšil, aniž si uvědomoval, že po něm touží, zatímco já po něm toužil, a neměl je.
Byl mladý a silný, chudý jak žebrácká mošinka, ale plný mízy, dokázal toho slunce a toho moře užívat plnými doušky. Starší člověk, který už přivykl žít stranou světa a skoro mimo společnost, se z nich těšívá pouze trpně. A bude v pokušení vzdát se.
Všechny postavy, jež Camusova obraznost později vytvoří, budou vyznávat vášnivou touhu po životě: Cizinec, Maria v *Nedorozumění*, Caligula. Budou narážet na nejhroznější překážky, ale bít se budou tvrdošíjně a nic jejich posedlost nezdolá. Dokonce i paralytik ze *Šťastné smrti*, naprosto neschopný žít normálním životem, chválí život bez výhrad a radí svému příteli, aby ho zabil a zmocnil se jeho jmění, jež má na dosah. Zemře, jak si přál, a nepřijde mu na mysl pronést Pottevinovo: „Zavřete okno, je to tak krásné!" Mohl by naopak — a z téhož důvodu — říci: „Otevřete je. Je to tak krásné!"

S JACQUESEM BAUMELEM A ANDRÉM MALRAUXEM

Velká skromnost v jídle — velmi prosté záliby — málo potřeb.
Když jsem s ním obědvával v restauraci, nejedl mnoho. Je pravda, že jeho hlavním jídlem bývala večeře. Dopoledne psával, odpoledne plnil různé povinnosti, večer býval vyhrazen zábavě. Celkem vzato se však spokojoval málem (nikoli něčím malým). Přepych, slavnostní prostředí, ano, ale ne natrvalo. Nikdy mnohost ani pohodlí samoúčelně.
V dobách, kdy železnice mívala tři třídy, jezdíval druhou. Za časů, kdy i tam existovaly „třídy", by rovněž nebyl chtěl pohřeb první třídy; ale ani pohřeb chudých (na způsob Victora Huga), který by pokládal za okázalost naruby.
Neměl právě nejraději letadla a létal jedině, když se někam chtěl dostat pohodlněji, například při cestách do Alžíru. Dlouho mu trvalo, než překonal pocit klaustrofobie, který v něm letadlo vyvolávalo a choulostivost jeho plic ještě zvyšovala.

Neměl už rád rychlost. Měl v Lourmarinu muže, kterému s důvěrou svěřoval obstarávání různých věcí; mimo jiné pro něho jezdíval k vlaku do Avignonu (Camus se v poslední době vzdal únavného trmácení autem přes celou Francii při jízdách na jih); říkal mu: „Jen řiďte dál vy, já se porozhlédnu po kraji a odpočinu si. A hlavně nejezděte moc rychle." Nebezpečí závratné jízdy věru nehrozilo, vůz, který nechával v Lourmarinu, byla stařičká citroenka.
Prodlévám, jak vidno, u nepříliš významných stránek věcí a lidí, podoben v tom Montaignovi a Plutarchovi.
Kdybych se povznesl k velkým obecným představám, vyzdvihl bych řecký, ne-li středozemský ráz tohoto vztahu k životu: střídmost, úspornost v prostředcích, kontakt s věcmi. Pár oliv a sklenice vody, oslnivé světlo, jež dává mizet barvám.
A dodal bych: smysl pro míru, vypěstovaný z předchozí nemíry, rovnováha sil, podložená jejich neutuchajícím vyvěráním, na patetičnu vydobytý pokojný jas, plně zvládaná krajnost.
Musíme-li radost ze života držet v mezích, nechť nejsou nikdy vnucovány zvnějšku, nechť se žádná autorita nevkládá mezi naše dychtění a náš cíl. Ať nám slunce nezatemňuje žádný

NA TERASE SVÉ KANCELÁŘE V NAKLADATELSTVÍ GALLIMARD

stín! Ať nám žádná oběť není předkládána jako zásluha! Na premiéře *Saténového střevíčku* mi Albert Camus řekl: Nestojím na straně téhle morálky!"

Proti příslibu věčného života (napsal to tentokrát s použitím Nietzschova výrazu) stavěl mihotavý, ale stále přítomný plamen věčné živosti.

Jediným štěstím je štěstí pozemské, jediným životem byl život pozemský. Vycházejme z těchto pozic, uvažujeme-li o Albertu Camusovi, i kdybychom se domnívali, že na konci cesty byl už kdesi dál.

VII V moderním světě existuje hrdina, kterého starověcí autoři neznali, muž vynikající nade všechny ostatní a pohrdající jejich slabostmi, vítězný dobyvatel všech žen, jímž ztělesňuje vysněný ideál, marnotratník a chlap drzého čela, vrhající rukavici Nebi, v něž ostatně nevěří. Je to Don Juan.

Albert Camus Molièrovu hru režíroval (pro Bordesův sál v Alžíru), jako už před ní režíroval Aischylova *Prométhea*.

Obě ty postavy se tu do vzájemné blízkosti dostávají symbolicky. Obě se rozcházejí s nadpřirozenem, nesmiřují se s uznávanou morálkou. Nepodřizují se ničemu nad sebou.

Mít ve své moci oheň, mít ve své moci ženu. Naší senzibilitě je bližší druhý z těch dvou mýtů, vedle vůle ovládat je v něm i ukojení touhy. Ale největší požitek Dona Juana při tom nepřestává být intelektuální. Kdo uměl nerozlučně spojit pýchu s rozkoší, byl Mozart. Albert Camus stavěl jeho operu nadevše a s velkým potěšením poslouchával její nahrávku (pořízenou kdysi v Anglii a později reprodukovanou).

Myslím, že se v Donu Juanovi poznával, a byl by ho rád ještě jednou uvedl na scénu. Ale jak, jakým způsobem se v něm poznával? Ve své věčné honbě za krásou, ale také jako samotář a duch vladařský, „žijící na širém moři a obklopený nebezpečím v srdci královského štěstí". Samotu je možno si zalidňovat divadlem; tvorbou divadelní hry, její režií, hereckým výkonem,

její výpravou. Pro Alberta Camuse divadlo násobilo život donekonečna; a láska k životu si tišila žízeň nepřebernou rozmanitostí zrcadel, kterou poskytovalo. Sám to vypověděl lépe než kdo druhý a bylo by směšné opakovat zde špatně, co řekl tak dobře. Byl v něm hluboce zakořeněn pocit, že divadelník je druhý bůh stvořitel. Takže nebýval spokojen, dokud hra dokonale neodpovídala jeho záměrům, a nechtěl se poznat ani v ní ani v jejích postavách, dokud nedokázala žít vlastním životem, jako svět sedmého dne. A hrál-li sám, zachovával pravidlo hry úzkostlivěji než kdo jiný, nechtěje být — a jsa — pouhou šachovou figurkou na šachovnici. Současně se však roli nikdy nepoddával zcela; tato rezervovanost, kterou jsem zažil jen u nemnoha herců, je i jeho nutila zůstávat jaksi mimo postavu; nic na ní nezdůrazňovali, jako by věděli své, a bývali nanejvýš střídmí v gestu. I ve hře — a skoro proti své vůli — dával pocítit onen odstup, který se mi na něm pokaždé zdál nápadný. Přímo uprostřed děje, a podíleje se na něm, byl mu vzdálen.
Skoro nikdo si ostatně nemůže lichotit, že by ho znal ve všem všudy. Ne, že by po vzoru řeckých herců nosil masku. Ale jevil se za různých okolností různě, aniž přitom cokoli skrýval. Potřeby života si na něm vynucovaly, aby se na věci i lidi díval po pořádku; a jedny pak neměly potuchy o druhých. Jeho způsob existence sestával z oddělení, mezi nimiž nestály zdi, ale jen přepážky. Vyjádřit to slovy, že vedl mnohotvárný život, plně odpovídá skutečnosti; dodali bychom snad jen to, že jeden způsob života nebyl neslučitelný s druhým. Slabocha by to dohnalo k zatajování. On by býval s klidem vyšel vstříc domněnkám i podezřením, kdyby to bývalo nutné. Hrál zkrátka a dobře otevřenou hru, třebaže na několika rovinách.

V tomto ohledu je divadlo vzorem svobody výrazu. Svoboda, kterou poskytuje, je omezena pouze konvencemi, jež si tvůrce svobodně ukládá. V jiných oblastech narážíme na bezpočet překážek, možná menších, než bývají ty, na nichž se divadelník předem dohodl, ale i méně snesitelných. Neboť závisí na tisíci náhodných příčinách, s nimiž jsme v původní osnově nepočítali. Bývají to překážky nicotné, a přece na nich ztroskotávají i nejvelkolepější plány, ačkoli normálně by se na ně nikdo nemusel ohlížet. V divadle naopak, stejně jako ve sportu, přinejmenším v klasicky pojímaném divadle a sportu — a Albert Camus, jakožto přívrženec rozdělení žánrů, je pojímal takto — nelze nehrát podle pravidel. Selhat může ledaco, hráč může být raněn, herec onemocnět, ale protože pole působnosti je omezené a handicapy předvídané, setkáváme se s rizikovými momenty jen ve vnějším světě. Stojí za námahu pustit se do takové partie. Z tohoto hlediska byl Albert Camus hráč. Hráč, jakého by měl rád Nietzsche. Láska k životu nese s sebou u člověka lásku k riziku a u umělce lásku k započtenému riziku.

Alberta Camuse zajímalo a poutalo divadlo nade všecko. Co o něm napsal v *Mýtu o Sisyfovi*, odpovídá hlubokému prožitku.
Psal pro divadlo, jež bylo „jedním z míst, kde na světě bývám šťasten". Hraný kus byl pro něho „příběhem o velikosti, vyprávěným živými postavami", „způsobem, jak dodat pravděpodobnosti pravdivému", možností „žít své sny", a nevzdávat se jich, ale také se v nich neutápět.
V Alžíru byl současně ředitelem souboru, režisérem, autorem i hercem. V Paříži by něco takového nebylo možné. V roce 1956 se o něm jednu dobu povídalo, že se stane profesionálním hercem. „Jsem jen v pokušení zahrát si ve filmu," říkal tehdy. „Měl jsem zájem o roli majitele nočního podniku, ‚kterému to přesto myslí'. Jeden herec z *Rekvia za jeptišku* bude točit film. Nabízí mi v něm úložku. Vymyslel mi pseudonym, složil ho z mého a Faulknerova křestního jména: Albert Williams."
Chodíval na dvě představení téže hry — ovšemže se to netýkalo všech „premiér", ale jen některých, jež ho obzvlášť zaujaly. Dvakrát byl například na Pirandellově *Jindřichu IV.*, hraném Vilarem, nebo na Čechovově *Bláznu Platonovovi*, hraném rovněž Vilarem. Říkal, že existuje ještě jiné rozuzlení této hry: Platonov byl otráven bohatou vdovou Annou Pavlovnou; nikdo o tom neměl tušení kromě doktora, který — aby ho vůbec mezi ženským klábosením bylo slyšet — vystřelí do vzduchu z revolveru a řekne: „Je mrtev." Bylo to pěkné, nečekané řešení. Ale i ve skutečně hraném závěru je krásná replika, když se Platonov ptá: „Proč?"
Albert Camus by byl měl rád scénu, kterou by mohl řídit, scénu, jež by patřila jen jemu. Sehnal si informace o počtu míst ve všech malých pařížských divadlech.

Malraux mu nabídl, aby se ujal vedení Comédie-Française; Camus odmítl a měl pravdu: byl přesvědčen, že ze starého se nové dělat nedá. Když se 4. ledna 1960 vracel do Paříže, jel se podívat, za jakých podmínek by se mohl ujmout řízení jiného, opět Malrauxem nabízeného divadla.
Ze všech her Alberta Camuse měl velký a trvalý úspěch jedině *Caligula*. Z jeho adaptací to bylo Faulknerovo *Rekviem za jeptišku*, nad kterým se nemohu ubránit myšlence, že je to velice sporné dílo. Albert Camus melancholicky zjišťoval, že žádná z jeho vlastních her, třebaže hodnotnějších než *Rekviem*, si skutečný úspěch nevydobyla. (Přesto *Běsi* o tři roky později, v únoru 1959, byli velkým úspěchem, navzdory značným režijním nákladům.)
Pokud Albert Camus některou hru adaptoval, nelitoval námahy; potřeboval třeba, aby scéna přiznání ve zmíněném *Rekviu*, jež trvá osmatřicet minut, byla vážná a patetická; jenže se v ní vyskytovaly narážky na jakéhosi Poppie jakožto voyeura; musel proto změnit jeho jméno, aby nepřipomínalo Popeye. Hluboce zasáhl hlavně do závěrečné scény ve vězení (uznával, že v ní je cosi z šestákových románů); vypustil tři čtvrtiny textu a zmírnil tón kázání, jež bylo Faulknerovým „poselstvím", na kterém mu nejvíc záleželo. Černoška nevyslovuje nevímkolikrát Ježíšovo jméno, vyjadřuje je opisy: „bratr vrahů", „druh prostitutek" atd. Černoška z vlastní vůle není černoška, ale Ruska. Přidal vězeňského hlídače, aby měl kdo mluvit o rasové otázce.
Podobně u *Zajímavého případu* Albert Camus italskou hru zjednodušil a snížil počet etáží i zkušebních stáží, jež pacient v nemocnici podstupoval.
Adaptace *Běsů* byla nadlidská dřina. Albert Camus si tentokrát dával záležet, aby text byl úzkostlivě respektován, nejen protože se chtěl vyhnout tendenčním kritikám, ale protože se mu zdálo, že takřka celé rozčlenění hry mu nabízí už sám autor. (Stejně však se ho musel podejmout...) Velmi se obdivoval překvapivým efektům, jako když třeba sluha ohlásí některou postavu, a místo ní vejde jiná... A z podobných efektů v románu dokázal vyzískat mnoho.

Novinaření bylo v jeho očích vedle divadla paralelní činností, kterou nepřestal provozovat od mládí. Měl na žurnalismus velmi vysoké nároky; jeho pojetí řemesla mohli ocenit početní čtenáři jeho anonymních úvodníků v listě *Combat*. Spolupracovníky si hledal mezi přáteli — například Jacquese Lemarchanda — a mně poskytl příležitost pohovořit na námět, který mi ležel na srdci, tj. o současném malířství, jak je vidí a dělají sami malíři.

Každý máme své komponenty a své determinanty. Člověk nepíše knihy, které by napsat chtěl; tento postřeh stále platí. Ani rád nemívá člověk, co by chtěl. A překážky, s nimiž se setkáváme, zdaleka nebývají nepřekročitelnými přehradami; bývají naopak nejlepšími pomocníky tvorby. Znát své meze a vyzískat z nich, co se dá, je tajemstvím velkých umělců.
Nelze říci, že by Albert Camus neměl smysl pro jiná umění než literaturu; měl však na písemnictví takové nároky, že mu věnoval všechen svůj čas a všechnu námahu. Takže se nechával jen málokdy přetáhnout do jiných oblastí. Pomíjím zde, co napsal o Nietzschovi a hudbě v revui *Sud*; byl tehdy mladičký a jeho studie byla sice pronikavá, ale postrádala osobní pečeť. K výtvarnému umění, v naší době ve Francii tak významnému, se mnoho nevyslovoval, třebaže se o umělce zajímal.
Abstraktní malířství, po válce převládající, nemohlo příliš přitahovat někoho, kdo si odjakživa myslel, že je třeba vycházet z přírody a že umění nespočívá v invenci, ale proměně. Vidění příbuzné svému však přece jen poznával v architektonické, ale středozemním sluncem zalité konstrukci svého krajana Jeana de Maisonseul.
Forma (jako pro starověké umělce, pokud používali slova *forma*) se mu ztotožňovala s krásou. Říkal, že kdyby nebyl spisovatelem, byl by chtěl být sochařem, a tato záliba stála u zrodu několika z jeho největších přátelství.
Je proto pochopitelné, že měl rád Balthusovo pojetí obrazu. „Praví malíři," psal o něm, „jsou ti, kteří umějí svůj námět znehybnět, i kdyby to bylo jen na pětinu vteřiny." Krajiny, tváře i předměty vnímáme normálně v neustálém unikavém pohybu, kdežto „všechny postavy zachycené velkým malířstvím v nás zanechávají dojem, že právě stanuly; jako by zázrakem umění zůstaly živé, třebaže pozbyly své pomíjejícnosti". Balthus přírodu nedeformuje; petri-

S BÁSNÍKEM RENÉM CHAREM

CAMUS SE SVÝMI DĚTMI PŘI DIVADELNÍ ZKOUŠCE

fikuje ji. Nedělá tím totéž, co sochař? Oběma je společné, že zastavují v pohybu, co nám zdánlivě navždy uniká, a dávají tomu pevný obrys.
Statický ideál, zděděný od Řeků a humanizující i geometrický obrazec a číslo; měli bychom najít odvahu nazvat ho ideálem antropomorfickým a nebát se, že ho tím připravíme o vznešenost. Stojí za pokus několika řádky ho vymezit: „Mít smysl pro to, aby vnější podoba věcí promlouvala k srdci, v tom je možná podstata středozemního ducha. Prostor je křivka ramene, ovál obličeje. A čas je běh mladého muže z jednoho konce pláže na druhý..."

VIII Zdá se, že přemýšlet o věcech a dospívat k určitým představám je výsada přiznávaná jen profesionálním filosofům, národním hospodářům a zástupcům dalších vědních odvětví. Existuje však i kategorie lidí, jež k přemýšlení přivedla dlouhá a trudná vnitřní zkušenost a jejichž představy nejsou plodem studií, i když se o studia mohou opírat, nýbrž výslednicí hlubokých prožitků. Tito lidé proměňují své názory v činy, kdežto profesionálové myšlení hlásají vyznání, která ani v nejmenším neovlivňují jejich vlastní životy. Albert Camus patřil ke kategorii, jež může v mnohém působit na mladé lidi a všechny, kdo hledají prožitou pravdu.*
Prostředkem k vyjádření tohoto druhu pravdy byl Albertu Camusovi esej. Hovořil o tom se mnou jednoho červencového dne 1951, těsně před odjezdem do Chambon-sur-Lignon, kde měl strávit prázdniny v kruhu své rodiny. Pomýšlel tehdy na nový esej, který by se jmenoval *Mýtus o Nemesi* (takový aspoň byl první titul, jenž ho napadl). Měl to být třetí díl triptychu zahájeného *Mýtem o Sisyfovi*; druhým jeho svazkem byl *Revoltovaný člověk*. Nová práce by pojednávala o tom, co lze získat a co ztratit křesťanstvím ve srovnání s helénismem. V dějinách lidstva není příkladu tak mučivého morálního přerodu, tak podstatné změny. Odkud se vzala senzibilita tak nová, tak odlišná od staré?
„... Osobně se cítím blíže helénismu. A ve sféře křesťanství blíže katolicismu než protestantismu.** A dost vzdálený Bibli pro její ‚antinaturalismus'."

V DIVADLE MARIGNY S HONEGGEREM, J.-L. BARRAULTEM A JEHO DIVADELNÍ SPOLEČNOSTÍ

S CATHERINOU SELLERSOVOU PŘI ZKOUŠCE *BĚSŮ*

„Přesto však jste Bibli blízký svým pocitem revolty proti nespravedlivosti, svým smyslem pro lidskost . . ."

„Ano, ale podle mého mínění je revolty třeba i k tomu, aby člověk dospěl k pozemskému štěstí, nejen k tomu, aby odstranil nespravedlnost; a životní moudrostí by se měl řídit hned, ne až v daleké budoucnosti . . . Dost mi vyhovuje statická stránka helénismu; a není nic divného, že jsem si za námět diplomové práce vybral něco se vztahem k tomuto období (období neoplatonismu). Odjakživa mě zajímalo."

Rozhovor se stočil na Simonu Weilovou. Řekl jsem mu, že jsem nedávno četl její *Dopis řeholníkovi*, dosud nepublikovaný text z pozůstalosti; vyčítala v něm, jak mi připadalo, křesťanství, že není filosofií. A přestože jsem se jí obdivoval, zdálo se mi, že její představy jsou příliš synkretické, že se snaží sladit věci, jež se dají sladit jen stěží.

„Buď jak buď, hledá cosi širšího než křesťanství a ctihodní otcové jsou opravdu na omylu, když si ji přisvojují a dají třeba jako podtitul k souboru přednášek o Platonovi, které proslovila v katolickém kroužku, vytisknout *Předkřesťanské intuice*. Ona to chápala právě opačně: křesťanství viděla jako pouhou větev rozsáhlejší pravdy."

Víc než všeho ostatního si Albert Camus u Simony Weilové cenil toho, že celý život prožila ve shodě s určitým ideálem, vážil si její náročnosti a neústupnosti (jež připomínaly jeho vlastní náročnost a neústupnost). Co by ho od ní vzdalovalo, byl jeho nedostatek spříznění s lidmi, kteří nemají smysl pro štěstí.

Se Simonou Weilovou se Albert Camus potkává v *Moru*, kde antagonisticky staví proti sobě vědu a náboženství. Simone Weilová píše v *Zapouštění kořenů* (str. 209): „Naprostá neslučitelnost mezi duchem náboženským a duchem vědy, k nimž by se křesťané rádi hlásili k jednomu jako k druhému, trvale vnáší do duše jakýsi hluchý a nepříznivý pocit trapné stísněnosti."

* *Nejde pochopitelně o „pravdu existenciální". Camus rozlišoval mezi intelektuálním bádáním a životní zkušeností právě tak, jako v literatuře odděloval žánry.*

** *Jeho mravní ideál byl přesto dost nesmlouvavý (mám tu na mysli problematiku spravedlnosti); byl pramálo ochotný k ústupkům a dohodám. Rovněž ho málo zajímala dogmata postupně se vytvořivší v průběhu dějin římské církve. Revue* Réforme *o něm hovořila často a se sympatiemi. Byla sympatická i jemu.*

Řekl jsem mu tenkrát v souvislosti s *Revoltovaným člověkem*, když už jsme mluvili o náboženství: „Nevyzvedáte novátorskou stránku křesťanství."
„Pravda, nevynikne u mne, hlavně ne novátorství Evangelia. Ale nemohl jsem hovořit o všem. Mým úkolem bylo říci pouze jedinou věc... U křesťanství, a hlavně u judaismu, se nedokážu vpravit do proroctví, mystérií, záhrobního života atd. Ale dobře rozumím moudrosti Evangelia... Mám na křesťanství rád, čím je blízké helénismu."

Náboženské náměty bývaly jen zřídka předmětem našich rozhovorů. Měl jsem pokaždé dojem, že není ani tak nepřátelský všemu, co patří do oblasti náboženství, jako spíš že se s ním nedá hnout. Zaujal pozici a stál na ní. Se Zlem se nedokázal smířit. Existence všemohoucího Boha je činila čímsi ještě pohoršlivějším. Budoucí život pro něho neznamenal nic. Ochotně by zopakoval po Baylovi: „Dva životy jsou zbytečně mnoho. Jeden zcela stačil."
Krom toho tento muž „dialogu" byl mužem monologu, jako všichni velcí duchové; nebo v nejlepším případě: mužem dvojhlasého monologu. Aby se ho něčí slovo dotklo, musel je vyslovit někdo schopný vsadit do hry celou existenci, aby jeho cenu prokázal v praxi. V podobném případě by zvažoval všechna pro i proti. Nevzdal by se, ale cosi by se v něm rozkolísalo. Zrodil by se vnitřní dialog a přivedl ho k pevnému, ne-li odstíněnému závěru. Nebyl nepřístupný, jak by se mohlo zdát, když jsem použil výrazu, že se s ním nedalo hnout. Měl-li na Camuse někdo zapůsobit, musel u něho Camus vycítit určitou vnitřní sílu, rostoucí z neotřesitelného přesvědčení. Proto by s ním ani jeho nejlepší přítel nedokázal vést závažný rozhovor o určitých velmi významných problémech, kdyby Camus v jeho slovech nebo představách necítil onu názorovou pevnost, která by ho donutila aspoň k zamyšlení. A zrak měl sokolí, nic mu neušlo. Řekl mi jednou: „Poznám z vašeho tónu, čemu věříte a čemu ne."
Albert Camus měl v hluboké úctě ctihodného otce X. pro neotřesitelnost jeho náboženského přesvědčení. Říkával o něm: „U něho vám vždy hrozí nebezpečí, že vás obrátí na svou víru." Když mu říkal, že podle něho Nietzsche musí být v pekle, duchovní bez rozmyšlení odpověděl: „Ó ne, kdyby nebyl v nebi, nevěřil bych!" „Ctihodný otec X. je věřícím nikoli ze slabosti, ale protože překypuje životem. Obvykle přivádí lidi k víře slabost."*
Jde-li o Alberta Camuse, není tedy snadné mluvit o těchto otázkách tónem, který nepřipouští námitek. Nebyl i v samém vztahu k posmrtnému bytí spíš někým, kdo si klade otázky, než člověkem, který popírá? Podoben v tom Hamletovi v hřbitovní scéně; a Hamletův opak v tom, že na onu poslední nesnesitelnou skutečnost neshlížel shovívavým pohledem. Tento bývalý pacient si chtěl ze všech sil dobýt zdraví, někdejší dospívající chlapec s jednou kapsou prázdnou a druhou vysypanou se chtěl těšit z přepychu — opravdového přepychu — a dítě zrozené na slunci nechtělo za nic na světě přestat žít na světle.

Prožil dětství v zemi, kde i při určité míře nuzování se mohl těšit ze štěstí, jež přináší podnebí, z onoho štěstí, které v průmyslových civilizacích máme sklon zneuznávat, ačkoli by je právě ony nejvíc potřebovaly. Nikdo mu nebránil lítat s kamarády po mořském břehu, koupat se v létě, kdy se mu jen zachtělo, účastnit se loveckých výletů, které v neděli pořádal jeho strýc. Nechci ty radosti nadsazovat: kdo je bez prostředků, nemůže bez přestání užívat dobrodiní vzduchu, vody a slunce, nebo se z nich nemůže radovat v pravou chvíli, nebývá v jeho moci využít krásného počasí, je nevyhnutelně vystaven všemožné nepohodě a nic ho v létě nechrání proti vedru a v zimě proti chladu. Jistá životní pohoda tam však přese všechno nebývá odepřena nikomu. Albert Camus to sám říkal nejednou: poznal sice chudobu ale nepoznal neštěstí, které v jiných zemích na lidi těžce doléhá a před kterým nejsou v bezpečí ani ti, kdo nevědí, co je to bída.
Na jedné mozaice v Timgadu jsem četl: „Hrát, lovit, koupat se, v tom je pravý život!" Klimatický imperativ se od římských dob nezměnil a Francouze, který se mezi ně dostal z mateřské země, udivovalo, jak náruživě a nepokrytě se radují ze života jeho severoafričtí krajané.

* *Dával najevo vážnost ke kněžskému celibátu pro odvahu, kterou předpokládá. Slyšel jsem od něho dokonce, že s přihlédnutím k lidské povaze se instituce, jako je instituce manželská, dá ospravedlnit jedině, spočívá-li ve svazku, na který se pohlíží jako na posvěcený. Neboť spojovat navěky dva tvory nemá smysl, jestliže se přitom nedovoláváme něčeho, co člověka přesahuje a je s to přetrvat původně vyjádřené chtění.*

Tato názorová prostota (svět je dobrý, těšme se z něho) mate některé příliš vzdělané čtenáře. Domnívají se, že spisovatel má dojít dál, dobrat se až k oněm hloubkám, jež jsou chloubou německých myslitelů. Zdá se, že neokusili štěstí, které dává denní světlo, štěstí, kterého si tolik považovali Euripidovi hrdinové, že hořce litovali jeho ztráty. Nebo jde o lidi, kteří se za ně stydí. Nebo posléze o ty, kdo příliš propadli kouzlům zítřka, aby je mohly uspokojovat radosti dneška.

Tento velice prostý cit pro přírodu neprovázelo náboženské vědomí. Křesťanské výchově Alberta Camuse nebylo s to napomáhat jeho prostředí; rušivě do ní zasahovala tyranská babička, která hodiny náboženství pokládala za ztracený čas; nedorozumění s knězem pověřeným výukou zpečetilo její účinnost. Dodejme k tomu, že se v Camusově rodině o těchto otázkách nehovořilo, protože o ně nebyl zájem. Mladého muže, zamilovaného do sportu a později do divadla, to znamená do všech kvetoucích stránek života, nemohlo ostatně nic přitahovat k náboženství, jež navzdory vnějším pohanským znakům, které v středozemních krajích mívá, nejprve stavělo Nebe proti Zemi, třebaže je později, při Vzkříšení, slibovalo znovu spojit.

Zdá se mi podstatné upozornit ve výchozím bodě jeho dráhy právě na tohle, na onu základní notu, k níž bychom měli v zájmu spravedlnosti připojit příslušné harmonické tóny. Dostali bychom se tím však mimo rámec, který jsem si vytyčil rozhodnutím glosovat Camusovo myšlení a dílo.
K tomuto dílu existují dva klíče: mýtus o Bílé velrybě a myšlení Simony Weilové. Neznamená to, že by bylo zapotřebí klíčů ve vlastním slova smyslu, abychom mohli rozluštit dílo samo o sobě dostatečně jasné.* Ale podává-li nám je autor sám, vypadali bychom nezdvořile, kdybychom je odmítali. Jeho obdiv k Melvillovi a k Simoně Weilové staví do patřičného světla jeho smysl pro tajemství a posvátno, z něhož nijak nevyplývá, že by se byl musel vzdát smyslu pro revoltu. Albert Camus neuhýbal. I marná revolta se mu zdála vznešená a nutná, pokud mu nebude poskytnuto určité *vysvětlení.*
Změnil se však jeho postoj ke Zlu. I když mu zůstala jeho „fixace na vraždu" (jak říkal) a ona vnitřní bezuzdnost, jež poháněla jeho Caligulu, pustil se, jak mi svěřil v srpnu 1947, do hledání „hodnot středocestí", a nikoli už absolutního Záporu; revolta přitom zůstávala základem morálky. Dojde-li k pohromě, jako je mor, jsou lidé povinni se proti ní dohodnout; problém je, jak toho dosáhnou.
Velikost Alberta Camuse se podle mého mínění nikdy neprojevila lépe než v těchto myšlenkách. Přesto sám od sebe uznával, že existence hodnot předpokládá absolutno. Neviděl však, v čem by mohlo spočívat.

Albert Camus hledal — a to nejen pro sebe, ale pro všechny lidi — *spásu*, a tudíž mnohem víc než jen *štěstí*. Odtud vyplývá nelaický charakter jeho díla. Tato spása byla však pozemské povahy. Odtud její v nejvlastnějším slova smyslu lidský ráz; není dílem nějakého Spasitele,** ale někoho, kdo objevil „recept" — způsob života, jímž by se ulehčilo bolesti lidí — a odevzdá jim ho, a dávaje příklad, sám se stává *svatým* (bez víry), to jest vtěleným vzorem, strhávajícím další lidi, aby i oni začali žít vzorným životem.

IX

Dílu Alberta Camuse nikdy nechybělo komentářů. Autor vůči nim projevoval jistou lhostejnost,*** ale neodstrašoval nikoho, ani když mu některé soudy připadaly nesmyslné. Dával dokonce přednost různému podivnému srovnávání před teoriemi pedantů. Kterýsi

* *Přinejmenším v tom, co hlásá.*
** *Srovn. Goethovo: „Ty, který jsi šťastný, aniž bys byl pobožný!", jímž se ujímal súfijského básníka Háfize proti jeho pomlouvačům, kteří štěstí viděli jen ve víře.*
*** *Charakteristický rys: neměl předplacenou výstřižkovou kancelář.*

SE SVOU ŽENOU FRANCINOU PŘI UDÍLENÍ NOBELOVY CENY /1957/

komentátor se ze všech sil snažil objevit psychoanalytické symboly ve všem, co psal (slovo „moře" ve francouzském znění „mer" podle něho ve skutečnosti v Camusových spisech krylo matku, Marii, Martu, smrt). Spisovatel se tím bavil, ale své mínění nevyslovoval.

Býval zato podrážděn protichůdnými soudy o svém nadání. „Hned se o mně říká, že jsem jako stvořený pro divadlo, jakmile uveřejním esej; a hned zas, že mi nejvíc sedí esej, sotva uveřejním román, atd."

„Kolik námahy stojí psaní!" dodával. „Malíř, sotva jednou ‚čapne' svůj námět, může se aspoň rovnou rozjet přímo za nosem, uskutečnit ještě za tepla, co má na mysli . . ."

Býval jsem překvapen, že nenechává bez povšimnutí ani jediný dopis, který mu byl adresován. Na většinu z nich odpovídal osobně; hlavně pokud je psali lidé, kteří se ocitli v nějaké zoufalé situaci. Zkušenost mu mohla potvrdit, že lidé píšící slavným mužům nepatří vždy k těm, kdo si zaslouží, aby je autoři poznali. Stačil však jediný případ, aby pravidlo vzbudilo nedůvěru, a Camus nebyl z lidí, kteří pomíjejí výjimky. Svědčí o tom jeho edice ‚*Naděje*' (naděje v sílu lidské vůle zde na zemi, nikoli v záhrobní osud člověka). Z jeho pesimismu pramenila jeho odvaha; z jeho zdrženlivosti jeho velkodušnost.
Byl naprosto nezištný. Občas se zdálo, že svou lhostejnost k pozemským statkům předvádí dokonce s určitou koketerií. Tak třeba nikdy nezamykal svůj vůz. „Nerad nedůvěřuji," říkal komusi ze svých blízkých. „A pak,"dodával, „krade jen ten, kdo to potřebuje." Což nebylo pravda ve všech dobách, ale bylo obecně až příliš pravda po osvobození. Ale byl to u něho povahový rys a bylo správné, aby se za něj nestyděl; vždycky chtěl raději vypadat jako ten, kdo naletěl, než jako opatrník.
Nosil hluboko v sobě svou vlastní představu úkolu, který má splnit, úkolu, o němž nehovořil, ale který mu ležel na srdci a prosvítal i proti jeho vůli, takže ho lidé pokládali za vážného člověka, vášnivě zaujatého spravedlností a pravdou — což bylo pravda — a v souladu s tím za typ se zdviženým prstem, nepřítele zábavy a duchovního rádce, což bylo falešné. Toto hluboké přesvědčení dodávalo jeho slovům a všemu, co napsal, značnou váhu.
Lidé, kteří ho nepoznali, vyciťují toto morální kouzlo ještě bezprostředněji.
Toto „kouzlo" se okamžitě projevovalo v jeho způsobu vyjadřování a bránilo, aby slova „čest" a „velikost" zněla z jeho úst dutě. Nadnesený patos vyjadřuje ušlechtilé city stejně jako vznešený jazyk. Měli bychom mít možnost rozeznat na první pohled, přímo ze stylu, co je pravé a co umělé, jako je tesař schopen rozeznat, co ve zdi zní dutě a co plně — aniž bychom museli čekat na činy pro posouzení slov nebo zbořit zeď, abychom se přesvědčili, z čeho je vlastně postavena.
Albert Camus byl svým původem přinejmenším stejně blízký Španělsku jako Francii a jeho jazyk připomíná svým rytmem kastilštinu. Co by bylo u jiného nadnesené, nebylo u něho o nic patetičtější než u Corneille Cid.
Krom toho je nutno přihlížet k autorově optice: Albert Camus viděl věci zrakem divadelníka. Promýšlel je s ohledem na efekt, kterého chce dosáhnout, jak by si měl počínat každý umělec, protože dílo je určeno lidem obdařeným zrakem a sluchem, takže jeho hlas má zvučet a gesto mít smysl. Užíval ostatně minima prostředků a vybíral si je pro jejich maximální účinnost.* Svým úsilím definovat a upřesňovat byl věrným žákem Řeků a strohá přímost, jež byla jeho výslednicí, napravovala prohřešky, kterých by se pro francouzský (věčně bojácný) vkus dopustil, kdyby podlehl deklamátorskému géniovi Španělů (a Rusů). Přesto živý zdroj jeho inspirace byl právě v oblasti tohoto génia. Proto býval nepřítelem míšení žánrů (i když přitom obdivoval Shakespeara a *Zlatohlav*): „Píšu v různých rovinách, právě abych se vyhnul míšení žánrů."**
Totéž praktikoval v životě. Osoby, s nimiž se stýkal, patřily do nejrůznějších kategorií a neměly o sobě navzájem potuchy. Jednal s nimi, jak *měl*. Pokud běželo o lidi, kteří ho přišli navštívit do pracovny, snažil se jich zbavit, uvědomuje si velmi dobře, že by s nimi jen ztrácel čas.*** Když se nedali, nakonec se vzdal: člověk, který by ho byl přijel navštívit až z druhého konce světa a nedal se odradit všemožnými úhybovými manévry, jež „veřejně známý muž" mívá po ruce (nechat za sebe odpovídat sekretářku, zakázat komukoli přístup k sobě, ztrácet se tajným východem nebo bydlet na neznámém místě), návštěvník, který by byl od rána do večera postával před jeho domem — takových naštěstí bývá málo — by byl měl šance „udolat ho". Taková vytrvalost ho dokonce dokázala dojmout, začínal v ní vidět nejen svědectví obdivu, ale důkaz opravdové náklonnosti — ostatně pravděpodobné. Nevýhoda slávy je táž jako nevýhoda politické nebo diplomatické dráhy: člověk už si své přátele nevybírá, dokonce už se ani nemůže stýkat, s kým by chtěl; je zajatcem těch, kteří si vybrali jeho.

* *V jednom zveřejněném zápisníku si poznamenává: „První věc, které se spisovatel musí naučit: umění transponovat, co cítí, do toho, co podle jeho přání mají cítit druzí."*

** *Pokouší se o to v novelách, z nichž se skládá* Exil a království*; každá má svůj styl a občas potřebuje i klíč. Například* Němí *mi připadají odlišní od jiných novel, jako je* Zmatená mysl*, jež se neobejdou bez dešifrovací mřížky.*

*** *Na Montherlantův* Deník*, v němž si spisovatel stěžuje, jakým je pro něho utrpením octnout se na pospas návštěvám a dopisům, pohlížel z této perspektivy jako na „knihu mstivou".*

Albert Camus si naštěstí dokázal uhájit pásma, v nichž přestával být na očích a mohl si žít po svém. Myslím, že byl hluboce poznamenán životem v sanatoriu a že izolace od normálního života dodala tomuto životu v jeho očích čehosi abnormálního.
Život plný překážek... Jak jinak nazvat jeho úděl? Hned po narození už je málem sirotek. Prožívá chudé dětství. Sotva odroste dětským střevícům, onemocní chorobou, jež mu zabrání uskutečnit sny o cestách a sny o budoucnosti. Na palubě nákladní lodi vypluje jednou do Tuniska a je nucen vystoupit v Bougie, vrátit se do Alžíru a co nejspěšněji se nechat ošetřit. Nesmí se dostavit ke zkouškám profesorské způsobilosti, protože posudek z lékařské prohlídky vyzněl nepříznivě. Období, v nichž musí přestat pracovat, ba dělat cokoli, vyznačují jeho cestu jako černé kameny. A záchvaty propukají náhle, bývají nečekané a tím víc demoralizují.
Divné bylo, že ničím nepřipomínal nemocného. Vysoký, širokoplecí, když jsem ho poznal, vypadal jako na prahu sportovní kariéry. Náruživě rád kopal, což bylo v jeho věku přirozené. A vždy byl vášnivě zaujat životem. Z ničeho nic byl odsouzen do nehybnosti, musel na sebe dávat pozor, léčit se na venkově nebo v středních horských výškách. Záchvaty nemoci a recidivy se střídaly s obdobími zdraví. Dostával se v nich nad hladinu stejně rychle, jako se předtím ocital pod ní a v nebezpečí, že utone: tak silná byla jeho vitalita.
Byl by se mohl zálibně zabývat svou chorobou, jako to dělá mnoho nemocných, zabydlit se v ní. Měl v sobě hluboce zakořeněné přání uzdravit se, i kdyby pro to měl natropit hlouposti. Jediná služba, kterou mu nemoc v době dospívání prokazovala, byla, že ho ušetřila povinné přítomnosti na místech, kde kynula jen nuda, a občas mu dovolila pracovat pro sebe. „V tomhle ohledu," říkal, „si v nemoci žijete jak na zámku."
Umožňovala mu rovněž odstup nezbytný pro toho, kdo nechce přijímat hotové ideje a kráčet ve šlépějích druhých, pro toho, kdo se podle výroku Senecova znovu bere do rukou a žádá na sobě sám sebe a kdo svou myšlenku datuje od své rány. Věřilo se už, že opustil kruh živých, oněch živých, kteří nevědí, proč žijí ani jak by měli žít, kteří si dokonce ani neuvědomují, že žijí. Pascal a Nietzsche vděčí za svou velikost a jejich myšlení vděčí za svou otřesnou sílu jejich dlouhému pobytu v říši Stínů. Zneklidňují nás, protože tak dlouho pobývali v cizí zemi, kdežto nám je známa jen polovina skutečnosti.
Divadelní hra Dina Buzzatiho *Zajímavý případ,** kterou Albert Camus zkrátil, aby nabyla na výraznosti, přeložil a režíroval, předvádí rub světa, který vidíme. Zdraví v něm připadají divní nemocným, kteří se na jejich shon dívají okny nemocnice. Mezi oběma tábory se tyčí nepřekročitelná hráz a ani jedna ani druhá strana v ničem nechápe své protějšky. Albert Camus jistě často zakoušel onen dojem čehosi neobvyklého, známý obyvatelům *Kouzelného vrchu.* S pocitem solidarity spojující mezi sebou ty, kdo byli postiženi touž chorobou. (Nutila ho osobně odpovídat na všechny dopisy posílané ze sanatorií.) Tentokrát už nemáme před sebou patetično velkého osamělého muže, ale stále ještě patetično bojového druha. Albert Camus poznal obojí. „Nemám nadání na nemoc," říkal jednou. „Umím v ní chodit, ale není to ono... Hryžu udidla. Pracuji, ale jako bych někomu dělal milost... Krom toho nemoc pokaždé probudí ony síly negace, o kterých si člověk myslel, že je drží aspoň v rovnováze..."
Co to bylo za síly negace? Všechny, jež vyvolávají v život a živí revoltu. A o jakou běželo rovnováhu? Onu, jež byla s to využít těchto sil ke kvalitativně vyššímu cíli.

Ostatně nenucenost, s jakou se pohyboval ve společenském životě, mu umožňovala uzavírat se do sebe. Ke každé osobě se stavěl tak, jak jí to vyhovovalo. Viděl jsem ho přijímat doma hosty tak přirozeně, že by to cizímu člověku připadalo konvenční; každému dával možnost cítit se tak volně, jako se cítil sám. Jeho niterné city se nepotřebovaly projevovat, protože je s velkou chladnokrevností a klidem konkretizoval jednou provždy, takže člověk v některých chvílích měl při pohledu na něho dojem, že podstupuje jakousi proměnu. Přiznávám, že to byly okamžiky velmi vzácné. Rozhovor s ním býval obvykle hravě veselý, plný humoru a oslnivých vtipů. Jeho plastické nadání osvědčovalo své kvality v životě jako v tvorbě.
Našla si v něm domov veliká samota. Netížila ho po večerech v Paříži, kde byl společenským člověkem a divadelníkem a žil intenzívním životem, jaký znají ti, před kterými se po denních povinnostech prostírají širé noční prostory, jež si mohou zalidnit podle vlastní fantazie. Ho-

vořím tu o jeho životě v Paříži (nikoli v Alžírsku, kde se umělé pojilo s přirozeným a večer strávený v divadle volně navazoval na odpolední koupání).
Jako se přihází všem, kdo vedou podobný život, a jemu ještě spíš než komu jinému, nosil v sobě občas tajný sen: byl by chtěl bydlet na malém neznámém městě v hotelu, kde by mu jídlo nosili do pokoje. Vylučovalo to určitý druh společenského života — jako v jeho povídce *Jonáš*. Snažil se nezůstávat nic dlužen svým nejbližším a svým přátelům, ale usilovně si chránil samotu, jež bývá příčinou utrpení, ale je zároveň nepostradatelná těm, kdo tvoří.
Bez tohoto klíče by některé jeho věci mohly zůstat hádankou.
Záleželo mu především na tom, aby si uchoval svobodu. Přímo po ní žíznil. Přijmout od někoho dárek znamenalo v jeho představě pro toho, kdo ho svolil přijmout, zcizit částečku této svobody. Tím je vysvětlitelné jeho odmítání, kterým se bránil — pokoušeje se neurazit přitom dárce — jakémukoli dárku, o kterém předpokládal, že by si ho zavázal, i kdyby to mělo být zcela nepatrně. Nebylo to obecné pravidlo; spíš linie chování, kterou si vytyčil a jež odpovídala celé jeho povaze. Nechtěl se ze svých činů odpovídat nikomu. Ani tu bychom neměli příliš zobecňovat, protože se sice nepokoušel ospravedlňovat *po* činu, ale v určitých kritických momentech se mu stávalo, že se obracel o radu *předem*. Faktem zůstává, že špatně snášel pouta, kterým se v životě nevyhne žádný člověk, závazky, jež na sebe musí brát, oficiální obřady, kterým musí být přítomen, návštěvy, jež má přijmout nebo vykonat, soukromý život v jeho každodenních bezvýznamných povinnostech. Vyjádřil tyto pocity dostatečně sám, není tedy potřebné, abych se jimi déle zabýval.

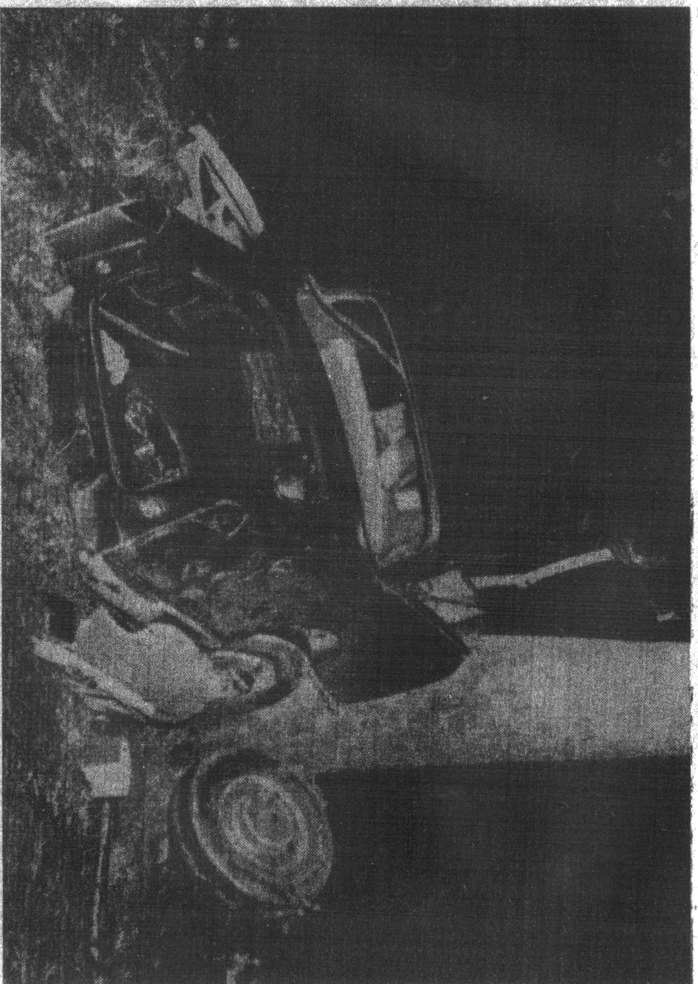
Jeho dílo se přesto vyznačuje zvláštností, jež bývá vzácnou výsadou: působí na všechny čtenářské vrstvy. Dojímat lidský dav patří k právům lidových umělců: Victora Hugo, Balzaca; jenže ti psali nedbalým stylem. Nemuseli bychom se poohlédnout až u Rusů, abychom objevili umělce rafinovaného a zároveň i lidového? Třeba Tolstého?
Uvědomuji si dobře, proč se hlas Alberta Camuse nemíjí s cílem. Není v něm úmyslných zámlk, *a parte*, *mezza voce*, narážek. Zaprvé tedy říká přímo, co říci chce. Žádné chytračení. O spisovateli, který si naříkal, že v něm nacházejí zálibu jen nemnozí: „Jaký div, když druhou větou bere zpátky, co uvedl v první."
Zadruhé se v tom, co říká, cele vydává: nehovoří jen za část své bytosti, neobrací se k druhým, jako by byli něco jiného než on. Hovoří k nim jako člověk k člověku. Vyjadřuje jejich nejniternější potřeby, jejich nezmrzačené touhy.
Způsob jít v myšlence až na samu mez, plně ji domýšlet, mu vynesl porozumění všech, a to tím spíše, že se ani tolik nesnažil vykreslit portrét sebe sama, jako vyjádřit po vzoru klasiků pravdu, jež by nebyla jen *jeho* pravdou, ale platila pro všechny. Možná že právě pro tento dvojí charakter — absolutno ve výrazu a absolutno v pojetí — se na něho proti jeho vůli dívali jako na proroka a hledali v jeho knihách odpovědi jako v některých pasážích Bible.
Věřil-li kdy Albert Camus na nějaké „poslání", nabyla u něho tato představa zvláštního rázu: rukopis, slovo, všechno, co bylo *výrazem*, bylo v jeho očích tím významnější, že kultura byla pro něho objevem. Žil v prostředí, kterému chybělo hodně do zámožnosti (ale jehož nouze byla jeho životopisci nadsazena), mezi mlčenlivou matkou, hluchým a málo sdílným strýcem a babičkou, jež utrousila slovo, jen pokud to potřeby běžného života vyžadovaly, takže musel být překvapen a později oslněn nádherou života, který před ním knihy odhalovaly. Lidová knihovna, kde někdy hledal poučení, škola, lyceum a universita mu otevřely kouzelný svět. Kouzelný? Nikoli, výraz „kouzelný" ho nevystihuje: spíš by se hodilo nazvat ho zaslíbenou zemí, nebo ještě lépe, odkrýváním úvah a sebepozorování celého lidského rodu tváří v tvář jeho údělu. Milióny lidí se společně podílely na tomto úkolu, zdaleka ještě neskončeném. Bylo tedy možno využít jejich zkušenosti, všimnout si, že cítily jako my, nebo se zamýšlet nad odlišností jejich názorů; slovem, člověk se už necítil sám, neboť solidarita tělesná není ničím vedle solidarity myslí. Toto zjevení bylo i trubkou svolávající pod prapory: návštěvy knihoven a muzeí, koncertů a divadel vybízely k tvorbě děl, k činnosti, která by jen nepřipojovala jednu práci k druhým. Existovala, jak říkal Michelet, „Bible lidstva".
Úcta — a měl bych spíš hovořit o zbožné úctě — k tomu, co dnes nazýváme kulturou, bývá tak větší a může přivodit nekonečně dalekosáhlé důsledky u někoho, kdo dětství neprožil v prostředí, kterému říkáme kultivované, kdo neviděl své nejbližší brát knihy do rukou. U ta-

kového člověka je víc nadějí, že s věcmi ducha nebude zacházet jako s předměty prostituce, přecházet z čistého rozmaru od jednoho autora k druhému nebo je třídit a opatřovat nálepkami a rovnat do vitrín, aby vyhověl požadavkům erudice.
Z člověka, který se trochu příliš dlouho pohyboval v literárním prostředí nebo honil za diplomy, se snadno stává diletant nebo knihomol. Dokáže-li se těmto dvěma nebezpečím vyhnout, má naději, že v kultuře najde jedinečnou cestu k nepřeberným vznětům pro sebe sama i pro druhé. Tento pohled na věci vedl Camuse k puritánské přísnosti v jazyce a ta zas jeho kritiky a čtenáře k víře, že trpí nejrůznějšími dalšími rigorismy v dalších oblastech. Nemusela být správně chápána těmi, kdo jako já lidskému jazyku, ba i lidskému myšlení, přisuzovali jen relativní význam, protože možná na druhé straně přeceňovali důležitost jiné věci.
Po všem, co jsem uvedl, se mi zdá věru přetěžké dát vyniknout jednotě v složitosti povahy, jako byla jeho. Lze v něm vidět Proroka? Nikoli, nechtěl jím být a ani se k tomu necítil povolán. Někoho, kdo byl pověřen určitým posláním a plní je? Ano, ale skoro proti své vůli. Sám na sobě v plné míře vyzkoušel, kolik člověk snese bolesti a samoty, a nemohl se zbavit pocitu, že „druzí" prožívají v určité hloubce, co prožil sám, a on že se od nich liší jen neúprosnou jasnozřivostí. Jasnozřivostí, jež v něm probouzela soucit. Je to slovo dnes už hodně otřelé. Kdybychom však byli s to chápat je v jeho plném a původním smyslu, nenašel bych případnější.
Měl tedy schopnost nejen přesvědčovat mysli, ale získávat i srdce. A tuto sílu, kterou mu dávala pronikavost, s jakou pozoroval lidskou povahu, provázelo cosi, co chybí mnoha velkým duchům a co se dá nazvat jedině milostí. Ano, vévodil schromážděním určitým druhem milosti, jež mu u jeho druhů dodávala nesporné prestiže. Elegance jeho chování, lehká jistota jeho chůze, směsice nenucené nedbalosti a síly, patrná z jeho postojů, všechno na něm přispívalo k tomu, že byl neustále v popředí, aniž po něčem takovém toužil. Stačilo, aby se někde objevil, a okamžitě stanul v čele, i když mu na tom nezáleželo. Bylo tomu prostě tak.

X Než jsem se dal do řeči o Albertu Camusovi, měl jsem patrně nejdřív promluvit o Alžírsku; ne proto, abych ho jeho rodnou zemí „vysvětil", ale protože se některé rysy jeho povahy nedají pochopit jinak.
Když jsem přijel do Alžíru, první, co mi padlo do očí, byla vitalita obyvatel země; uvědomoval jsem si ji dokonce ještě dřív, než jsem se s nimi dostal do styku. Velmi často citovaný výrok Alfieriho mi připadal platný i pro Alžírsko: „Lidská vegetace tam roste bujněji než jinde." Ano, přesně tento dojem na mne udělal Alžír. Francie mi vedle tohoto nově objevovaného kraje připadala jako země, kde sice všechno je nepopiratelně dobré jakosti, ale z jakéhosi poměrně chudého materiálu. Potřebovala oroubovat; a štědré, plnýma rukama rozdávající podnebí spolu s mísením krve mohly pro ni sehrát úlohu štěpu.* Vím dobře, že když se člověk vrací z krajin, kterým se kdysi říkalo „horké", všechno v Evropě se mu zdá všední a opotřebované. Alžírsko nebylo daleko od Evropy, ale životní klima mělo zcela jiné.
Často jsem Alberta Camuse slýchal rozčilovat se nad jistou mravní chudobou mateřské země. Bylo mu z duše protivné věčné přepočítávání, kolik komu co vynese, šla mu na nervy přízemní ctižádost, nedostatek velkodušnosti, skrblictví, kam se člověk podíval. Představoval jsem si ho, jak by v jiné době otvíral okno a házel obsah svého měšce chudým. Projevovala se v tom spíš španělská než ve vlastním slova smyslu alžírská stránka jeho osobnosti; obě se v něm ostatně docela dobře porovnaly.
Tato krev, silná jak ušlechtilé víno, se může vyskytovat ve dvojí podobě: brát na sebe rysy dobrosrdečného, obhroublého humoru, který může u náhodného svědka probouzet důvěru nebo ho také nepříjemně ohromit; druhým aspektem je podoba povahové vznešenosti, citové velikosti. Albert Camus pro ni měl vyvinutý smysl. Za příklad může posloužit *Cizoložnice*, v níž muž pouště výrazně převyšuje drobného evropského obchodníka, třebaže tento Evropan vyšel z národa, o kterém jsme tu hovořili.

** Je třeba přiznat, že k mísení francouzské krve s arabskou v Alžírsku nedošlo, protože nebyla uzavírána smíšená manželství. Překvapovalo mě to; Alberta Camuse při zpětném pohledu také. Spatřil jsem jednoho dne na jeho stole (bylo to v době alžírské války) statistiku smíšených manželství — ve chvíli, kdy studoval problém koexistence, která v něm měla rozhodného přívržence.*

VILLEBLEVIN 4. 1. 1960

V ROCE UDĚLENÍ NOBELOVY CENY

Podobné konfrontace u Camuse totiž nenarušovaly žádné ohledy na národnost v užším smyslu. Důležitá byla pouze kvalita člověka. Pro krajiny platilo totéž kritérium: velikost.
Jak už to obvykle bývá, čím byl Albert Camus starší, tím víc přemýšlel o svém původu. Hledal stopy minulosti. A nalézal je, ale neuspokojovaly ho, neboť v nich byla jen minulost osobní a neměla nic společného s minulostí historickou. Rodina, z níž vyšel, země, v níž se narodil, jako by se ocitly na světě samočinným plozením. Plynulo z toho, že zůstávaly poznamenány čímsi dvojsmyslným.
První člověk[4] je pravděpodobně primitiv a pole neorané, ale také a hlavně člověk nedotčený, který dosud nepromarnil nic z prvotní síly, jíž ho obdařila Příroda. Člověk, od něhož lze očekávat všechno, možná stejně dobře největší zlo jako největší dobro. Buď jak buď, nic prostředního.
Albert Camus byl své zemi bezvýhradně oddaný. Jedna z příčin jeho přátelství ke mně spočívala v tom, že si uvědomoval, jak jsem si i já Alžírsko zamiloval. Uváděl mě jako příklad člověka schopného milovat i jinou zemi než svou rodnou, chápat jiné rozpoložení mysli a přizpůsobit se novému podnebí.
Albert Camus byl jedním z prvních, kdo těžce nesl nespravedlnost páchanou na Arabech. Neznamenalo to, že by všechny Araby viděl čisté jako lilie a všechny Francouze jak pomocníky ďáblovy. Za tuto zdrženlivost v úsudku bychom mu měli být vděčni ve věku, který se unáhleností vyznačuje jak pravidlem (a později propadá pravému opaku).
Vzpomínám si, že jsem mu mnohem později položil otázku: „Když teď na to máte a mohl byste si koupit sídlo podle svého srdce a váš vztah k rodné zemi nepřestává být stále stejně vřelý, proč si nenajdete nějaký krásný dům na venkově nebo na mořském břehu v Alžírsku a neusadíte se tam?" V tváři se mu objevilo cosi stísněného, odpověděl: „Kvůli Arabům." Nechtěl tím říci, že by mu překážela přítomnost Arabů; překážel mu fakt, že byli kdysi připraveni o svá práva a dosud se nedomohli jejich vrácení; ani slovem se přitom nezmínil o povaze a rozměrech tohoto vyvlastnění. Patřilo to k citlivosti, s jakou o těchto otázkách hovořil. A je politováníhodné, že ji nedokázala ocenit nejdřív jedna a později ani druhá strana.
Postačí, abych tu popsal rozhovor, který stručně shrnuje minulost.

„Škoda," říkám, „že mezi domorodci a kolonisty nezůstali lidé jako vy, lidé vaší generace; mohli by pomoci vytvořit životaschopné Alžírsko..."
„Byl bych zůstal, kdyby mě nebyli vyhodili. *Alger Républicain* zakázali. Chtěl jsem založit ilustrovanou revui, ryze alžírskou. Dohodl jsem se se starým tiskařem A. Už jsme měli připravené makety. Jenže A. pracoval pro Generální gouvernement — zajišťovalo mu to polovinu výdělků — a ten ho upozornil, že začne-li se mnou spolupracovat, nedostane už žádné zakázky. A tak mi nezbylo než odejít do Oranu; těžko jsem si tam sháněl na živobytí kondicemi."
„Patřil jste v jejích počátcích do řad P.P.A. (lidové alžírské strany)?"
„Ano, měl jsem na starosti jedny arabské noviny.** V té době komunisté podporovali nacionalistické Araby. A potom je zničehonic nechali na holičkách. Pár mladých Arabů se mě přišlo zeptat, co si o tom myslím. Tehdy jsem vystoupil z komunistické strany..."

Ale neprodlévejme zbytečně u minulosti. Válka v Alžírsku byla pro Alberta Camuse občanskou válkou; nemohl jinak než být současně při obou stranách.
Byl si vědom, že udělal všechno, aby nejdříve zalarmoval veřejné mínění v metropoli a obrátil jeho pozornost k Alžírsku. A zjišťoval, že muselo dojít k velmi závažným událostem, než se jím uráčili zabývat.
Později se vytrvale vracel k problému, kolem kterého se podle jeho názoru všechno točilo a z kterého si udělal otázku zásadní: „Arabové a Francouzi potřebují buď jak buď najít způsob, který by jim umožnil žít pospolu, je-li jim už souzeno žít pospolu." Rozchod se mu nezdál ani možný ani žádoucí.
Alžírsko bohužel nemělo štěstí, aby se v něm vytvořila třetí strana, jež v dobách Montaignových

* *Rukopis, na němž Camus pracoval a který měl u sebe ve chvíli automobilového neštěstí.*
** *Noviny, z kterých musel odejít, protože jejich ředitel utekl a odnesl s sebou provozní kapitál.*

a Jindřicha IV. umožnila Francii dostat se z náboženských válek. A návrh na příměří — být skromný — nenašel ohlas.

Žilo se toho roku (1955) v Alžíru klidně? Zdaleka ne. Večer se na ulici vycházelo jen se zbraní. „Matka je vyděšená, onehdy večer v její čtvrti v Belcourtu vrazili dýku do zad arabskému obchodníkovi, když u krámu stahoval roletu." Albert Camus zkoušel přimět svou matku, aby se odstěhovala z Alžírska. Chtěl ji mít někde blízko sebe ve Francii. Vyhověla mu a přijela, ale nedokázala se smířit s představou, že by měla zůstat. Cítila se příliš jako v cizině. Francie nebyla její zemí. Ani strýc nebyl s to zůstat. Vrátili se do Alžíru, přestože jim tam denně hrozilo nebezpečí.
V dopise s datem 15. listopadu 1955 Albert Camus přesto psal, že se matka a strýc rozhodli přestěhovat do jižní Francie. Ale nemohli toto rozhodnutí uskutečnit.

Alžírští Francouzi? „Jsou pevně rozhodnuti neodejít ze země. A jejich postoj naneštěstí k ničemu nepřihlíží. Vidí, že zachránit je může jedině síla." Bylo to pravda, přinejmenším do 13. května.

Francouzi v metropoli? „Nechávají Alžírsko plavat. Dostávám dopisy o Alžírsku, čtenáři, i vzdělaní, mi říkají: ‚Nechme Araby a alžírské Francouze, ať si to mezi sebou vyřídí sami!' "
V očích Alberta Camuse takový postoj znamenal naprostou neznalost a útěk od řešení. Sám se chtěl k problému stavět čelem a neuhýbat. Stavět se čelem! Výraz, který mu padl jak ulitý. Nechtěl ani obcházet ani couvat. Domníval se, že mezi Araby a alžírskými Francouzi připadá Francouzům z mateřské země povinnost pronést rozhodná slova, jež by zajistila mír, udržet práva zákonně získaná a poskytnout práva, jež poskytnuta být mají. Zkrátka a dobře, jako byl před válkou nakloněný návrhu Bluma-Violletta, tak později podporoval každou iniciativu, která by mohla znovu nastolit mír.
Netrpěl ani špatným svědomím jako mnoho Francouzů z metropole; svědomí jako on by byli měli mít někteří alžírští Francouzi.

6. únor 1956 je před 13. květnem 1958 nejvýznamnějším datem ve válce, kterou jsme nazvali alžírská. IV. republika toho dne ukázala, že nemá sil skoncovat s touto válkou a sehrát úlohu arbitra mezi protivníky. Tehdejší ministerský předseda nejprve jmenoval vojenského velitele, nakloněného hledání kompromisu, alžírským guvernérem; když tváří v tvář vzpouře přijal demisi jmenovaného, ocitl se v situaci politika, který kapituluje. Albert Camus vypadal ustaraně. Nazítří jsme obědvali v pivnici a správce mu blahopřál: Camusovi krajané ukázali, že mají pro strach uděláno. Camus neodpovídal. Naděje na řešení se vzdalovala. Trpěl tím.

Vytvoření „komise pro příměří" si vyžádalo velkého úsilí. V polovině ledna 1956 odjel potom Albert Camus do Alžíru.
Dělal si pramálo iluzí o její účinnosti. Ale viděl v ní prostředek, který může pomoci ujasnit situaci. „Každý přijde se svými stanovisky." Pro začátek bylo podle jeho mínění přínosem už to, že návrh přiměl lidi, aby vystoupili ze tmy.

V roce 1956 si bere na starost osud přítele architekta a malíře; dosáhne jeho propuštění z vězení, kde strávil několik týdnů.
Tento přítel z mládí přijel pak v říjnu 1957 do Paříže. Vyprávěl nám, že ho sedmnáct dní ponechali v cele, kde už bylo sedmnáct dalších lidí. Patřil k nim i sveřepý tetovaný kaid; jakmile se dověděl, že nově příchozí je Camusovým přítelem a že se ho spisovatel snaží obhájit, řekl mu: „Přátelství je krásná věc!" A recitoval mu pasáže z *Revoltovaného člověka.*

V roce 1956 vyšel *Exil a království;* obsahoval povídky úmyslně velmi rozdílné námětem i tónem. Dvě z nich — *Cizoložnice* a *Host* — se odehrávají v Alžírsku.
Žena drobného evropského obchodníka z Alžíru, muže všedního kupeckého ducha, přijíždí s manželem do krajiny oddělené od druhých a zvané M'zab, jež si uchovala jakous takous auto-

nomii. V hlavním městě M'zabu, Ghardaii, ji svým vzezřením velmože oslní starý Arab, který se večer pomalým krokem prochází po hradbách a nemá jediný pohled pro své okolí. Po tomto setkání žena srdcem oklame manžela.
Kontrast mezi Evropanem a Arabem je velice nápadný a čtenář se na první pohled neubrání dojmu, že Evropan vedle Araba ztrácí tvář.
„Ale musíme si uvědomit," říkal Albert Camus, „že bez historického kontextu, bez současných okolností by se nad tím nikdo nepozastavoval. Vznešenost obyvatele pouště, srovnáme-li ho s městským kramářem, je nepopiratelná. Kromě toho je třeba mít na mysli, že Evropan, o kterého jde, je průměrný bezvýznamný běloch."
„Buď jak buď, není důvodu měnit něco na tom, co je podle nás pravdivé, jen protože může dojít k těm nebo oněm událostem." (Toto prohlášení říká o Camusovi leccos, co by se mohlo hodit portrétistovi Alberta Camuse.)
V předchozím rozhovoru jsem mu říkal, že z čistě literárního hlediska jeho *Host* připomíná *Osvobozený Jeruzalém*, v němž najdeme stejný počet chrabrých rytířů v táboře muslimském i v táboře křesťanském. A do vzpomínky se nemísila ani kapka vášně. Albert Camus se nicméně domníval, že se na něj pro jeho postoj nedívají příznivě ani Arabové ani Francouzi. Usiloval o to, aby neupadal do poučujícího tónu ani vůči jedněm ani vůči druhým a tlumočil svou myšlenku co nejpřesněji a v původní podobě, bez úprav.
V *Cizoložnici* zmírnil temné barvy, kterými líčil manžela, aby kontrast mezi ženou a mužem nepůsobil přehnaně.
Snažil se především o rovnováhu. Tím si lze vysvětlit i jeho souhlas s návrhem na federaci národních společenství, předloženým kterýmsi poslancem za město Alžír.

Těsně poté, co se dověděl, že dostal Nobelovu cenu (bylo to v říjnu), kterou bude muset odjet převzít do Stockholmu v prosinci, si postěžoval: „Připravuji knihu o Alžírsku od roku 1914 a chtěl bych si tam zajet, abych některá místa znovu zhlédl v klidu. Budu mít čas to provést příští měsíc, v listopadu? Stihnu to za tak krátkou dobu?"
Knihou, o níž hovořil, měl být *První člověk*.
Ještě předtím by rád byl dokončil divadelní adaptaci *Běsů*.

V únoru 1958 byl smutný, pesimisticky naladěný, plný úzkosti; rozhodoval se, zda se může vydat do Alžírska.
Odmítal podepsat různá prohlášení o Alžírsku.
Byl zarmoucen francouzským bombardováním Sakhietu.
Dostával žádosti, aby zaintervenoval a vymohl milost; šlo o případy, při nichž se ho neptali o radu, a psal i z vlastní iniciativy. A psal často, bylo-li třeba, obracel se i na hlavy cizích států. Nevynášel se těmito svými zásahy ani na veřejnosti ani u svých přátel.

Ve Stockholmu ho vyvedl z trpělivosti Kabyl, který mu vyčítal, že se nepostavil za F.L.N. Upozornil ho nejprve, že byl prvním žurnalistou vyhoštěným z Alžírska za kampaň ve prospěch Arabů, a odpověděl pak: „Jsem pro spravedlnost. Mám-li však zvolit mezi spravedlností a matkou, volím matku."
Toto prohlášení, jež některým připadalo pohoršující, je třeba hodnotit z perspektivy vlastní zemi a jejím lidem.
Když Albert Camus hovoří o matce a říká, že by se postavil na její stranu proti „spravedlnosti", nedostává se tím do nějakého bolestného rozporu: matka a spravedlnost nestojí proti sobě. Matka pocházela z chudé a na alžírské půdě už dávno usazené rodiny; Albert Camus mohl ve své odpovědi Kabylovi narážet jen na problém obecnější a přesahující jeho osobní případ. Dilema se tedy nekladlo.

Alžírsko a matku nebylo možno v Camusově mysli rozpojit. Splývaly mu v jedinou lásku. Obojí bylo součástí jeho minulosti. Jak už jsem řekl: čím byl starší, tím větší byla jeho potřeba opřít se o minulost.
Paradox v tomto zvláštním případě je v tom, že pro ty, kdo se v Alžírsku kdysi usadili, to byla

země bez minulosti. Muži, kteří se v roce 1848 uprostřed velkého sběhu lidu na Seině naloďovali, aby se po kanálech a po železnici dostali do Marseille a odtud do Afriky, neměli, co by za sebou zanechali, a jejich úkolem bylo udržet se na nepřátelské neobdělané zemi, o níž nevěděli zhola nic. V takové situaci byli chudí. Otec Alberta Camuse pocházel například z alsaské rodiny, matka byla španělského původu. Pro ně bylo všechno nové, všechna práce ležela teprve před nimi.

Když Albert Camus pátral po prvních stopách svého původu, zjišťoval, že obecní úřady v Alžíru nemají archívy. I budoucnost byla plná nejistoty. Lidé neměli, co by z minulosti uchovávali. Byli bez ní, bez tradice, kterou by uchovávali, nebylo pro ně lekce, kterou by se řídili, a příkladu, který by měli před očima; jejich každodenním úkolem bylo stavět, bořit a přestavovat; byli jen šťastni, že žijí v světle.

Vztahy mezi lidmi, kteří se tu sešli z různých zemí kolem Středozemního moře, a domorodci chtěl Camus popsat v jejich živoucí složitosti. Ale hovořit o nich komukoli, kdo v Alžírsku nežil, zůstalo by mrtvou literou. A *Alžírsko ze dne na den* (Chroniques algériennes) z roku 1958 vyjadřují dostatečně autorovy city k zemi, kterou vášnivě miloval.

XI Nad novou četbou *Cizince* a jedné další Camusovy práce z mladých let mě proniká jakýsi divoký výkřik, který jako bych z nich slyšel znít. Výkřik tvora nesmířeného a nesmiřitelného. Zavytí nespravedlivě raněného zvířete ještě spíš než výkřik člověka. Nebo člověka odsouzeného, aniž ví zač. Ale výkřik: nikoli žádost o vysvětlení, protest, nic z toho, co stojí na počátku soudních procedur. Řev zvířete lapeného do pasti. Které se může snažit mlátit kolem sebe jako Caligula, vinit se jako soudce kajícník. Je to křik v podstatě prostý jakékoli další příměsi.

Tak čistý, že ani není zapotřebí, aby člověku vyšel z hrdla. Jeho výrazem je paradoxně ticho. Člověk, jehož zájmy jsou ohroženy životem společnosti, mlčí. Ale síla, s jakou se k mlčení nutí, je výbušná. Kdo tomuto nezvyklému tichu pozorně naslouchá, tomu její vzryv neunikne. Jako bychom se v tu chvíli prstem dotýkali zlatého pravidla každého zdařilého díla: má zapůsobit jedině na toho, komu je určeno. Nůž má vniknout oběti do těla. Ten, kdo ho třímá v ruce, si s ním nemá co pohrávat. Herec, autor, skladatel mají být pouhými *vykonavateli*, jako hovoříváme o vykonavatelích různých úkonů, ba i o vykonavatelích spravedlnosti.

Všechno, co k provedení díla nenapomáhá, je zbytečné. Jde o zbytečnost možná přijatelnou ve funkci ozdoby, potřebuje-li dílo k svému rozvinutí dost prostoru a času. Jako třeba *Kartouza parmská* nebo *Vojna a mír*, palác ve Versailles nebo Svatopetrské náměstí, Poslední soud či Tetralogie. Ale autor *Moru* neměl času nazbyt. Byl mu vyměřen; a jeho dílu též. Nemohl se ničím zdržovat.

Cítím, že člověka i dílo pohání bodec tísně.

Tlaku v prvé řadě vnějšího: tlaku okolností nutících člověku odmítat úděl, který mu připadá v nepřátelském světě, jehož nepřízeň je mu nepochopitelná.

Byly u Camuse — neboť nesmím zapomínat, že tu mluvím o díle jen ve vztahu k člověku — patrné stopy této tísně? Zajisté. Ale nejméně na jeho osobě bylo vidět spěch: skrýval ho a pozorovatel na něm těžko mohl uhodnout vnitřní kvas, který jeho práci provázel.

Spěch, s kterým se Camus žene k cíli, je po dosažení cíle velmi svérázně vystřídán odpočinkem, kterému už nikdo neurčuje meze. Ať už neodvolatelně odsouzen, nebo šťastný blaženstvím bez rizika, člověk Camus vychutnává dokonalou lhostejnost. Nejsem si jist, zda v této konečné vyrovnanosti není cosi ještě palčivějšího než v počáteční revoltě. Provází ji totéž mlčení. Přijmout u něho nikdy neznamená rezignovat. Všechny síly napřel ke štěstí. Jakmile si je vybojoval, není jím opojen o nic víc, než býval zdrcen nepřízní osudu. Radost se v něm promísila s hořkostí, znovu nachází onen neúčastný odstup, který ho staví nade všechny události. A právě tato schopnost sebeovládání — a tedy i vlády nad věcmi — z něho dělá věčného osamělce.

Divoký výkřik. Není to ten, kterým zaúpí žena ruského revolucionáře, když se doví o popravě muže, kterého miluje? Když se celá bez dechu ptá, co se přihodilo, ve chvíli, kdy ho popravují, dostane se jí odpovědi: a ozve se strašlivý výkřik.

A nevykřikne v *Pádu* žena vrhající se do vody? Neměl být původním názvem knihy *Výkřik*? Pochopíme pak výslednici jeho vlastní úvahy nad sebou: „Zvolil jsem si tvorbu, abych se vyhnul zločinu."

V každodenním životě — a o žádném jiném zde nehovoříme — i v jeho na pohled nejvšednějších projevech býval Albert Camus příkladem chladnokrevnosti, jaká je známkou sebeovládání. Překonal v sobě pokušení cynismu, který by mu byl dovolil osvojit si řízný tón a zaujímat definitivní postoje. Jednou jsem ho viděl hrát si na gangstera z westernů — s rukama vraženýma do kapes pláště do deště, s chladnýma očima a bezcitným obličejem. Jenže se tím jen bavil, aby viděl, „jak to bude působit", jako herci před zrcadlem. Neboť jinak se nesnažil dělat si nepřátele; a měl-li rád, nebylo to „proti něčemu". Byl schopen obdivu a proti jeho předmětu nepotřeboval stavět cokoli, od čeho by se tento předmět výhodně odrážel.

Člověk si myslí, že o něm řekl mnoho, a nakonec si všimne, že ho dokázal popsat a definovat jen zvnějšku, z toho, čím se projevoval. Uvnitř byl plný veliké samoty. Krom toho jeho dílo prošlo ve svém vývoji linií těžko určitelného — a přesto od *Cizince* po *Pád* znatelného — štěpení; zkoumat je není součástí mého záměru. Ani pokud jde o budoucnost, by nikdo nedokázal říci, kam by ho jeho trudná cesta byla dovedla. Někteří z nás se mohou lecčehos domýšlet, ale naprosto si nemohou být ničím jisti; máme po ruce sotva pár příznaků a přetěžko by se nám vykládal jejich smysl.
Jisté je, že své dílo zdaleka nedokončil. Započal je paradoxně a v protikladu ke všem myslitelům tím, že vyřkl své „poslední slovo". A neřekl možná první. Zaútočil otevřeně na veliké problémy, jež mu nedávaly spát, a snažil se najít pro ně určité řešení, přinést lidské bídě aspoň jistou úlevu. Nic vědomě neskrýval, ale zdálo se, že si uvědomuje, že kdesi jinde nosí v sobě tajemství, jež by nebylo zdrávo odhalit.

Paříž, 4. ledna 1968

Přeložila
Alena Ondrušková

ZŘÍCENINY TIPASY ▶

ALBERT CAMUS

SLAVNOSTI LÁSKY V TIPASE

Z jara je Tipasa obývána bohy a bohové promlouvají v slunci a vůni pelyňků, v stříbrně opancéřovaném moři, v přirozené modři oblohy, v rozvalinách pokrytých květy i v kypícím klokotu světla na hromadách kamení. V některých hodinách krajina zčerná sluncem. Oči se marně pokoušejí postihnout cokoli krom kapiček světla a barev, třesoucích se na konečcích řas. Rozpínavá vůně aromatických rostlin škrábe v krku a nutí v převelikém vedru lapat po dechu. Jen s námahou zahlédám v dálce černou hmotu Šenuy; roste z pahorků kolem vesnice, sebevědomým, těžkopádným rytmem se dává do pohybu, až si posléze přichází dřepnout do moře.

Přijíždíme přes vesnici; otvírá se už na zátoku. Vjíždíme do žlutomodrého světa, vítá nás v něm voňavý a štiplavý povzdech alžírské letní země. Přes každou zeď kolem vil visí růžová bougainvillea; v zahradách teprve bledě červené ibišky, záplava čajových růží hustých jak smetana a něžných lemů z vysokých modrých kosatců. Všechny kameny jsou teplé. Vystupujeme z blatouchově žlutého autobusu v hodinu, kdy řezníci po ránu projíždějí ulicemi v červených vozech a jejich vytrubování svolává obyvatele.

Nalevo od přístavu, mezi lentišky a kručinkami, vedou k rozvalinám stupně kamenného, suchého schodiště. Cesta běží kolem malého majáku a za ním sbíhá do volné přírody. Už od úpatí majáku sestupují silné tučnolisté rostliny, kvetoucí fialově, žlutě a červeně, a rozrůstají se k prvým skalám, které moře olizuje s mlaskavým šelestem polibků. Stojíme v lehkém větru, slunce nám hřeje jen jednu stranu obličeje, díváme se na světlo snášející se z oblohy, na moře bez jediné vrásky a na úsměv jeho zářivých zubů. Než vstoupíme do království rozvalin, jsme ještě naposled diváky.

Po několika krocích nám sevřou hrdlo pelyňky. Jejich šedá srst pokrývá zříceniny do nedohledna. Jejich silice v horku kvasí a široko daleko, kam svět sahá, stoupá od země k slunci opojný pach alkoholu, při kterém se obloha rozvrávorá. Kráčíme vstříc lásce a touze. Nehledáme poučení ani hořkou filosofii, jaká bývá požadována od velikosti. Kromě slunce, polibků a divokých vůní nám všechno připadá malicherné. Pokud jde o mne, nesnažím se bývat tam sám. Nejednou jsem přicházel provázen těmi, které jsem miloval, a četl z jejich rysů světlý úsměv, kterým v nich zářila tvář lásky. Tady přenechávám jiným řád a míru. Od hlavy k patě se mě zmocňuje velká nevázanost přírody a moře. V milostném splývání rozvalin a jara se ze zřícenin znovu staly kameny; pozbyly hladkosti, kterou jim vtiskla ruka člověka, a vrátily se k přírodě. A příroda se na počest těch marnotratných dcer rozhýřila květy. Heliotrop vystrkuje kulatou bílou hlavu mezi dlaždicemi fóra, červené kakosty kropí svou krví někdejší domy, chrámy a veřejná prostranství. Jako lidi, jež mnoho vědění přivádí zpět k Bohu, přivedl věk rozvaliny do matčina domu. Dnes jim konečně dává vale minulost, nic je neodvádí od oné hlubinné síly, která je vrací do středu věcí, jejichž údělem je pád.

Kolik hodin jsem tam s nimi strávil, drtil pelyňky, laskal rozvaliny a pokoušel se sladit svůj dech se vzrušenými vzdechy světa! Zabořený mezi divoké vůně a koncertování ospalého hmyzu, otvírám oči i srdce nesnesitelné velikosti oblohy, skrz naskrz prosycené teplem.

Není tak snadné sestoupit až k své podstatě, znovu se dobrat své niterné míry. Díval jsem se však na pevný hřbet Šenuy a srdce se mi uklidňovalo podivnou jistotou. Učil jsem se dýchat, jako nedílná součást vrůstal do celku a zrál do své pravé podoby. Zlézal jsem jedno návrší po druhém a každé mělo pro mne přichystánu odměnu. Třeba chrám, jehož sloupy měří sluneční dráhu a z něhož je vidět na celou ves, její bílé a růžové zdi a zelené verandy. Nebo třeba baziliku na východním pahorku: stěny dosud stojí, široko kolkolem jeden vykopaný sarkofág vedle druhého, většina z nich vězí ještě napůl v hlíně, dodnes nezpřetrhaly spojení se zemí. Leželi v nich mrtví; v tuto chvíli v nich roste šalvěj a žluté zimní fialy. Sainte-Salsa je bazilika křesťanská, ale kolikrát člověk vyhlédne některým jejím otvorem, tolikrát k němu dolehne melodie světská: úbočí osázená borovicemi a cypřiši nebo moře, stáčející své bílé provazce dvacet metrů opodál. Sainte-Salsa stojí na plochém vrcholu pahorku, vítr se tu o to volněji prohání otevřeným sloupovím portiků. V ranním slunci se prostorem houpá veliké štěstí.

Politováníhodní jsou ti, kdo se neobejdou bez mýtů. Tady jsou bohové místem spočinutí nebo orientačními body v běhu dní. Popisuji, říkám: „Tohle je červené, tohle modré, zelené. Tohle je moře, hora, to jsou květy.“ K čemu bych hovořil o Dionýzovi, chci-li říci, že si rád drtím bobule lentišku pod nosem? A je vůbec věnován Démétře ten starý hymnus, který mi později sám od sebe vytane na mysli? „Šťasten ten z pozemšťanů, jenž spatřil tyto věci.“ Vidět, a vidět na této zemi, podobnou lekci nelze zapomenout. Eleusinským mystériím stačilo v zamyšlení přihlížet. A přímo tady si uvědomuji, že světu nebudu nikdy dost blízko. Musím se svléknout a skočit pak do moře, ještě celý provoněný silicemi země, omýt je v něm a nechat se sevřít objetím, po jakém už tak dlouho se rty na rtech vzdychají země a moře. Ocitám se ve vodě, projede mnou chvění, vnímám stoupání čehosi studeného a neprůhledně lepkavého, nořím se do vln, hučí mi v uších, teče z nosu, v ústech se usadila hořká pachuť, plavu; lesklé, vodou jako nalakované paže se zvedají nad hladinu, na okamžik zezlátnou v slunci a znovu se spouštějí pohybem stáčejícím všechny svaly jedním směrem; voda mi klouže po těle, nohy se bouřlivě zmocňují vlny, obzor se kamsi propadl. Na břehu padám do písku, vydán napospas světu, vrácený tíze masa a kostí, otupený sluncem; čas od času se podívám na paže: stéká z nich voda, ve vyschlých loužičkách se na kůži objevuje světlé chmýří a solný prach.

Chápu tady, čemu se říká sláva: právo milovat bez míry. Je pouze jediná láska na tomto světě. Objímat ženské tělo znamená držet v náručí i onu divnou radost snášející se z oblohy k moři. Až se za okamžik vrhnu do pelyňků, abych se nechal prostoupit jejich vůní, budu si vědom toho, že se navzdory všem předsudkům dobírám pravdy, jež je pravdou slunce a bude i pravdou mé smrti. V jistém smyslu tu hraji skutečně o svůj život, život chutnající teplým kamenem, plný vzdechů moře a cikád, jež teď začínají zpívat. Vane svěží mořský větřík, nebe je modré. Miluji tento život naplno a chci o něm hovořit svobodně: pro něj jsem hrdý na svůj úděl člověka. Často mi říkali, že není nač být hrdý. Je: na tohle slunce, tohle moře, mé srdce rozbušené mládím, tělo chutnající solí, na obrovitou kulisu, kde se něha a sláva potkávají v žluti a modři. Svou sílu, všechno, co je ve mně, musím napřít, abych si to podmanil. Nic mě tu nenutí být jiný, než jsem, nevzdávám se ani špetky sebe sama, nemusím si nasazovat žádnou masku: stačí mi trpělivě se učit těžkému umění žít, jež má přinejmenším tolik ceny jako všechno, čím chtějí na život vyzrát jiní.

Chvilku před polednem jsme se rozvalinami vracívali k malé kavárně na kraji přístavu. Hlava ještě řinčela činely slunce a barev, ale síň už vítala svěžestí plnou chládku a velkou sklenicí

zelené ledové máty. Venku zůstalo moře a rozpálená prašná silnice. Sedím u stolu a pokouším se zachytit mezi mžikající řasy pestrobarevné oslnění oblohou, do běla rozžhavenou vedrem. Tvář nám zalévá pot, ale tělu je dobře v lehkém plátně, do kterého jsme oblečeni; nikdo nezastírá šťastnou zmoženost po nenasytném milování se světem.

Jídlo v téhle hospůdce nestojí za mnoho, ale nešetří tu ovocem, hlavně broskvemi; jíme je bez ceremonií; kousáme rovnou do plodu, šťáva nám stéká po bradě. Se zuby zakousnutými do broskve naslouchám bušení své krve až kdesi nahoře v uších, dívám se a nemohu vynadívat. Na moři se rozhostilo úžasné polední ticho. Každý krásný tvor je přirozeně pyšný na svou krásu a svět dnes nechává svou pýchu prosakovat každým pórem. Proč bych před ním zapíral radost ze života, uvědomuji-li si, že radost ze života není s to pojmout všechno? Není hanba být šťasten. Dnes však je hlupák králem a hlupákem nazývám toho, kdo se bojí rozkoše. Tolik se nám toho napovídalo o pýše: však víte, je to hřích Satanův. Pozor, volali na nás, zahubíte jí sebe i všechny živé síly v sobě. Později jsem se vskutku přesvědčil, že jistá pýcha ... Ale v jiných chvílích si nedokážu zabránit a žádám pro sebe právo být hrdý na život a celý svět té hrdosti spiklenecky nahrává. V Tipase „vidím" se rovná „věřím" a mne ani nenapadne zapírat, čeho se ruka může dotýkat a co rty mohou laskat. Nepociťuji potřebu vytvořit z toho umělecké dílo, ale chtěl bych to vyprávět, což je něco jiného. Tipasa mi připadá jako ony postavy, které popisujeme, abychom nepřímo vyslovili určitý názor na svět. Jako ony, svědčí i ona, a svědčí mužně. Je dnes mou postavou, laskám se s ní a popisuji ji a zdá se mi přitom, že mé opojení ani neskončí. Všechno má svůj čas: život i svědectví o životě. Svůj čas má i tvorba, což je činnost méně přirozená. Mně stačí žít celým tělem a svědčit celým srdcem. Žít Tipasu, svědčit o ní; umělecké dílo přijde na řadu později. Je v tom určitá svoboda.

Nikdy jsem v Tipase nezůstával déle než den. U každé krajiny přichází okamžik, kdy jsme se na ni vynadívali už dosyta, ba příliš, stejně jako musí uplynout mnoho vody, než ji zrak postihne dostatečně. Hory, obloha a moře jsou jako tváře; jejich suchopár nebo nádheru nám neodhalí to, že je vidíme, ale to, že se na ně díváme. Ale každá tvář, má-li k nám hovořit, musí čas od času nabýt nových rysů. A naříkáme si, jak rychle se nám věci omrzí, místo abychom se obdivovali tomu, že se nám svět zdá nový, ačkoli jsme ho jen zapomněli.

Kvečeru jsem se vracel do spořádanější, zahradně upravené části parku při státní silnici. Vzduch se večerem ochladil, mysl, vymaňujíc se ze změti vůní a slunce, se v něm uklidňovala, uvolněné tělo vychutnávalo vnitřní ticho rodící se z ukojené lásky. Sedal jsem si na lavičku a díval se, jak krajina s postupujícím dnem nabývá na oblosti. Byl jsem zcela nasycen. Z granátovníku nade mnou visela uzavřená, žebrovaná poupata květů jako drobné sevřené pěstičky, tající veškerou naději jara. Za mnou rostl rozmarýn, vnímal jsem jen vůni alkoholu, jež ho prozrazovala. Stromy rámovaly výhled na pahorky, ještě dál mezi nimi prosvítal lem moře, nad kterým celou svou něhou spočívala obloha jako plachta neschopná dalšího pohybu. V srdci jsem měl divnou radost, takovou, jaká se rodí z klidného svědomí. Existuje pocit, který znají herci, když si uvědomí, že se své role zhostili dobře, což v nejpřesnějším smyslu slova znamená, že se jejich gesta kryla s gesty smyšlené postavy, kterou ztělesňují, že svým způsobem splynuli s předem načrtnutou kresbou, kterou najednou oživili a jíž propůjčili tlukot vlastního srdce. Pociťoval jsem přesně totéž: dobře jsem se zhostil své úlohy. Dělal jsem, co člověku káže jeho lidské řemeslo; prožívat po celý jeden dlouhý den radost mi nepřipadalo jako výjimečný úspěch, ale jako vzrušené plnění údělu, který nám za jistých okolností ukládá být šťastni. Znovu pak nacházíme samotu, ale tentokrát samotu uspokojenou.

V stromech se teď usadili ptáci. Země pomalu vzdychala, blížil se okamžik, kdy vejde do stínu. S první hvězdou padne co nevidět na jeviště světa tma. Zářiví bohové dne se vrátí k své každodenní smrti. Ale vystřídají je jiní. Jejich zpustošené tváře budou sice temnější, zato však zrozené v srdci země.
Širým prostorem, v němž tančil zlatý pyl, doléhal ke mně alespoň nyní šum nepřetržitého pleskotu vln na písku. Až po okraj jsem byl plný moře, volné přírody, ticha, vůní této země, dýchal jsem voňavý život a zahryzával se do zezlátlého plodu světa, vzrušeně cítil jeho sladkou a silnou šťávu stékat kolem úst. Ne, význam jsem neměl ani já ani svět, ale jedině harmonie a ticho, z něhož se mezi ním a mnou rodila láska. Láska, kterou jsem slabošsky nežádal jen pro sebe, vědomý si toho a pyšný na to, že se o ni dělím s celou rasou, zrozenou ze slunce a z moře, plemenem živoucím a plným šťáv, jež svou velikost čerpá ze své prostoty a stojíc na plážích, usmívá se spiklenecky srozuměným úsměvem vstříc zářivému úsměvu nebes nad svou hlavou.

/Esej
ze svazku
Slavnosti lásky,
1938/

NÁVRAT DO TIPASY

„Žár šílený z rodného domu tě vyhnal,
odplulas v dáli a jícnem dvou skal
jsi pronikla šťastně. Teď cizí tě hostí kraj." /MÉDEA/

Deštěm, který už pět dní bez přestávky padal na Alžír, namoklo nakonec i samo moře. Ze zdánlivě bezedné oblohy se v nepřetržitém sledu snášel na golf jeden liják za druhým v přívalech tak hustých, že v nich bylo cosi až lepkavého. Šedivé, jako veliká houba poddajné moře bobtnalo v zátoce, jež pomalu ztrácela původní obrysy. Ale hladina vod ležela pod vytrvalým deštěm na pohled nehnutě. Jedině jakýsi nepostižitelný rozmáchlý pohyb zvedal čas od času nad moře kalnou páru, která se pak nesla do přístavu, pod prstenec zmáčených bulvárů. Z města samého stoupal jiný opar a plul té první mlhovině naproti; po bílých zdech stékaly potůčky, kdekterá se leskla mokrotou. Ať se chodec v ty dny vrtl kamkoli, všude měl dojem, že dýchá vodu; vzduch doslova kapalněl a nezbývalo než ho pít.
Chodil jsem kolem zamhleného moře a čekal. Prosincový Alžír zůstával v mých vzpomínkách městem léta. Prchl jsem před evropskou tmou, před zimavým chladem tváří. Ale i město léta přišlo už o svůj smích a ukazovalo mi jen kulatá lesknoucí se záda. Večer jsem se utíkal do kaváren a v jejich nemilosrdně prudkém světle četl svůj věk v tvářích, jež jsem poznával, ale které bych už nedokázal pojmenovat. Uvědomoval jsem si jen, že tihle lidé bývali mladí se mnou, a že už mladí nejsou.
Přesto jsem se nedával odradit, i když mi nebylo zcela jasné, nač vlastně čekám; tušil jsem, že nejspíš na chvíli, kdy bych se mohl znovu podívat do Tipasy. Vracet se na místa svého mládí a chtít, aby ve čtyřiceti ožilo, co člověk míval rád a co mu působilo takovou rozkoš ve dvaceti, je veliké bláznovství, vím. Však také za ně býváme téměř vždycky potrestáni. Jenže já tu bláhovost už zažil. Už jednou, poprvé, jsem se vrátil do Tipasy, krátce po letech války, jež pro mne znamenala konec mládí. Doufal jsem, myslím, že se tam shledám s nezapomenutelnou

svobodou. Neboť těmi místy jsem se před více než dvaceti lety celá jitra toulával mezi rozvalinami, dýchal vůni pelyňků, hřál se na kamenech a objevoval drobné, rychle opadávající růžičky, kvetoucí i po jaru. Teprve o polednách, v hodinu, kdy už i cikády zmožené zmlkaly, jsem prchal před nenasytným a vše pohlcujícím plápolem světla. Občas jsem tam v noci lehal s očima dokořán pod nebem plným hvězdného třpytu. Míval jsem tenkrát pocit života. O patnáct let později jsem se shledal s milovanými rozvalinami pár kroků od prvních vln, procházel ulicemi zapomenutého města přes pole porostlá hořkým dřevem a na svazích nad zátokou opět hladil sloupy, jež mají barvu chleba. Jenže zříceniny byly teď obklopeny ostnatým drátem a projít se k nim dalo jedině povolenými průchody. Bylo rovněž zakázáno procházet se tam v noci; důvody zákazu byly, zdá se, v souladu s morálkou; a za dne tam člověk potkával úřední osobu v podobě hlídače. Toho dopoledne nepochybně náhodou pršelo nad celou rozlohou starověkých rozvalin.

Zmátlo mě to, vyvedlo z míry. Chodil jsem osamělou, rozmoklou krajinou a snažil se najít v sobě znovu alespoň onu sílu, jež mi až dosud věrně pomáhala smířit se s tím, co je, jakmile uznám, že není v mé moci cokoli na tom změnit. A já se skutečně nemohl vrátit proti proudu času a ještě jednou obdařit svět tváří, kterou jsem miloval a která už dávno vzala za své během jediného dne. Neboť 2. září 1939 jsem měl odjet do Řecka, a neodjel. Zato si válka přišla až za námi a později zachvátila i samo Řecko. Ten odstup, ona léta dělící prohřáté rozvaliny od ostnatého drátu, jsem toho dne našel i v sobě nad sarkofágy plnými zčernalé vody a pod omoklými tamaryšky. Vyrůstal jsem, maje před očima krásu, své jediné bohatství, a započal tak život plností. Potom přišly ostnaté dráty, jinými slovy tyranie, válka, policie, doba revolty. Bylo třeba vyrovnat se s tmou: z krásy dne zbyla pouhá vzpomínka. A v tehdejší rozbláceně Tipase se rozplývala i ona. Jak málo tenkrát šlo o krásu, plnost nebo mládí! Ve světle požárů svět najednou ukázal své vrásky a rány, staré i nové. Rázem zestárnul a my s ním. Dobře jsem věděl, že vzlet, pro který jsem si sem přišel, dává křídla jen tomu, kdo si neuvědomuje, že se užuž rozbíhá. Není lásky bez trochy prostoduché nevinnosti. Kam se to poděla nevinnost? Říše se hroutily, národy i lidé se zahryzli jedni druhým do hrdel; potřísnili jsme si ústa. Kdysi jsme bývali nevinní, nevědouce o tom; teď jsme byli vinni, aniž jsme tomu chtěli: čím víc jsme věděli, tím hlubší bylo tajemství. Proto jsme se — jaký výsměch! — zabývali morálkou. Neduživý jsem snil o udatnosti! V dobách nevinnosti jsem neměl ponětí, že by existovalo cosi jako morálka. Nyní jsem to věděl, a nebyl schopen žít podle jejích vznešených příkazů. Na mysu, který jsem kdysi míval rád, mezi mokrými sloupy zbořeného chrámu jsem měl dojem, že kráčím za někým, jehož kroky ještě slyším doznívat na dlaždicích a na mozaikách, ale koho už nikdy nedohoním. Odjel jsem do Paříže a několik let se domů nevracel.

Po všechny ty roky mi však přece jen cosi neurčitě chybělo. Dostalo-li se člověku jedinkrát štěstí milovat z celého srdce, celý život pak znovu hledá ono zanícení a ono světlo. Vzdát se krásy a smyslového štěstí, jež se k ní váže, a sloužit jen a jen neštěstí si žádá velikosti, jaká ve mně není. Ale nic, co člověka nutí podržet si jedno a vyloučit druhé, není koneckonců pravdivé. Izoluji-li krásu, stává se nakonec šklebem, zaměřím-li se výlučně na spravedlnost, bude pociťována jako útlak. Kdo by chtěl sloužit jedné a vylučovat druhou, neposlouží nikomu ani sobě, a jediným výsledkem bude dvojnásobná služba nespravedlnosti. Přichází den, kdy věci natolik zkostnatí, že žádná už nedokáže okouzlit, všechno je známé a život jen omílá jedno a totéž. Je to čas vyhnanství, zprahlého žití a mrtvých duší. Má-li člověk ožít, je mu třeba milosti, sebezapomnění nebo vlasti. Bývají rána, kdy na rohu kterési ulice na srdce napadá útěšná rosa; vypaří se, ale svěžest se nevytratí docela a právě jí se srdce nepřestává domáhat. Musel jsem se ještě jednou vrátit.

A v Alžíru jsem tvrdohlavě doufal dál, kráčeje znovu, už podruhé, týmž lijavcem jako před lety; zdálo se, jako by ani neustal od odjezdu, který jsem tehdy pokládal za definitivní. Věřil jsem uprostřed té nesmírné melancholie, jež byla cítit deštěm a mořem, navzdory zamlženému nebi, zádům prchajícím před přívalem i kavárnám, jejichž sírově žluté světlo měnilo tváře k nepoznání. Věděl jsem ostatně, že deště v Alžíru sice vypadají, jako by ani neměly skončit, ale ustávají v jediném okamžiku, jako řeky v mém kraji, jež se dokážou vzedmout během dvou hodin, poničit hektary půdy a rázem zas vyschnout. Jednoho večera déšť skutečně ustal. Počkal jsem ještě přes noc. Nad čistým mořem vzešlo nadýchané, oslnivé ráno. Z oblohy jasné jako oko, prané a znovu a znovu propírané vodami dešťů, seprané už natolik, že z ní zbyla jen nejtenčí a nejsvětlejší osnova, se snášelo chvějivé světlo, citlivě obkreslující kdekterý dům, kdekterý strom, takže je člověk vnímal okouzleně a udiveně, jakoby poprvé. Když kdysi vzcházelo jitro tohoto světa, oblévalo zemi jistě podobné světlo. Vydal jsem se opět do Tipasy.

Každičký z těch devětašedesáti kilometrů cesty je pro mne pokryt vzpomínkami a smyslovými zážitky. Dětským divočením, sny výrostka v pokojně předoucím autobuse, rány, svěžími dívkami, plážemi, mladými svaly schopnými vydat ze sebe pokaždé všecko, lehkou navečerní úzkostí v srdci šestnáctiletého, touhou po životě, slávou a nade vším tím po celé délce let stále týmž nebem, oblohou, jejíž síle a světlu nebylo konce, po svém nenasytnou, pojírající měsíc po měsíci jednu oběť za druhou, rozpjatou před ním na pláži jak na kříži v hodině poledního pohřbívání. A také věčně týmž, ráno téměř nehmotným mořem, které jsem pokaždé znovu spatřil v dálce na obzoru, jakmile se silnice začala svažovat k pobřeží, opouštějíc Sahel a jeho pahorky s bronzově zlatistými porosty vinic. Ale nezdržoval jsem se teď pohledem na ně. Toužil jsem znovu se shledat s Šenuou, tou těžkou a pevně usazenou horou, jakoby vysekanou z jediného balvanu a rozloženou podél západního břehu tipaské zátoky, až k místu, kde se sama noří do moře. Lze ji zahlédnout z dálky, hodnou chvíli předtím, než se k ní dojede, jako modravou lehkou páru, splývající zatím s oblohou. Blížíš se k ní, zvolna houstne, až nabude barvy okolních vod a podoby mohutné znehybnělé vlny, kýmsi bezohledně zaražené v svém úžasném vzepnutí nad mořem rázem zklidněným. A ještě blíž, už skoro u bran Tipasy, stojí před tebou zhmotnělá v celé své nachmuřené hnědozelené tíze, starý, mechem obrostlý bůh, kterým nic nepohne, útočiště a přístav pro své syny, k nimž se počítám.

S pohledem obráceným na Šenuu procházím konečně ostnatými překážkami a ocitám se mezi rozvalinami. A v slavném prosincovém světle — jak se to lidem přihází jen jednou nebo dvakrát v životě, kterému se už nemůže dostat většího daru — nacházím přesně to, za čím jsem přišel a co v této opuštěné krajině bylo dopřáno opravdu jen mně samotnému, navzdory době i světu. Z fóra posetého olivami bylo vidět dolů do vesnice. Nedoléhal odtud jediný zvuk: průzračným vzduchem stoupaly lehké kouře. Mlčelo i moře, jako by v nepřetržité sprše třpytného studeného světla lapalo po dechu. Jen vzdálené kohoutí kokrhání odkudsi z Šenuy slavilo křehkou slávu dne. V prostoru rozvalin, kam oko dohlédlo, v křišťálově průhledném vzduchu jen dolíčkovaté kameny a pelyňky, stromy a dokonalé sloupy. Jako by ráno stanulo a slunce se na nevypočitatelný okamžik zastavilo. V tom světle a v tom tichu pomalu tála léta zběsilosti a tmy. Naslouchal jsem v sobě jakémusi téměř zapomenutému tikotu, jako by mi srdce dlouho stálo a teď tiše znovu začínalo bít. Procitl jsem a začal jeden po druhém rozeznávat nepostižitelné šelesty, spřádající ono ticho: neutuchající hloubku ptačích hlasů, lehké a krátké vzdechy moře u paty skal, záchvěvy stromů, slepý zpěv sloupů, šustivé doteky pelyňků, kradmý úprk ještěrek. Slyšel jsem je a naslouchal i stoupajícím vlnám štěstí ve svém nitru. Připadalo mi, že jsem se konečně alespoň na chvilku vrátil do přístavu a že ta chvilka už nikdy neskončí. Netrvalo však

dlouho a slunce se viditelně vyhouplo o stupínek výš. Krátce zapreludoval kos a v mžiku se ze všech stran silně, jásavě, vesele a disharmonicky, ale nesmírně nadšeně rozezněl ptačí zpěv. Den opět vykročil. Měl mě nést až do večera.

V poledne jsem se díval na moře ze zpola písčitých svahů, pokrytých heliotropy jako pěnou, zanechanou tam při odlivu rozezlenými vlnami posledních dnů. V tuto hodinu bylo zmalátnělé únavou, sotva se hýbalo. Hasil jsem tím pohledem dvojí žízeň, jež se dlouho nedá klamat, nemá-li člověk vyprahnout: mám na mysli lásku a obdiv. Protože nebýt milován je pouhá nepřízeň osudu. Neštěstí je nemilovat. Všichni dnes na toto neštěstí umíráme. Krví a nenávistí chřadne i srdce; je-li třeba se dlouho dožadovat spravedlnosti, bere za své láska, třebaže právě z ní se ona touha po spravedlnosti zrodila. V povyku, uprostřed kterého žijeme, je láska nemožná a spravedlnosti není tolik, aby ji vyvážila. Proto Evropa nenávidí denní světlo a proti nespravedlnosti dokáže postavit zas jen nenávist. V Tipase naproti tomu jsem si znovu uvědomoval, jak důležité je uchovat si nedotčenou vnitřní svěžest, určitý zdroj radosti, mít rád den, který unikne nespravedlnosti, a vracet se do boje s tímto vydobytým světlem, chceme-li zabránit, aby se spravedlnost nescvrkala a nepřipomínala krásný pomeranč se zhořklou a vyschlou dužinou. Shledal jsem se tu znovu se starobylou krásou a mladým nebem a měřil hloubku svého štěstí, chápaje konečně, že vzpomínka na tuto oblohu mě nikdy neopustila ani v nejhorších letech našeho šílení. To ona mi zabránila podlehnout zoufalství. Vždycky jsem věděl, že rozvaliny Tipasy jsou mladší než naše rozestavěná města a naše sutiny. Svět v nich začínal každý den znovu, jako světlo, do kterého se rodil. Ó světlo! volávaly v antickém dramatu všechny postavy, jež stanuly před svým osudem. Toto poslední útočiště je i naším útočištěm a já to nyní věděl. Uprostřed zimy jsem se konečně dovídal, že je ve mně nepřemožitelné léto.

Znovu jsem odjel z Tipasy a vrátil se do Evropy a jejích bojů. Ale vzpomínka na ten den je mi dosud vzpruhou a pomáhá mi přijímat se stejnou odvahou strhující radost i tíhu, pod kterou se klesá. Žijeme nesnadnou chvíli. Co jiného si v ní mohu přát než ničeho se nezříkat a naučit se splétat z bílého i černého vlákna jediný provazec napnutý až k prasknutí? Zdá se mi, že ve všem, co jsem až dosud udělal nebo řekl, jasně rozeznávám tyto dvě síly, dokonce i když si odporují. Nedokázal jsem zapřít světlo, v němž jsem se narodil, ale nechtěl jsem ani odmítnout břemeno této doby. Bylo by příliš lehké postavit zde proti sladkému jménu Tipasa jména jiná, zvučnější a krutější: lidem dneška se otvírá vnitřní cesta, kterou dobře znám, protože jsem jí prošel v obou směrech; vede z pahorků ducha k velkoměstům zločinu. Člověk si nepochybně vždycky může někde odpočinout, usnout na pahorku nebo se zabydlit v zločinu. Ale zřekne-li se části skutečnosti, musí se vzdát vlastní existence; to znamená vzdát se představy, že by mohl žít nebo milovat jinak než v zastoupení. Existuje tedy vůle žít a nic ze života neodmítat, ctnost, jíž si na tomto světě vážím nejvíc. Přál bych si opravdu, abych podle ní alespoň čas od času byl žil. Protože málokterá doba žádá tak naléhavě jako naše, abychom se porovnali s nejlepším i nejhorším, rád bych před ničím neuhýbal a přesně si v paměti uchovával obojí. Ano, je krása a jsou ponižovaní. Ať už to bude jakkoli těžké, nikdy bych se nechtěl zpronevěřit ani kráse ani jim.

Ale tohle se už zas podobá morálce a my žijeme pro něco, co má větší dosah než ona. Kdybychom to dokázali pojmenovat, jaké by se rozhostilo ticho! Večer na pahorku Sainte-Salsa, východně od Tipasy, pulsuje životem. Je vlastně ještě jasno, ale cosi neviditelného už světlu chybí a ohlašuje konec dne. Zvedá se vítr lehký jako tma, moře je bez vln, dostává najednou směr a teče jako veliká jalová řeka z jednoho konce obzoru na druhý. Obloha tmavne. V tu chvíli začíná mystérium, vládu přebírají bohové noci, přichází to, co je za rozkoší. Jak to

však tlumočit slovy? Drobná mince, kterou si odtud odnáším, má jednu stranu zřetelnou, je na ní krásná ženská tvář, jež mi opakuje všechno, čemu jsem se za tento den naučil; druhou stranu rozhlodal čas, cestou zpátky ji cítím pod prsty. Co jiného mohou říkat tato ústa bez rtů, než co mi říká jiný tajemný hlas ve mně, od něhož se den po dni dovídám o své nevědomosti a o svém štěstí?

„Tajemství, jež hledám, je ukryto kdesi hluboko v údolí olivovníků pod trávou a studícími fialkami kolem starého domu, jehož ohniště voní klestím z révy. Přes dvacet let jsem tím údolím běhával, vydával se do jiných, jemu podobných, vyptával se nemluvných pasáků koz a tloukl na vrata neobydlených rozvalin. Ve chvíli, kdy na nebi ještě jasném vzcházela první hvězda, jsem občas pod sprškou světelného prachu věřil, že vím. Skutečně jsem věděl. A možná stále ještě vím. Ale nikdo není na to tajemství zvědav, nepochybně ani já sám, a nedokázal bych žít odloučeně od lidí. Patřím k rodu, který se domnívá, že vládne bohatým ohyzdným městům, postaveným z kamene a mlh. Ve dne v noci halasí a všechno se před ním sklání; on sám se neskloní před ničím: je hluchý ke všem tajemstvím. Jsem nesen jeho mocí, bývám jí také znuděn; a stává se, že mě jeho hlučnost unaví. Ale jeho neštěstí je mým neštěstím, jsme jedné krve. Což jsem sám nekřičel mezi kamením, neduživý jako on, spoluvinný a hlučný? Proto se snažím zapomenout, kráčím našimi železnými a ohnivými městy, statečně se usmívám do tmy, halekám na bouře, zůstanu věrný. Doopravdy jsem zapomněl: jsem teď činný a hluchý. Ale jednou, až budeme užuž umírat vyčerpáním a nevědomostí, najdu možná sílu vzdát se našich křiklavých hrobů a přijdu si lehnout do údolí, do téhož světla jako kdysi, abych se naposled dověděl, co vím."

Přeložila
Alena Ondrušková

/Esej z r. 1952,
zařazená do svazku
Léto/

Ze zápisníků Alberta Camuse

/leden 1942—březen 1951/

Francie má mnoho důvodů k oficiálnímu nepřátelství vůči Anglii (dovodů dobrých či špatných, politických či nepolitických). Ale nemluví se o jednom z nejhorších motivů: je to vztek a nízké přání vidět na lopatkách toho, kdo se odvažuje čelit síle, která vás samého rozdrtila.

Francouz si zvykl na revoluci, její tradice mu přešly do krve. Chybí mu jen kuráž: stal se úředníkem maloměšťákem a midinetkou. Byl to geniální nápad, udělat z něho revolucionáře v rámci zákona. Konspiruje s úředním souhlasem. Předělává svět, aniž pozvedne zadek ze svého fotelu.

Kardinál Retz snadno uklidnil první povstání v Paříži, protože byl právě čas večeře. „Ani ti nejzapálenější nechtějí porušit to, čemu říkají denní rozvrh hodin."

Stendhal. *Představme si příběh Malatestův nebo hraběte d'Este vyprávěný Barrèsem a potom Stendhalem. Stendhal použije kronikářského stylu, o velkých lidech napíše reportáž. Stendhalovo tajemství (tím se přibližuje některým Američanům) tkví v disproporci mezi tónem a příběhem. Je to táž disproporce, jaká existuje mezi Stendhalem a Beatricí Censiovou. Stendhal by všecko zkazil, kdyby nasadil patetický tón. (Navzdory všem literárním příručkám je Tyrtaios komický a odporný.)* Červený a černý *má jako podtitul* Kronika roku 1830. Italské kroniky *(atd.).*

V antickém dramatu ten, kdo platí, je vždycky ten, kdo má pravdu, Prométheus, Oidipus, Orestes atd. Ale to není důležité. Jisté je, že všichni končí v pekle, ať právem či neprávem. Není odměny, není trestu. Proto se našim očím, zatemnělým staletími křesťanské zvrácenosti, jeví tato dramata jako neodůvodněná, bez motivu; odtud pramení ovšem i patos těchto her.
Jako protiklad výrok Gidův: „Velké nebezpečí je v tom, nechat se zotročit fixní ideou", a také nietzschovská „poslušnost".

Proč jsou někteří duchové tak silně přitahováni myšlenkou spravedlnosti a jejím absurdním fungováním v životě, Dostojevskij, Balzac, Kafka, Malraux, Melville? Hledat vysvětlení.

Slavné výroky Napoleonovy. „Štěstí je maximální rozvinutí mých schopností." Před Elbou: „Živý rošťák má větší cenu než mrtvý císař."
„Člověk opravdu veliký se dokáže vždycky povznést nad události, které způsobil."
„Je třeba chtít žít a umět zemřít."

Ke kritikám Cizince

Je to kniha velmi zhuštěná a tón ... je záměrný. Pozvedne se čtyřikrát či pětkrát, to je pravda, ale jenom proto, abych se vyhnul monotónnosti, aby tu bylo určité vyvážení. V rozhovoru se zpovědníkem se můj Cizinec neospravedlňuje. On se rozzlobí, to je velký rozdíl. Namítnete mi, že to musím vysvětlovat. Ano, a dlouho jsem o tom přemýšlel. Rozhodl jsem se tak, protože jsem chtěl, aby moje postava dospěla k tomu jedinému velkému problému cestou každodenního, přirozeného běhu života. Bylo třeba ostře vyznačit ten velký moment. Všimněte si ostatně, že moje postava nemá trhlinu. V této kapitole jako v celé knize se omezuje na to, že odpovídá na otázky. *Předtím to byly otázky, které nám každodenně klade svět — teď jsou to otázky zpovědníkovy. Zkrátka, definuje svou postavu negativně.*

Tohle všechno se samozřejmě týká uměleckých prostředků, nikoliv konce. Smysl knihy je právě v té souběžnosti obou částí. Závěr: Společnost potřebuje lidi, kteří pláčou na pohřbu své matky: anebo člověk není nikdy odsouzen za zločin, za který si myslí. Ostatně vidím ještě deset jiných možných závěrů.

S moralizátorskými kázáními se roztrhl pytel. Hlupáci, když si myslíte, že negace je odevzdanost, zatímco je to volba. (Autor Moru *ukazuje hrdinnou stránku negace.) Pro člověka, který byl zbaven Boha — a to jsme všichni — není jiný život možný. Jak bláhová je představa, že mužnost je v prorockém blábolení, že velikost je v duchovní afektovanosti! Vždyť tento boj prostřednictvím poezie a jejích záhad, tato vnější vzpoura ducha, je* vzpoura, která stojí člověka nejméně! *Je neúčinná a tyrani to dobře vědí.*

Necitelnost, *říkají. Špatné slovo.* Laskavost *by bylo lepší.*

Podle Prousta příroda nenapodobuje umění. Velký umělec nás učí vidět v přírodě to, co ve svém díle z ní dokázal zcela nenapodobitelně vyjmout. Všechny ženy se stávají takovými, jak je namaloval Renoir.

Hledání ztraceného času *je hrdinské a mužné dílo*

1) *stálostí tvůrčí vůle*

2) *úsilím, které vyžaduje od nemocného.*

„Když mě záchvaty nutily setrvat několik dní a několik nocí za sebou nejen beze spánku, ale i bez pouhého ulehnutí, bez vody a bez jídla, tu ve chvíli, kdy vyčerpání a utrpení byly takové, že už jsem myslel, že se z toho nikdy nevyhrabu, vzpomněl jsem si na jednoho cestovatele, vyhozeného na mořský břeh, přiotráveného jedovatými rostlinami, jektajícího zuby v horečce, v promočených šatech, jak se za dva dny přece jen cítí lépe a znovu se nazdařbůh vydává na cestu hledat nějaké obyvatele, i když to budou třeba lidojedi. Jeho příklad mě posiloval, vracel mi naději a já se styděl za okamžik malomyslnosti.“ (Sodoma a Gomorra).

Jsme-li přitahováni k určitým městům (skoro vždycky tam, kde už jsme žili) nebo k určitým životům představou sexu — klameme sami sebe. Protože ani v očích těch nejméně oduševnělých nežijeme nikdy jen sexem anebo přinejmenším je v každodenním životě příliš mnoho věcí, které se sexem nemají nic společného. I když nakrásně byla čas od času pracně uskutečněna jedna z těchto představ či se přiblížila jedna ze vzpomínek, ostatní život se skládá z dlouhých úseků prázdného času, jež se podobají mrtvým kůžím. A pak si člověk musí přát jiná města.

Jak to přijde, že její tvář spjatá s tolika trápeními přece pro mne zůstává tváří štěstí?

Položit si otázku o absurdnosti světa znamená ptát se: „Přijmeme zoufalství, aniž bychom cokoli učinili?" Soudím, že žádný čestný člověk nemůže odpovědět ano.

Potřeboval jsem deset let k tomu, abych si vydobyl to, co se mi jeví jako neocenitelné: srdce bez zatrpklosti. A jak se často stává, když zatrpklost přešla, uzavřel jsem ji do jedné nebo dvou knížek. A tak budu vždy posuzován podle této zatrpklosti, která mi dnes už nic neříká. Ale je to spravedlivé. Je to cena, kterou je třeba zaplatit.

Strašlivý a pohlcující egoismus umělců.

Revolta
Konečně jsem se rozhodl pro svobodu. Protože i když spravedlnost není uskutečněna, svoboda dává možnost protestovat proti nespravedlnosti a zachraňuje vzájemné dorozumění. Spravedlnost ve světě ticha, spravedlnost němých ničí účastenství, popírá vzpouru a nastoluje souhlas, tentokrát však souhlas v nejnižší formě. Právě na tom je vidět, že se na první místo pozvolna dostává cena svobody. Ale je těžké nepustit nikdy se zřetele, že se zároveň musí trvat na spravedlnosti, jak bylo řečeno. Chápáno takto, existuje také spravedlnost, i když zcela jiná, tvořící jedinou trvalou hodnotu v dějinách lidí, jejichž smrt byla dobrá, zemřeli-li za svobodu.
Svoboda je právo obhajovat to, co si nemyslím, *a to i v takovém režimu či takovém světě, s nímž souhlasím. Je to právo dát za pravdu protivníkovi.*

Mor *je hanopis.*

Napsat příběh současníka, který se vyléčil ze své rozervanosti jedině dlouhým rozjímáním nad krajinou.

Revolta. Nechceme jakéhokoli hrdinu. Důvody k hrdinství jsou mnohem důležitější než hrdinství samo. Hodnota následků je tedy nadřazena hodnotě hrdinství. Nietzschovská svoboda je přepjatost.

Briançon, leden 47.
Večer, který stéká po chladných horách, nakonec změní srdce v led. Nikdy jsem nesnášel tuto večerní hodinu, leda v Provenci nebo na středomořských plážích.

Existuje jen jediná svoboda, vyrovnat se se smrtí. Potom je všechno možné. Nemohu tě přinutit věřit v Boha. Věřit v Boha znamená smířit se se smrtí. Až se smíříš se smrtí, problém Boha bude vyřešen — nikoli naopak.

Když lidská díla poznenáhlu zcela pokryla nesmírné prostory, kde dosud podřimoval svět, a to do té míry, že představa panenské přírody je dnes už jen součástí mýtu o Edenu (není už ostrovů), zalidnila pouště, rozparcelovala pláže, nebesa přečárala velikými tahy letadel a netknuty nechala právě jen ty oblasti, kde člověk nemůže žít, stejně tak jako povědomí dějin pozvolna překrylo v srdci člověka povědomí přírody a vzalo tak stvořiteli to, co mu dosud náleželo a co on znovu odevzdával lidskému tvoru — a to vše náporem tak mocným a neodolatelným, že můžeme hledět vstříc dni, kdy ticho přírodního tvoření bude zcela nahrazeno ohyzdnou tvorbou lidskou, zvučící revolučním a válečnickým povykem, rachotící továrnami a vlaky, definitivní a triumfující v průběhu dějin — a dokončila tak své poslání na této zemi, jímž patrně bylo prokázat, že vše, co historie mohla vykonat velkolepého a ohromujícího během tisíciletí, nemá cenu ani prchavé vůně divoké růže, olivovníkového údolí, oblíbeného psa.

Román. — „Když jsem přijel, byl jsem vyčerpán obavami a horečkou. Šel jsem se podívat na vývěsky, abych věděl, v kolik hodin přijede, či jestli tu náhodou už není. Bylo 11 večer. Poslední vlak ze západu přijede ve 2 hodiny. Vyšel jsem poslední. Čekala mě u východu, sama mezi dvěma či třemi osobami, s vlčákem, kterého se ujala. Vyšla mi vstříc. Políbil jsem ji neobratně, ale byl jsem spokojen do hloubi srdce. Vykročili jsme. Nad rampou hvězdami zářilo nebe Provence. Byla tu od pěti odpoledne. Čekala už u vlaku v sedm, a já jsem nepřijel. Měla strach, že nepřijedu, protože uvedla mé jméno v hotelu a její papíry nesouhlasily. Odmítli ji zapsat a ona se tam už neodvážila vrátit. Když jsme přišli k rampě, vrhla se mi kolem krku uprostřed davu, který kolem nás proudil a ohlížel se po nás, a tiskla se ke mně s vervou, v níž byla úleva, a nikoli láska, ale naděje na lásku. Cítil jsem svou horečku a byl bych si přál být silný a krásný. V hotelu jsem dal věci do pořádku a všechno dobře dopadlo. Ale chtěl jsem si vypít skleničku koňaku, dřív než půjdeme do pokoje. A tam, v tom rozpáleném baru, kde mě po celou dobu nechala popíjet, jsem pocítil, že se mi vrací důvěra, a celého mě zalila vlna odevzdanosti.

Je nemožné říci, že nikdo není absolutně vinen, a proto je nemožné vyřknout celkový soud.

---

25. června 47.
Smutek z úspěchu. (Camus dostal cenu Kritiky za Mor.) Nesouhlas je nezbytný. Kdyby pro mne všechno bylo těžší, jako dříve, měl bych mnohem větší právo říkat to, co říkám. Zbývá skutečnost, že mohu pomoci mnoha lidem — zatím.

Pročetl jsem znovu všechny tyto sešity — počínaje prvním. Co mi padlo do oka: příroda se pomalu vytrácí. I mne nahlodává moderní rakovina.

Nejzávažnější problém, který stojí před moudrými hlavami dneška: konformismus.

Hra. Dora nebo některá jiná: „Jsme odsouzeni, odsouzeni být hrdiny nebo světci. Hrdiny z donucení. Ale nás to nezajímá, chápete, že nás vůbec nezajímají špinavé záležitosti tohoto otráveného a blbého světa, který se na nás lepí jako smůla. — Jen přiznejte, přiznejte, že to, co vás zajímá, jsou lidé a jejich tváře . . . A že předstírajíce, že hledáte pravdu, čekáte koneckonců jen na lásku.“

„Měl jsem veškerý přepych. Jsem otrokem provždy . . . atd.“

Současná literatura. Spíše šokuje než přesvědčuje.

Forma a vzpoura. Cílem každého díla je dát tvar tomu, co jej nemá. Není to tedy pouze tvorba, ale zároveň určitá úprava. Proto ta důležitost formy. Proto každý námět potřebuje nějaký styl, i když ne po každé zcela jiný, protože jazyk autora je mu vlastní. A právě jazyk dá zazářit nikoliv jednotě té či oné knížky, ale jednotě díla jako celku.

Tolstoj: „Silný západní vítr zvedal sloupy prachu z cest a polí, ohýbal vrcholky vysokých lip a bříz v zahradě a daleko odnášel padající žluté listí.“ (Dětství)

Vzdálil jsem se světu nikoli proto, že jsem v něm měl nepřátele, ale proto, že jsem tam měl přátele. Ne proto, že mi škodili, jak je běžné, ale proto, že mě považovali za lepšího, než jsem. A to je klam, který jsem nemohl snést.

Malá zátkoka před Tenès, na úpatí horských hřbetů. Dokonalý polokruh. V přicházejícím večeru se nad mlčenlivými vodami vznáší úzkostná plnost. A tehdy člověk pochopí, že když Řekové vytvořili pojem zoufalství a tragédie, učinili tak právě skrze krásu a skrze to, co má v sobě tíživého. Je to vrcholící tragédie. Naproti tomu zoufalství moderního ducha pochází z ošklivosti a prostřednosti. U Řeků je krása počátek, pro Evropana je to cíl, zřídkakdy dosažený. Nejsem moderní.

Moderní umění. Objevují opět věc, protože neznají přírodu. Znovu vytvářejí přírodu, a to je potřebí, protože ji zapomněli. Až bude tato práce opět vykonána, *začne velká doba.*

„Bez neomezené svobody tisku, bez naprosté svobody shromažďování a sdružování je vláda širokých lidových vrstev nemyslitelná.“ (Rosa Luxemburgová, Ruská revoluce).

Podle Simony Weilové jsou myšlenky týkající se duchovní stránky práce a jejího předvídání rozptýlené u Rousseaua, Sandové, Tolstého, Marxe, Proudhona jedinými původními myšlenkami naší doby, jedinými, které jsme si nevypůjčili od Řeků.

„Ve chvílích nečinnosti se mě zmocňuje úzkost, že nebudu schopen nikdy dosáhnout dokonalosti, pociťuji nespokojenost sám se sebou, nenávist k sobě samému. Pomyšlení, že se nehodím k ničemu, že pouze má velká aktivita zakrývá mé nedostatky a pozdvihuje mě mezi lidi v hlubokém slova smyslu, mě dráždí a mučí. Jen práce mě zachraňuje.“ (Čajkovskij)

Stendhal: „Rozdíl mezi Němci a ostatními národy: úvahami se vzrušují, místo aby se jimi uklidňovali. Druhý rozdíl: umírají touhou mít charakter.“

Konec října 1949
Po tak dlouhé jistotě, že jsem se uzdravil, by mě měl tento návrat nemoci skličovat. Vskutku mě skličuje. Ale v nepřetržitém sledu sklíčeností, které předcházely, mě svádí k smíchu. Konečně jsem osvobozen. Šílenství je také osvobozením.

Jestliže existuje duše, bylo by omylem věřit, že nám byla dána hotová. Tvoří se tady, během našeho života. A život je právě tímto dlouhým a mučivým porodem. Když je duše připravena, stvořena námi a naší bolestí, přichází smrt.

Kritika Spravedlivých: *„Ani ponětí o lásce.“ Kdyby se mi bylo přihodilo to neštěstí a já nepoznal lásku a kdybych se chtěl zesměšnit a poučit se o ní, nešel bych ji studovat ani do Paříže, ani do novin.*

Chudý a svobodný je poroben spíše než bohatý. Pochopitelně lidé chtějí být bohatí a volní, a to je někdy přivádí k chudobě a k otroctví.

Když pálili Jana Husa, přišla prý vlídná stařenka a přidala na hranici svou otýpku.

---

10. ledna 1950
Nakonec jsem se v sobě nikdy příliš nevyznal. Ale vždycky jsem šel instinktivně za jakousi neviditelnou hvězdou . . .
Je ve mně anarchie, strašlivý nepořádek. Tvorba mě stojí tisícerou smrt, protože je to rozkaz a protože celá má bytost se rozkazu vzpouzí. Ale bez něho bych zemřel rozbit na kousky.

Vybrala
Milena Tomášková,

přeložila
Věra Bystřická

Stránka z nevydané pozůstalosti

Náhoda tomu chtěla, že jsem se při dvou svých cestách vždy na několik týdnů setkal s muži, které těšila jejich práce. I když to možná zní podivně, ti muži byli Francouzi. V Orléansville jsem před několika měsíci žil ve skupině mladých architektů, kteří rekonstruují město a jeho okolí. V Argosu jsem potkal mladé archeology, kteří provádějí vykopávky Francouzské školy v Aténách. V Argosu i v Orléansville bylo stejně slunce a stejně prachu a dosud stojící domy se od sebe nijak moc nelišily. A oba národy jsou si podobné chudobou a společnou hrdostí. Stejné světlo — trochu tíživější v Alžírsku a trochu obnaženější v Řecku — jim poněkud usnadňuje život.

V obou městech se usadili mladí muži, kteří výborně ovládají své řemeslo. Žijí ve společenství bez jakéhokoliv pohodlí životem téměř mnišským co do obětavosti a střídmosti, ale tento život kypí energií, světlem, radostí z práce a přátelstvím. Jsou utábořeni mezi troskami — ať už starými či novými — spojeni hlubokým přátelstvím s lidmi, kteří je obklopují, a zcela oddáni svému povolání neúnavně pracují na rekonstrukcích či vykopávkách. Večer jsou samá legrace, dělají výkazy a posuzují své pomalé pokroky.

Nikdy jsem na těch zdravých obličejích, na těch svižných tělech ve svetrech a bundách přes všechnu únavu a starosti osobní i pracovní nepostřehl ani stopu po oné morální vyšeptalosti a zatrpklosti, která člověka někdy tak odpuzuje od francouzských davů. To proto, že tito muži prožívají dobrodružství, dobrodružství minulosti či budoucnosti. Svým způsobem prokopávají — a to oběma směry — ony dvě velké cesty, po kterých se ubírá člověk. Vytvářejí i obnovují jeho dějiny. V obou případech, byť sebenepatrněji, svou prací tyto dějiny rozšiřují. Daleko od našich nepravých povolání, od našich plytkých záští, od našich prázdných či destrukčních společenství, v zápalu tvůrčí práce vytvářejí dílo člověka.

Proč to neříci? Cítil jsem k těm mužům trochu závisti, smíšené s obdivem, bez kterého se ostatně obešlí, byl bych s nimi rád sdílel jejich život a úsilí. Byl jsem vždycky šťastný a uspokojený jen tehdy, když jsem dělal něco, čemu jsem věřil, když jsem pracoval s lidmi, které jsem mohl milovat. Vím to. A vím taky, že po této stránce se mi mnoho lidí podobá. Bez práce celý život chátrá. Ale v bezduché práci se život zalyká a hyne. Nestálo by tedy za skutečné úsilí celého národa, aby co nejvíc jeho občanů mělo onen bohatý pocit, že vykonávají své skutečné povolání a že jsou na svém místě k užitku? Alespoň v Argosu a v Orléansville jsem si to říkal. Stačilo by, aby práce našla své kořeny, aby se zas mohlo tvořit, aby konečně padlo všechno to, co z práce i z tvorby činí nesnesitelné nevolnictví anebo marné utrpení a v každém případě vede k neštěstí a osamělosti. A pak by se naše země zalidnila takovými tvářemi, jaké jsem tam viděl, pak by se konečně uzdravila z té všeobecné zatrpklosti, která zaviňuje její opravdovou bezmocnost.

Právě proto jsem brzy poté, co jsem opustil Argos a znovu se vrátil do trosek opevněného Agamemnónova paláce v Mykénách, podvědomě, jakoby proti své vůli myslel na ty mladé konstruktéry, kteří na druhé straně moře po celá dlouhá léta vyzdvihují z trosek to, co bylo za jedinou noc pobořeno; na ty mladé archeology, které jsem právě opustil, na říši, kterou bude třeba rozšířit, a na dlouhou práci, jež nás čeká. Ono místo je ostatně vhodné k úvahám o síle činu. Pevnost zločinů, obehnaná obrovskými balvany, mezi dvěma divokými horskými vrcholky, v tuto chvíli korunovaná tisíci temně rudými obrovskými vlčími máky, ovládá a obzírá argoskou pláň, která se táhne až k pahorkům peloponéským a k moři. Tato pláň, až do nedohledna pokrytá popelavě šedými olivovníky, není širší než takových deset kilometrů. A přitom jsou její proporce tak vzdušné, perspektivy pohoří a moře tak

Spolu s těmi, kdo nejvíce ovlivnili soudobou americkou poezii, bývá v některých amerických teoretických pracích, zejména v poslední době, uváděn kromě Ezry Pounda a Williama Carlose Williamse ještě třetí básník, u nás zcela neznámý Louis Zukofsky. Nejenom že jméno evropskému čtenáři nic neříkalo, ale ani dílo nebylo dostupné, roztroušeno po mnoha literárních časopisech, jež měly zčásti jen efemérní trvání, a fragmentárně obsaženo v bibliografické edici, která vyšla v japonském Kyotu v roce 1959. Tento stav se změnil, když v roce 1965 vyšly pod názvem *ALL* (VŠECHNO) Zukofskyho sebrané kratší básně a o rok později prvních dvanáct zpěvů jeho celoživotního díla, básně „*A*", kterou Zukofsky píše od svého mládí. V r. 1969 vyšel druhý díl až do 15. zpěvu a další se připravuje.

Životopisné údaje provázející Zukofskyho publikace jsou neobyčejně strohé a týkají se především díla. Více lze vydedukovat z básně „*A*" (*a* je u Zukofskyho výchozím tónem, tónem ladičky), kde v kontrapunktické vazbě témat je jedno autobiografické, ač ne v souvislém sledu ani úplnosti. Zukofsky je Američan třetí generace, jeho rodina s výrazně chasidskou tradicí pocházela z ukrajinského městečka, jak je známe z Chagallových obrazů. Ve 12. zpěvu evokuje Zukofsky rodinné prostředí — pradědeček Mojše Efraim byl takový zpěvák, že když vítal příchod sabatu, *sousedé se zastavovali pod okny / a poslouchali opřeni o římsu.* — *Tatínku kde mám začít* zní jeden verš, neboť báseň by měla ovšem zahrnovat všechno, a odpověď je dána starou chasidskou moudrostí: *Odejít ze světa živý, / vzdor všemu, vzdor všemu.* — První zpěv uvádí základní téma, téma Bachových Pašijí podle evangelisty Matouše, *komponovaných sedmnáct set dvacet jedna, / hraných v Carnegie Hall devatenáct set dvacet osm.*

V druhém zpěvu vyvolávají některé verše vzpomínky z námořnické služby na válečné lodi, celým dílem procházejí jména přátel z mládí, z nichž jeden přišel tragicky o život, opakovaně je vzpomínáno francouzských přátel Paula a Helène, v pozdějších zpěvech se čím dál častěji objevují jména syna Pavla a básníkovy ženy Celie a vždy znovu jméno přítele nejmilovanějšího, Williama Carlose Williamse. Celý sedmnáctý zpěv se vlastně skládá z citátů z Williamsova *Pattersonu*, z dedikací jeho knih a úryvků vzájemné korespondence. Zukofsky vedl život nomádský, žil v Japonsku, v Paříži a na francouzském jihu, a strávil mnoho let na různých amerických kolejích a universitách jako učitel angličtiny. „Přesto že je jedním z nejlepších amerických znalců Shakespeara a napsal řadu esejů základního významu, nebyl nikdy ani jmenován řádným profesorem," zmiňuje se s hořkostí básník Robert Creeley. Zukofsky je také vynikajícím překladatelem. Překládal Catulla a středověké italské Canzony, v souladu se svými teoriemi vždy se zvláštním zřetelem ke zvukové „reprodukci" překládaných textů.

Kromě kratších básní a básně „*A*" vydal Zukofsky řadu teoretických prací: *Apollinairský styl* (Le style Apollinaire, 1934), *Básnický test* (A test of Poetry, 1948), *Pět výpovědí o poezii* (5 Statements for Poetry, 1958), *Základ: O Shakespearovi* (Bottom: On Shakespeare, 1963), sebrané eseje pod názvem *Předložky* (Prepositions, 1967) a básnickou prózu *Ferdinand*, která vyšla před osmi lety v Japonsku a nyní ve Spojených státech. Zukofsky, jenž se podílel na antologii „objektivistů" v roce 1932, tvoří jedno křídlo, jednu hranici četných pokusů, které z nově otevřených možností poezie vycházely. Všem, tj. Poundovi, Williamsovi, Cummingsovi a mladším (Creeleymu a Olsonovi), je společná teorie verše jako „objektu", který může stát sám o sobě jako „udělaná věc". „Také básník je,"

říká Olson ve své studii o projektivním verši, „objekt a měl by se zbavit lyrického pojetí individua jakožto ego, subjektu a jeho duše, té podivné nadřazenosti, s jejíž pomocí se západní člověk vmanévroval do jakéhosi mezipostavení mezi tím, co sám představuje jako výtvor přírody, a mezi tím, co nazýváme bez pejorativního významu objekty." Z této teorie musel pochopitelně vyjít kondenzovaný verš, kde velká pozornost je věnována rytmizaci a sledování přirozeného „dechu", kde logické a gramatické struktury se uvolňují, aby nastoupila mnohovýznamovost verše. U Zukofskyho, především v básni „*A*", se logická a gramatická struktura celků nerozrušuje, ale je s nimi nakládáno jako s hudebními frázemi nebo tématy, které za sebou volně následují, jdou souběžně nebo se různě prolínají. Vložené cizí prvky, už dříve v literatuře vytvořené (citáty z bible, talmudu, Odyssey, Shakespeara, čínských básníků, ale i Marxe a amerického historika Henryho Adamse) tu fungují jako v hudbě ustálená sekvence nebo kóda či jiné, v teorii harmonie předvídané „hotové" postupy. Obdobnost k Poundovi je tu zřejmá. Zukofsky se nevyhýbá aktuálním tématům, politice ani historii, ani autobiografickým pasážím, čímž celá báseň v uzavření jednoho života má sama podobu „objektu", kde působí faktor času jako stále se měnící „osvětlení". I tato poezie má své tradiční předchůdce. Kritik Luice-Smith poukazuje na Roberta Browninga, jehož kontrapunktické vedení témat je dost obdobné (a který se sám chtěl původně stát hudebním skladatelem). Tolik aspoň k přibližnému vymezení básníkova místa v současné americké poezii. Jinak své názory a zejména jejich kořeny a východiska formuluje Zukofsky nejlépe sám, jak je patrno z úvodního, titulního eseje, který dal jméno jeho pěti úvahám o poezii.

Hana Žantovská